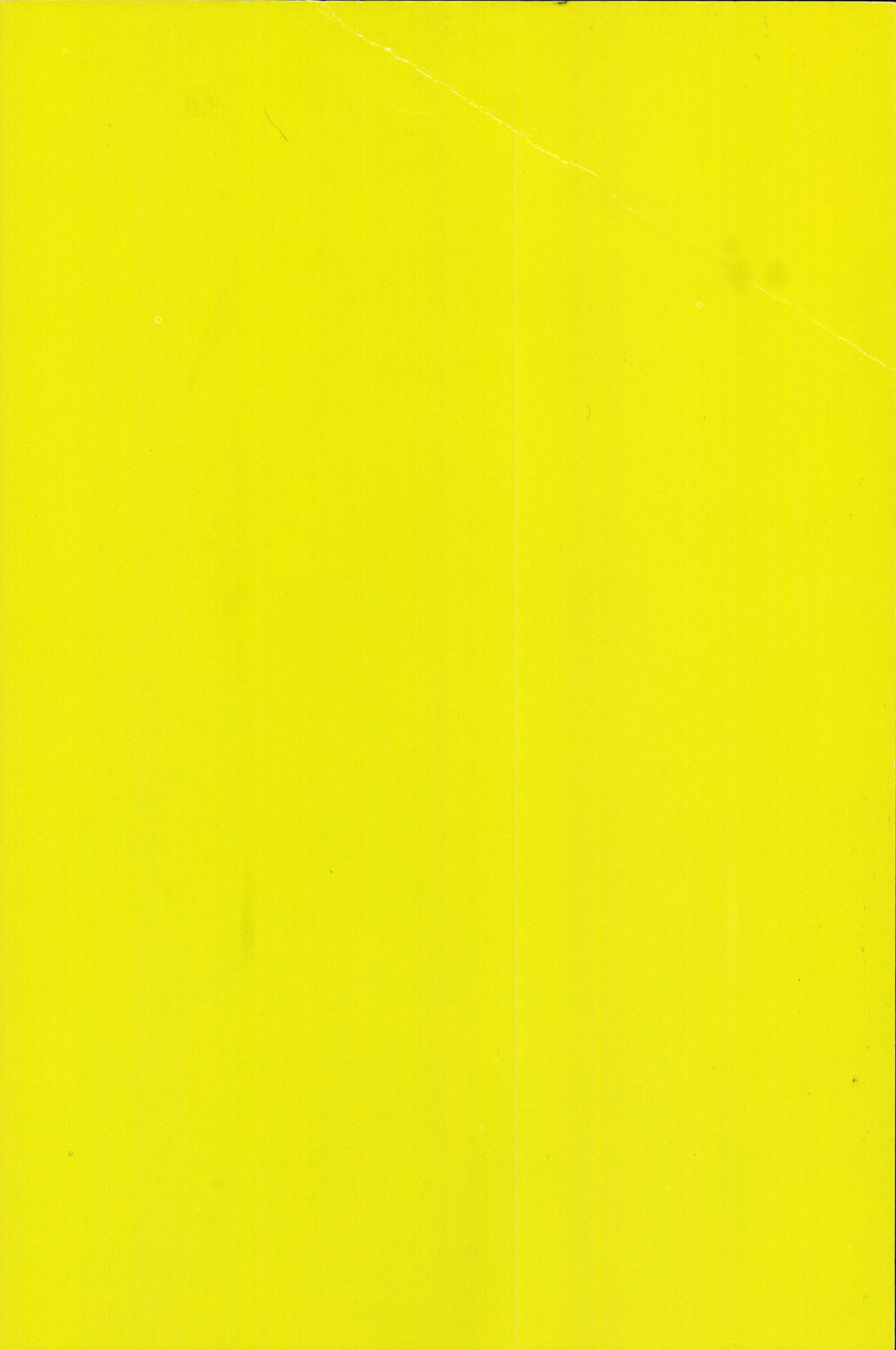

The background of the cover is an abstract composition of blue and green textures, possibly representing a microscopic view of a material or a satellite image of a planet's surface. Several bright yellow circles are scattered across the lower half of the image, resembling stars or data points.

Sociologisk Forskning

2
·
2
0
0
3

om *Globalisering*

Redaktör & ansvarig utgivare

Mikael Hjerm
ocforsk@soc.umu.se
tel. 090-786 9517

Redaktionen

Mikael Hjerm (red)
Eva Sundström (sekreterare)
Rickard Danell
Simon Lindgren
Karina Nilsson
Charlott Nyman

Adress

Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ
tel. 090-786 5000
fax. 090-786 6694

Grafisk produktion

Maria Svallfors (form & layout)
Daus Tryck & Media (tryck)

Sociologisk Forskning publiceras
med stöd från Vetenskapsrådet.

Artikelförfattarna ansvarar själva
för innehållet i respektive artikel.

ISSN 0038-0342

**NYA SOCIALA RÖRELSE, GLOBALISERING OCH
DEN SOCIOLOGISKA EUROCENTRISMEN 3**

av Håkan Thörn

**VEM ÄR RÄDD FÖR STÄDERSKAN? GLOBALISERING
OCH KVINNORS AUTONOMA MIGRATION..... 11**

av Anna Rotkirch

MIGRATION I EN TID AV GLOBALISERING 19

av Stephen Castles

TRYGGHET I UTVECKLING 27

av Mats Benner

**KARRIÄRMETAFORENS TILLÄMPNING OCH
FUNKTION INOM MISSBRUKSFÄLTET 35**

av Mats Hilde

*Kan karriärmetaforen hjälpa oss att förstå den sociala
dynamik och utveckling som präglar missbruket av alkohol
och narkotika?*

**FÖRENINGSLIVET I SVERIGE:
VÄLFÄRD, SOCIALT KAPITAL OCH DEMOKRATISKOLA 53**

av Joachim Vogel m.fl.

*Föreningslivet organiserar en mångfald av politiska,
ekonomiska och sociala intressen. På senare tid har det
skett en allmän medlemsminskning inom det svenska
föreningslivet. Varför?*

RECENSIONER 75

NOTISER & ANMÄLNINGAR 87

Sveriges Sociologförbund

är en fackligt och politiskt obunden intresseorganisation för sociologer med syftet att främja sociologins vetenskapliga utveckling och praktiska tillämpning. Som medlem i Sociologförbundet får du bland annat förbundets egen tidskrift **Sociologisk Forskning** och den internationella tidskriften **Acta Sociologica**, som utkommer fyra gånger per år.

Vill du bli medlem?

Se Sociologförbundets hemsida www.sociologforbundet.org.se för information. Från hemsidan kan du också beställa lösnummer av Sociologisk Forskning.

Prenumerationsärenden

Stina S. Wingfors
tel. 031-773 44 40
stina.s.wingfors@sociologi.gu.se

Annonsansvarig

Charlott Nyman
tel. 090-786 60 07
charlott.nyman@soc.umu.se

VÄLKOMMEN TILL Umeå-redaktionens första nummer av *Sociologisk forskning*. Vi hoppas att de genomförda förändringarna faller er i smaken. Analysartiklarna, den nya debattsektionen och avdelningen med forskningsnotiser och recensioner, kommer att utgöra grundstommen i den nya tidskriften.

Debattartiklarna i detta nummer behandlar olika teman som rör globalisering, där mångtydigheten i begreppet och dess implikationer blir påtagliga. Gemensamt för artiklarna är fokuseringen på globaliseringens negativa aspekter och insikten om att den europeiska nationalstatskonstruktionen som grund för det sociala kontraktet är utsatt för stora påfrestningar. Författarna målar upp en något dystert bild av sociologins misslyckande med att analysera förändringar i en tid av globalisering.

Handsken är kastad för en fokusering på nya analysverktyg och teoretiska ramverk nödvändiga för att kunna analysera förändring i vår samtid.

Vår målsättning är att Sociologisk forskning åter igen skall bli ett forum som inte kan ignoreras. Vi är nöjda med resultatet av vårt första nummer av tidskriften, men behöver bidrag från både sociologer och andra för att kunna fortsätta att hålla en hög kvalitet på tidskriften. Fatta pennan, leta i era gömmor och bidra till att skapa Sveriges intressantaste tidskrift!

MIKAEL HJERM

redaktör & ansvarig utgivare
socforsk@soc.umu.se

Håkan Thörn är docent vid sociologiska institutionen vid Göteborgs universitet. Han forskar inom områden som sociala rörelser, identitet och globalisering och kom förra året ut med boken *Globaliseringens dimensioner: Nationalstat, världssamhälle, demokrati och sociala rörelser*. Han är också en flitig skribent och debattör.

Nya sociala rörelser, globalisering och den sociologiska eurocentrismen

av Håkan Thörn

UNDER 1970- OCH 80-TALEN menade en rad inflytelserika samhällsforskare att det hade skett betydande förändringar av samhällsstrukturen i de moderna industrikapitalistiska samhällena. Det talades då om att vi levde i ett "postindustriellt" eller "postmodernt" samhälle. Det antogs också att en analys av de så kallade "nya sociala rörelserna" som växte fram vid denna tidpunkt kunde vara en nyckel till att förstå de spänningar och konflikter som föddes med detta nya samhälle. I anslutning till världsomspännande ekonomiska, politiska och kulturella förändringar, som slog igenom under 1980- och 90-talen, etablerades ett nytt begrepp — "globalisering" — för att beskriva och analysera genomgripande samhällsförändringar.

Sedan slutet av 1990-talet har vi också sett manifestationer av en ny och bred rörelsevåg, "rörelsen för global rättvisa" eller "anti-globaliseringsrörelsen" som den ofta kallas i media. Rörelsevågen är till sin sammansättning global och den för fram krav på global rättvisa i anslutning till en kritik av den ekonomiska globaliseringen.

Vad får dessa förändringar för konsekvenser för sociologiska

analyser av förhållandet mellan sociala rörelser och genomgripande samhällsförändringar?

Det postindustriella samhället och de nya sociala rörelserna

Teorin om ett "postindustriellt" samhälle hävdade att den samhällstyp, som alltsedan 1800-talet dominerats av den industriella produktionen i de mest "utvecklade" länderna, successivt höll på att ersättas av ett samhälle präglad av den tilltagande produktionen och konsumtionen av tjänster. Teorin förknippades i hög grad med den amerikanske sociologen Daniel Bell (1973). Det talades också om en ökad betydelse för så kallade "postmateriella" värderingar (Inglehart 1977).

Samtidigt utmanades Bells nykonservativt färgade analys av en (post-) marxistiskt präglad teori om det postindustriella samhället, signerad den franske sociologen Alain Touraine (1971, 1978). Touraine pekade på framväxten av nya motsättningar, konflikter och politiska identitetsformationer. Den mest centrala samhällskonflikten — som i industrisamhället utspelades inom produktionssfären, där arbetarklassen stod mot borgarklassen — har i det högteknologiska och vetenskapsbaserade postindustriella samhället ersatts av konflikten om kunskapens användning, ansåg Touraine.

Följaktligen är den härskande klassen i detta samhälle den grupp som har det avgörande inflytandet över kunskapens och teknologins användning. Denna klass utmanas enligt Touraine av en heterogen mångfald av rörelser som har en gemensam nämnare i att man förde en politisk kamp kring användningen av kunskap, språk och

skapandet av identiteter och symboler.

Det var i detta ljus man skulle se den rörelsevåg som präglade de västerländska samhällena i början av 1980-talet. Då mobiliserade fredsrörelsen mot kärnvapenupprustningen och samlade 100 000 människor i en demonstration i Göteborg. Då rekryterade Greenpeace på några år 3 miljoner medlemmar. Det var även då det feministiska fredsläget i Greenham Common samlade 30 000 kvinnor och en stor och bred anti-rasistisk rörelse under namnet "Rör inte min kompis" manifesterade sig i Frankrike. Touraine menade att denna mångfald var förstadiet till framväxten av en enad central social rörelse, som skulle utmana eliten i en avgörande strid om kontrollen över kunskapens användning.

Touraines föreläsningar i Paris besöktes av två unga sociologer som skulle komma att utmärka sig. Den ene kom från Italien och hette Alberto Melucci och den andre kom från Spanien och hette Manuel Castells. Melucci kom framför allt i boken *Nomader i Nuet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle* (1991) att utveckla Touraines teori om de samtida sociala rörelserna. Melucci menade att Touraine tänkte fel kring de många nya rörelser som formerade sig kring frågor om kunskap, konsumtion, identitet och information i samtiden.

Mångfalden utgjorde inte förstadiet i en process som skulle mynna ut i formerandet av en enhetlig och central rörelse. Snarare var just mångfalden, heterogeniteten, nätverken och de tillfälliga koalitionerna, utmärkande för kollektivt handlande i det postindustriella samhället eller med ett begrepp som Melucci föredrog *det komplexa samhället*.

De nya rörelserna återspeglar komplexiteten i detta samhälles struktur, dess mångfald av mot-sättningar och konflikter, som inte kan återföras på någon fundamental konflikt. Castells å sin sida utvecklade också analysen av sociala rörelser framför allt i det imponerande verket om urbana rörelser, *The Grassroots and the City*, som publicerades 1986.

Idag framstår emellertid *Informationsåldern* (1999-2000) som Castells främsta bidrag till debatten om de samtida samhällsförändringarna.

Eurocentrismen i den sociologiska analysen

I en artikel, som utgör ett slags förarbete till *Informationsåldern*, med titeln "The Net and the Self: Working notes for a critical theory of the informational society" (1996) gör Castells några viktiga reflektioner kring det faktum att hans verk haft en viktig utgångspunkt i teorierna om det postindustriella samhället. Tyvärr saknas dessa reflektioner i inledningen till trebandsverket. Castells pekar på ett antal begränsningar hos teorierna om det postindustriella samhället.

Ett problem var att i både Bells och Touraines teorier:

... the new social structure is analyzed specific to dominant, Western societies. With some rare exceptions less advanced societies are considered to be external to the system. Neither the effects on post-industrial societies or those of post-industrial societies on developing societies are taken into consideration. ... In sum: a theory of the informational society that does not place global economic interdependence at its heart will

be of limited value in the understanding the actual structure and processes of our societies, be they advanced, developing or stagnant. (s. 14)

Jag menar att den eurocentrism som Castells här pekar på var den mest fundamentala bristen i teoribildningen om det postindustriella samhället. Denna innebar att det sällan skedde någon tematisering av hur övergången till tjänste- och konsumtionssamhället i de rika länderna var relaterad till den globala arbetsdelningen, där industriproduktion i allt högre grad flyttats ut till de låglöneländer i syd.

Följaktligen har även teorierna och forskningen om nya sociala rörelser under de senaste decennierna i hög grad präglats av bristen på en genomarbetad teori om globala relationer. Även om det uppmärksammats, inte minst av Alberto Melucci (1997), att nya rörelser ofta har globala dimensioner, så har ändå "avancerade" nationalstater och deras omvandling till "post-industriella", "komplexa" eller "informationella" samhällen utgjort utgångspunkten för teorier om dessa rörelser. De nya sociala förhållanden som ansetts präglade dessa "avancerade västerländska samhällen" anses ju enligt den analys som presenterades ovan utgöra *själva förutsättningen* för att nya rörelser skall kunna växa fram. Följaktligen kan inga nya rörelser växa fram där inga sådana förhållanden existerar.

I den australiska sociologen Christine Jennetts analys av den australiska anti-apartheidrörelsen, där hon applicerar Alain Touraines teori om sociala rörelser, blir denna eurocentrism mycket uppenbar. Rörelseorganisationen AAAM (Australian Anti-Apartheid Movement), som

i huvudsak bars upp av vita medelklassaktivister, definieras av Jennett som "en ny social rörelse". Denna karakteriseras av en stark betoning på gräsrotsdemokrati.

De i Australien verksamma sydafrikanska exilorganisationerna ANC och PAC definieras däremot av Jennett, med hjälp Touraines terminologi, som "historiska rörelser", vilka präglas av en hierarkisk organisationsform och nationalism (Jennett & Stewart 1989, s. 21, Jennett 1989, s. 136, 147).

Samtidigt har begreppet "nya sociala rörelser" ändå använts i analyser av sociala rörelser i syd men ofta utan någon debatt som problematiserat begreppets teoretiska förankring i analyser av "det postindustriella samhället" (se t ex Wignaraja ed. 1992). Det har dock funnits viktiga undantag. Ett sådant är en artikel av Ernesto Laclau, som publicerades så tidigt som 1985.

... is it not the case that this plurality of the social and this proliferation of political spaces which lie behind the new social movements, are basically typical of advanced industrial societies, whilst the social reality of the Third World, given its lower level of differentiation, can still be apprehended in terms of the more classical categories of sociological and class analysis? The reply is that, besides the fact that this "lower level of differentiation" is a myth, Third World societies have never been comprehensible in terms of a strict class analysis. We hardly need to refer to the Eurocentrism in which the 'universalization' of that analysis was based. (Laclau 1985, s. 30)

Denna kritik har nu aktualiserats inte minst mot bakgrund av den framväxande rörelsen för global rättvisa.

I en artikel publicerad i *Canadian Journal of*

Sociology (2001), som bland annat refererar till protesterna i Seattle 1999, argumenterar Peyman Vahabzadeh för att "the presence of new social movements in non-western societies (i.e., gay, women's or ecological movements) problematizes the explanatory linkage between the postindustrial society and the new social movements" (Vahabzadeh 2001 s. 624).

Min egen forskning om anti-apartheid-rörelsen understryker också denna slutsats och visar att den aktuella mobiliseringen av rörelser över gränser har en betydelsefull historia i efterkrigstidens nätverk mellan anti-koloniala rörelser i syd och solidaritetsrörelser i nord (Thörn 2003). Anti-apartheidrörelsen måste förstås som ett globalt nätverk i vilket sydafrikanska rörelseorganisationer som ANC spelade en viktig roll. De handlings- och organisationsformer som brukar associeras med "nya sociala rörelser" präglade också anti-apartheidrörelsen. De utvecklades rent av under starkt inflytande från ANC och anti-koloniala rörelser, det gäller t ex användandet av konsumentbojkotten och den civila olydnaden.

Teoribildningen om sociala rörelser har alltså till väsentliga delar, om än implicit, reproducerat den klassiska moderniseringsteorins eurocentriska evolutionsmodell. Enligt denna modell måste varje land passera genom samma faser. Länder i syd definierades som "underutvecklade" och historiskt efterblivna i förhållande till "utvecklingsländerna". Denna tankefigur var också baserad på "metodologisk nationalism", dvs nationalstaten var alltid den grundläggande analysenheten.

En sådan ram omöjliggör en adekvat analys av

en rad samtida sociala rörelser. Det är inte bara de samtida rörelsernas nätverk och dagordningar som i tilltagande grad har blivit globala under de senaste decennierna. Även de strukturella processer som skapar förutsättningar för framväxten av nya former av kollektivt handlande är transnationella snarare än knutna till *specifika* nationalstater eller territorier.

Den kritik som här framförts mot teorier om nya sociala rörelser innebär inte att jag anser att denna teoribildning saknar värde för en analys av samtida sociala rörelser. Men den måste lösas från sin starka koppling till teorin om det postindustriella samhället, och därmed från sin underliggande eurocentrism, och istället länkas till teorier om globalisering. Även om globaliseringsdiskursen knappast kan sägas vara fri från inslag av eurocentrism så har den, vilket vi har sett exempel på ovan, också medfört en kritisk reflektion kring denna problematik.

Detta öppnar onekligen nya möjligheter för den sociologiska analysen att kunna bidra med relevanta analyser av samtiden, som i så hög grad präglas av globaliseringens processer.

En sociologisk analys bortom eurocentrismen?

Rörelsen för global rättvisa inbegriper en heterogen mångfald av organisationer och rörelser med bas i nord och syd, miljö-, kvinno- och solidaritetsrörelser, gamla rörelser som fackföreningar och kyrkor och nya som ATTAC och Ya Basta. Den har inte bara manifesterats i samband med protester mot interstatliga organisationer som WTO, IMF, Världsbanken och EU i Seattle,

Genua och Göteborg. Som ett alternativ till det exklusiva World Economic Forum i Davos samlas nu tusentals organisationer och mellan 50-100 000 aktivister till ett årligt möte kallat World Social Forum, som hittills hållits i Porto Alegre i Brasilien.

Det är inte första gången vi ser transnationella rörelser som inbegriper organisationer från samtliga kontinenter, exempelvis är kvinnorörelsen, arbetarrörelsen och anti-apartheidrörelsen viktiga exempel på historiska föregångare, men mångfalden och bredden på detta nätverk gör det historiskt unikt.

Vad säger oss denna rörelse om spänningar och konflikter i dagens världssamhälle? Vad kan en analys av denna rörelse tillföra den samhällsteoretiska debatt om genomgripande strukturella förändringar, vilken förts i mer än två decennier och som skapat begrepp som ”nya rörelser”, ”postmodernitet”, ”postindustrialism” och nu senast ”globalisering”?

Jag har i denna artikel hävdad att framväxten av rörelsen för global rättvisa på nytt aktualiserat en underliggande eurocentrism i den sociologiska teoribildningen. Jag menar också att denna rörelse synliggör ytterligare ett problem med teorier och forskning om det postindustriella/informationella samhället och de nya rörelserna. Utifrån detta perspektiv betraktas industrisamhällets klassidentiteter och klasskonflikter som ett, möjligen kvardröjande, historiskt fenomen. Rörelsen för global rättvisa pekar emellertid i en annan riktning.

Även om vi accepterar att vi har ett slags ”postindustriellt samhälle” i delar av världen och att den globala kapitalismen till sin karaktär med Castells

begrepp är *informationell* snarare än industriell, så betyder detta inte att industrikapitalismens konflikter är överspelade. Det industrikapitalistiska samhället kan inte reduceras till en historisk förutsättning, utan måste också betraktas som en *samtida* förutsättning, för de förändringar som samlats under den problematiska beteckningen "det postindustriella samhället". Det gäller särskilt om vi betraktar "samhället" i ett globalt perspektiv, vilket vi bör göra, eftersom produktion av varor och tjänster idag i allt högre grad ingår i ett globalt system.

Den informationella kapitalismens nya konflikter ersätter därmed inte de gamla. Snarare lägger de sig ovanpå de gamla, så att vi får ett alltmer komplicerat konfliktmönster. I samband med genombrottet för den ekonomiska globaliseringens senaste nyliberala präglade fas, har också den konflikt mellan arbete och kapital som i efterkrigstidens välfärdsstater i hög grad "sjunkit undan", nu återigen kommit upp till ytan och blivit fullt synlig. Enligt min mening är det mot bakgrund av denna nya och komplexa konfliktodynamik man ska se *både* det politiska återuppvaknandet hos fackföreningsrörelsen i delar av världen *och* den extrema heterogeniteten hos dagens rörelse för global rättvisa.

Genomgripande samhällsförändringar brukar också medföra förändringar av de samhällsvetenskapliga teorierna, om än inte på något givet sätt. På samma sätt som den intensifierade ekonomiska och kulturella globaliseringen under 1980- och 90-talen resulterade i framväxten av en sociologisk globaliseringsdiskurs (Thörn 1999, 2002), har den ökade betydelsen för transnationellt kollektivt handlande resulterat i att

det sedan några år tillbaka börjat formeras en teoribildning kring transnationella sociala rörelser (Smith, Chatfield & Pagnucco 1997, Keck & Sikkink 1998, Della Porta & Kriesi 1999, Cohen & Rai 2000). Denna teoribildning befinner sig dock ännu bara i sin linda, mycket återstår att göra. Det gäller inte minst länkningen av rörelseforskning och globaliseringsteori.

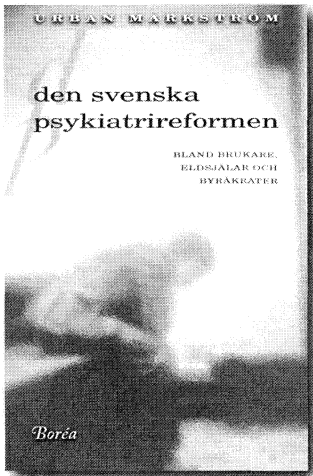
Att analysera komplexiteten hos den framväxande globala rättviserörelsen, och även den fredsrörelse som på mycket kort tid mobiliserats runt om i världen i anslutning till planerna på ett krig mot Irak, och relatera den till en analys av lika komplexa globala ekonomiska, politiska och kulturella maktstrukturer är en betydelsefull uppgift för dagens rörelsesociologi.

Resultatet av analysen kan också generera värdefulla slutsatser för sociologisk teori och forskning generellt. Det är då oerhört viktigt att analysen undviker att reflexmässigt generalisera förhållanden som präglar de livssammanhang, i vilka de flesta och mest inflytelserika sociologerna själva befinner sig i. Som Albert Paolini (1999) har påpekat, lurar den klassiska moderniserings-teorins grundantaganden ofta strax under ytan i den samtida sociologiska globaliseringsdiskursen. Detta resulterar i att förändringstendenser som är specifika för vardagslivet i de rika delarna av världssamhället universaliseras. Därför måste studier av transnationella rörelser och andra transnationella fenomen, uppmärksamma det kontextspecifika för varje mobilisering, liksom skillnaderna, motsättningarna och konflikterna inom och mellan rörelser i nord och syd.

★ Referenser

- Bell, D. (1973) *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.
- Castells, M. (1983) *The Grassroots and the City: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. London: Edward Arnold.
- Castells, M. (1996) "The Net and the Self: Working Notes for a Critical Theory of the Informational Society", *Critique of Anthropology* 1(16).
- Castells, M. (1999-2000): *Informationsåldern: Ekonomi, samhälle och kultur, band 1-3*. Göteborg: Daidalos.
- Cohen, R. & Rai, S. (red) (2000): *Global social movements*. London: Athlone Press.
- Della Porta, D. & Kriesi, HP & Rucht, D. (red) (1999) *Social Movements in a Globalizing World*. Basingstoke: MacMillan.
- Ingelhart, R. (1977) *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton: U.P.
- Jennett C. & Stewart, R. G (red) (1989) *Politics of the Future: the Role of Social Movements*. Melbourne: MacMillan.
- Jennett C. (1989): "Signals to South Africa: The Australian Anti-Apartheid Movement", i Jennett C. & Stewart, R. G (1989) (red), s. 98-155.
- Keck, M.E & Sikkink, K. (1998) *Activists Beyond Borders: Advocacy Networks in International Politics*. Itacha & London.
- Melucci, A. (1991) *Nomader i nätet: Sociala rörelser och individuella behov i dagens samhälle*. Göteborg: Daidalos.
- Melucci, A. (1996) *Challenging Codes: Collective Action in the Information Age*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Laclau, E. (1985) "New Social Movements and the Plurality of the Social", i D. Slater (red.): *New Social Movements and the State in Latin America*. Amsterdam: CEDLA, s. 27-42.
- Paolini, A. (1999) "Globalisering", i C. Eriksson & M. Eriksson Baaz & H. Thörn (red.) *Globaliseringens kulturer: Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora: Nya Doga, s. 57-80.
- Smith, J. & Chatfield, C. & Pagnucco, R. (1997) *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity Beyond the State*. Syracuse: Syracuse U. P.
- Thörn, H. (1999a) "Vad är globalisering? Sociologin utmanad", *Sociologisk Forskning*, 3, s. 76-112.
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens dimensioner: Nationalstat, världssamhälle, demokrati och sociala rörelser*. Stockholm: Atlas.
- Thörn, H. (2003) "Solidarity Across Borders: Perspectives on Anti-Apartheid as a Global Social Movement", i H. Melber & H.-E. Stølen (red) *History, Solidarity and Liberation Struggle in Southern Africa*. Uppsala: Nordiska Afrikainstitutet, under utgivning.
- Touraine, A. (1971) *The Post-Industrial Society: Tomorrow's Social History: Classes, Conflicts and Culture in the Programmed Society*. New York: Random House.
- Touraine, A. (1981) *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge: Cambridge U.P.
- Vahabzadeh, P. (2001) "A Critique of Ultimate Referentiality in the New Social Movement Theory of Alberto Melucci", *Canadian Journal of Sociology* 26(4), s. 611-633.
- Wignaraja, P. (red) (1992) *New Social Movements in the South*. London: Zed.

aktuellt från Boreá

Urban Markström:

Den svenska psykiatrireformen. Bland brukare, eldsjälar och byråkrater

354 sidor
isbn 91-89140-26-5

Pris: 199:-

”Människor med ett psykiskt funktionshinder ska ha samma möjlighet till gemenskap och delaktighet som andra.”

Denna målsättning låg till grund för den svenska psykiatrireformen som trädde i kraft 1995. De psykiskt funktionshindrades livssituation skulle förbättras med hjälp av effektivare insatser och tydligare ansvarsfördelning mellan kommuner och landsting.

Det blev en omdebatterad reform. Kritikerna menar att de psykiskt funktionshindrade riskerar att överges eller hänvisas till en socialtjänst utan nödvändig kunskap. Förespråkarna hävdar tvärt

BESTÄLL NU!

om att utvecklingen är nödvändig för att kunna integrera de psykiskt funktionshindrade i samhället.

I denna bok studeras planeringen och genomförandet av psykiatrireformen samt den historiska utvecklingen på psykiatriområdet, från de stora mentalsjukhusen till dagens situation. Utvecklingen av nya synsätt och arbetsmetoder granskas, liksom den politiska processen bakom psykiatrireformens tillkomst.

www.borea.nu

Anna Rotkirch är docent i socialpolitik och kvinnoforskning och arbetar som forskare vid Helsingfors forskarkollegium, Helsingfors universitet. Hon har specialiserat sig på jämförande forskning kring familjer, kön och sexualitet. Bland de senaste publikationerna återfinns *Moments of passion* (tillsammans med Elina Haavio-Mannila och Osmo Kontula) samt *The Man Question. Loves and Lives in late 20th century Russia*.

Vem är rädd för städerskan? Globalisering och kvinnors autonoma migration

av Anna Rotkirch

ETT VANLIGT SÄTT att tala om globalisering är att först beskriva den nya teknologiska och ekonomiska infrastrukturen. Internet och finansströmmarna presenteras som globaliseringens skelett, deras aktörer sägs tillhöra flödesrymden av tidlös dynamiskhet (Castells 1998). I ett senare skede nämns eventuellt effekterna av denna globalisering på arbetsplatser, kön, kroppar. I Manuel Castells analys finns det på så sätt en motsats till flödesrymden kallad platsernas rymd, ett per definition efterblivet ställe där det icke-virtuella arbetet utförs. Här uppstår lätt en motsättning mellan drivmotor och objekt, produktionsförhållanden och människor, ”hård” och ”mjuk” globalisering. Som av en händelse är globaliseringens hårda kärna också mestadels manlig till både besättning och värderingar.

Men utgår vi från den migrerande människans verklighet ruckas den här indelningen. Arbetskraftens migration från fattiga till rikare länder är en global process i egen rätt. Den underlättas av billiga flyg och mobiltelefoner men är inte direkt avhängig av teknologiska framsteg eller nyliberala reformer. Den styrs delvis av internationella nätverk omfattande allt från officiella arbets-

agenturer till illegal människosmuggling. Det finns migranter som anländer med färdiga papper till en officiell arbetsplats. Det finns också de som mot sin vilja luras in i situationer av hänsynslös exploatering, med påtvingad prostitution som det numera paradigmatiske exemplet. Men en betydande del av migrationen — hur stor är svårbedömd, hälften? två tredjedelar? — sker med hjälp av informella, löst strukturerade och temporära kedjor. Det handlar om så kallad *autonom migration*, där den migrerande människan är den huvudsakliga agenten. Hennes kontakter, resurser och slumpen avgör hur det hela avlöper.

Ett speciellt drag i dagens transnationella migration är att kvinnornas proportion ökar och emellanåt är lika stor eller större än männens. I synnerhet vårdarbetet internationaliseras genom den *care drain* som lockar främst kvinnor att bli barn- och sjukskötare, städerskor och portvakter inom EU. Man kan (t ex Oso Casas 2002) se prostitution som en del av denna intimitetens internationalisering, som den globala mobilitetens väg för de minst resursstarka kvinnorna, vilket inte utesluter att även de ofta är autonoma migranter.

Allt oftare hamnar kvinnliga migranter i kvinnotypiska yrken, vilka sällan är särskilt "mjuka" för det. Vi kan tänka oss en holländsk man bosatt i Paris. Just i dag har han på jobbet sysslat med att köpa upp delar av ett privatiserat filippinskt vattenförsörjningsbolag. Hemma hos honom stryker en filippinsk kvinna, som tillbringar flera vakna timmar i bostaden än mannen själv och som lämnade sina fyra barn hemma på Filippinerna då hon gav sig iväg på en dyr, lång och farlig resa till Europa.

Är det alls någon idé att försöka avgöra vem av dessa två som hör till "flödesrymden", och vem till den "hårda" globaliseringen?

Världens internationalisering ställer oss inför flera utmaningar — teoretiska, empiriska, juridiska och samhällsmoraliska. Jag vill i korthet närma mig några av dem med utgångspunkt från den växande forskningen i migration, betalt hemarbete och transnationella familjer (Hochschild 2000, Parrenas 2002, Mozère 2002 m fl).

Jag diskuterar först *au pairen*, en form av kvinnlig global mobilitet som i vissa avseenden liknar tidigare sekels tjänarinnekarriärer, och därefter andra former av kvinnliga vårdkedjor. Om inte annat anges är citaten och exemplen ur min egen pågående forskning kring betald hemhjälp i Finland och Frankrike och bygger på tematiska intervjuer med familjer som anställt hemhjälp (barnvårdare och/eller städerskor) samt med de anställda själva (Rotkirch 2001).

Vad är en *au pair*?

Gloria är 22 år och har kommit från Colombia till Paris, precis som Annika, 19, rest från Finland till Paris. Båda är *au pairs* i borgerliga parisiska familjer, båda vaktar barn 30 timmar i veckan mot logi, kost och 250 euro i månaden. Ändå har året som *au pair* alldeles olika betydelse i deras liv.

På sin lediga tid tar Annika franskkalektioner, delvis bekostade av hennes föräldrar, och hon ska börja studera när hon återvänt till Finland. För Gloria är tiden som *au pair* tvärtom inkörspporten till en plats i den colombianska diasporan i Paris. Genom den kan hon hitta billig bostad och arbete

som städerska för olika familjer, till en början svart, men med målsättningen att efterhand få papperen i ordning och stanna i Frankrike. Redan som *au pair* skickar hon minst 50 dollar i veckan hem till sina föräldrar, språkkurser har hon inte råd med. Skulle det uppstå svårigheter med den mottagande familjen har Gloria få möjligheter att stå på sig. Det beror inte bara på hennes sämre språkkunskaper och högre motivation att stanna i Frankrike. Medan Annika tjänade ihop till sin flygbiljett genom att sommarjobba i Finland, kunde Gloria betala resan enbart på grund av att hennes franska arbetsgivare lånade henne summan. Hon betalar tillbaka den genom månatliga avdrag på sin *au pair*-lön och skulle på så sätt ha det ytterst svårt att lämna eller byta familj innan skulden är återgäldad.

Redan det här lilla exemplet föder en del besvärliga frågor. Hur ska vi ställa oss till att *au pair*-systemet i praktiken medverkar till att billig arbetskraft importeras från tredje världen? Eller borde man betona de positiva sidorna: kulturutbytet är inte bara inomeuropeiskt och alla involverade parter är ofta nöjda?

För kvinnor som Gloria är jobbet som *au pair* ett av de få lagliga sätten att komma in i EU och för hennes arbetsgivare är det skönt med målmedvetna och flitiga *au pairs* som är vana att sköta barn. I vissa fall skulle både *au pairen* och familjen vilja fortsätta arbetsförhållandet utöver de 18 månader som systemet nu medger. Då det inte är möjligt händer det att arbetet ändå fortsätter — men informellt, så att både arbetstagaren och arbetsgivaren hamnar utanför lagen.

Borde systemet alltså göras mera flexibelt,

så att en *au pair* kan anställas på två eller tre år? Men skulle det inte stödja den nuvarande trenden, där *au pairen* förutom att sköta barn också städar i familjer som ibland har flera *au pairs* samtidigt, där *au pair* helt enkelt betyder tjänarinna?

Vad tycker vi egentligen om världens internationalisering när den medför återkomsten av yrken och maktförhållanden vi i jämlikhetens namn länge motarbetat i Norden?

Tjänarinnans återkomst?

Vårdarbetets internationalisering tar sig drastiskt olika uttryck inom de västeuropeiska länderna. I Sydeuropa lever både lägre och högre medelklass med en obruten tradition av städerskor, strykerskor och barnskötare som är mer eller mindre lagligt anställda och i dag till största delen invandrare (Anderson 2000).

Nordiska länder som Sverige och Finland har tvärtom täckande barnomsorg i kommunal regi och en ideologi enligt vilken medelklassens städning hemma ska skötas av familjemedlemmarna själva. Inom EU finns varierande lagstiftning och praktiker för att tillåta utlännningar att ta vårddyren i den offentliga sektorn, t ex Finland har varit ytterst restriktivt medan Norge redan har en betydande import av sjukskötare.

Hemarbetarnas ställning varierar förstås också avsevärt. En invandrare utan uppehållstillstånd och inkvarterad hemma hos arbetsgivaren är oerhört sårbar jämfört med en som åtminstone delvis har erforderliga tillstånd, en *live-out* som bor i sin egen bostad och som ofta arbetar för flera olika arbetsgivare (Anderson 2000).

Gemensamt är ändå ett uppenbart tryck inom EU för en utvidgning av betalt hemarbetet (för en färsk utredning av behovet och trenderna inom EU, se *European foundation for the improvement of living and working conditions* hemsidor). Trycket kommer dels från den allt rikare europeiska medel- och överklassens livsstil, dels från de mängder människor som förtjänar mera om de är privata barnskötare i Berlin än som högstadielärare i sitt hemland.

Under 1900-talets senare hälft antog många att den privata hemhjälpens levnadstid, tjänarinnan skulle automatiskt försvinna antingen genom teknologiska framsteg och modernisering, eller genom att männen mera jämlikt skulle ta ansvaret för hemarbete (Romero 2000). Teknologin kom, men ökande levnadsstandard skapar också nya behov att delegera och kommodifiera hemarbetet; männen har i vissa nordeuropeiska länder börjat göra husarbete, men inte på långt när på lika mycket som kvinnorna.

Det senmoderna samhället verkar paradoxalt nog återuppliva något som länge uppfattades som en feodal praktik (Lutz 2002). Det handlar ändå inte om en direkt återupplivning av pigsamhället; hemhjälpens arbete har blivit mera diversifierat och specifikt och hemhjälporna själva har delvis en alldeles ny social profil.

Vårdens kvinnliga länkar

Då kvinnor från tredje världen anställs av en familj i EU, formas det som Hochschild (2000) benämner vårdkedja (care chain). Den utgörs i regel av tre skilda grupper av kvinnor i två olika nationalstater:

1. Medel/överklass kvinnorna i de mottagande länderna (och deras barn eller män)
2. De migrerade hushållsarbetarna
3. Hushållsarbetare i den migrerade kvinnas hemland (Parrenas 2002).

Rhacel Parrenas ger exemplet med en fränkskild kvinnlig arkitekt med två små barn i Rom (med en inkomst på minst 4000 euro i månaden), hennes anställda filippinska med inkomst på 1000 euro i månaden och filippinskans barnskötare på Filippinerna, som tjänar 40 euro i månaden för att ta hand om hennes två barn. Det vi ser är en kedja av delegerat moderskap: en kvinna anställer en annan för att ta hand om hennes barn medan hon själv arbetar.

I regel uppstår arbetsrelationen i huvudsak mellan hustrun i familjen och den kvinnliga (ibland manliga) anställda. Det är hustrun som söker, anställer och ofta också överräcker lönen och säger upp. Det är gentemot henne som den ofta så delikata balansen mellan arbetsgivare och anställd inom den privata och intima sfären skapas (Gregson & Loewe 1994, Anderson 2000).

Lägre ned på kedjan kan släktskap ersätta eller snarare kombineras med direkt anställning, som fallet är med Patricia, en 32-åriga filippinska som flyttat till Finland:

My sister stopped working since I moved here. I said to her, "how much do you get as your salary? I will pay you so you get at least three fourths of that amount and you take care of my kids" (...) she said ok (...) she stands like a father and a mother to my kids and now she told me that she's not going to get married anymore (...) and then she said that my kids are her life now.

Det delegerade moderskapet hör till de transnationella familjernas psykologiskt och ideologiskt mest laddade frågor (Rotkirch 2002). Arlie Hochschild (2000) frågar sig med vilken rätt USA numera importerar kärlek och inte bara olja och mineraler. Parrenas (2002) lyfter fram det fördömande som filippinska mödrar kan möta, inte minst i hemlandet.

Föräldrarna motiverar sitt val med att de kan garantera barnen en bra utbildning och köpa dem konsumtionsvaror — allt från kylskåp till mobiler, hus eller småföretag — men benämningen *dollar mummies* är inget vänligt smeknamn. Uppenbart är att barnen själva i många fall anklagar föräldrarna för att ha lämnat dem, liksom att det pris föräldrarna betalar är tungt.

Som Patricia säger är känslorna ”alltför långa vägar”:

INTERVIEWER:

So you had no chance of taking your children with you?

FILIPINA, CLEANER IN FINLAND:

No (...) after some two years here I decided to go home and then I see my kids. And then you know they are five and three years and what, they didn't know my face. They didn't know me, so (...) They know that I'm their mother but it's too far the feelings you know... then I still you know I want that I could give them a good life and I decided to go back here again and continue working.

Det händer också att de anställda barnskötarna inte tycker att deras arbetsgivare är särskilt goda mödrar:

INTERVIEWER:

So when is she with the kids?

FILIPINA, NANNY IN FINLAND:

I don't know, sometimes so little time because

as I told you, she doesn't want to hear the noise, she doesn't want to hear them shout, she doesn't want to hear them crying or what so "Take them out" she will tell me, "Take them out before I lose my mind", I say what kind of mother is that? (...) She told me last week that if you are awake and my second boy is awake could you please don't let him scream. (...) I want to answer that I'm free it's not my job (...) but I never say that to her, I just keep quiet (...) I ask this little boy oh/kind boy come here and sleep I don't mind.

Motsägelsefull mobilitet

Vi har redan stött på flera attribut som skiljer dagens hemhjälp från 1800-talets pigsamhälle och in på 1940-talet. Forna tiders pigor, tjänarinnor och guvernanter var i regel unga; arbetsrollen slutade om kvinnan gifte sig. Tjänarinnan var ett typiskt ”bro-yrke” mellan två livsskedan, två levnadsnivåer och mellan det agrara och det urbana samhället.

Exemplet ovan med den kolombianska *au pairen* Gloria motsvarar väl just den här logiken. Men flera av 1990-talets tjänarinnor har en annan social mobilitet: de har utbildning, yrkesskola eller universitet bakom sig, om än inte alltid slutförda studier, och de är ofta gifta och/eller har barn. (Lutz 2002.) Det nya yrkesvalet är fortfarande en bro till ett annat liv, men det innebär inte alltid någon entydig klassresa uppåt. Flera av de asiatiska tjänarinnorna har haft egna tjänarinnor i sitt hemland (Mozère 2002, Parrenas 2002).

I synnerhet den asiatiska migrationen till Europa kan ses som den asiatiska medelklassens lösning på ekonomisk osäkerhet och en försäkring för kommande generationer, vilket förstås inte

minskar omfattningen av uppoffringar och den risktagning migrationen alltid innebär.

Liane Mozère (2002) betonar just risktagningen, planeringen och de långsiktiga perspektiven i de migrerade filippinska hemhjälpernas liv. Det skiljer dem inte bara från tidigare epokers tjänarinnor, utan också från de ”inhemska” städerskorna och barnskötarna. Mozère beskriver de filippinskor hon intervjuat som företagare i relation till sina egna liv. Att migrera är en enorm satsning, både psykologiskt och ekonomiskt sett. Att hitta stöd, jobb och ett drägligt liv kräver otaliga strategier: hur man undviker att väcka uppmärksamhet i den nya staden, hur man låtsas vara turist då polisen kollar papperen i metron, vad man svarar tulltjänstemannen som hittar en i en fraktvagn vid den italienska gränsen.

Drömmen om att återvända hem framstår i Mozères forskning som en av de sorgligare strategierna, frammanad för att hålla hoppet och meningsfullheten uppe men sällan förverkligad. Framtidsdrömmarna återkom ständigt också i intervjuerna gjorda i Finland, ibland med klarsynt uppgivenhet:

FILIPINA, NANNY IN FINLAND:

I take care every day, night and day you know, so I'm growing to love those children so I don't want to go home, sometimes I went for holidays (...) but I forgot what my ambition actually is, that I want to be a licensed nurse, 'cause I see that anyway this is taking care of children it is also like a nurse's job, and anyway I love the children.

Samtidigt har de som väljer att migrera mycket att vinna. Särskilt för kvinnornas del kan det vara enda vägen ut ur en livssituation som känns ut-

siktlös eller hotande; ett sätt att fly familjevåld, eller ett sätt att förvekliga sina ungdomliga planer att studera och se världen. Den emancipatoriska aspekten är desto viktigare att minnas som den i det mottagande landet omvandlas till en samhällskonserverande praktik — ett sätt att lösa karriärkvinnans vardag utan att kräva männens medverkan och utan att utmana arbetslivets villkor i fråga om ledigheter, arbets- och mötestider. Dessutom ”skyddas” den europeiska välfärdsstaten och dess politiska arena från diskussioner och krav på kollektiva lösningar på ett växande omsorgsbehov samt på skydd och individuella rättigheter för immigrerad hemhjälp.

Vems jämlikhet?

Jag har ovan velat belysa vissa sidor av världens globalisering med siktet inställt på mänsklig handling och komplicerade maktstrukturer och omsorgsansvar. Världens globalisering utgör en samhällspolitisk och etisk utmaning inte bara för rasister eller nationalister. Problemet kärna är avvägandet mellan å ena sidan nationell — eller europeisk eller nordisk — välfärd och jämlikhet och å andra sidan global välfärd och jämlikhet. Vill vi bevara den nordiska välfärdsstaten (eftersom detta skrivs i ett sydeuropeiskt land avstår jag från några ironiska citationstecken runt nordisk välfärdsstat), bör vårdraken ordnas i statlig och kommunal regi med relativt höga kompetenskrav och minimilöner. Men gör vi det, stängs gränserna för en mängd högt motiverade kvinnor som är beredda att arbeta mycket hårt, också med sådant de nordiska medborgarna är för högt utbildade eller för socialt utslagna

för att göra, kvinnor som med sina inkomster dessutom försörjer och utbildar en hel släkt i sitt ursprungliga hemland.

Sociologer och feminister har i huvudsak intagit två positioner i diskussionen om hemhjälp. Den ena, som kan kallas abolitionistisk, anser att betalt hemarbete arbetet till sin natur är onödigt då dess främsta funktion är att upprätthålla en viss livsstil och social status (Anderson 2000). Privat städarbete och barnskötsel uppfattas då som förnedrande och ofrånkomligen ambivalenta yrken eftersom de utförs i någon annans hem. Städerskan utgör här ett hot mot alla drömmar om social rättvisa och jämställdhet, också om hon kommer bara en gång i veckan (se t ex slutdiskussionen i Gregson & Loewe 1994).

Utifrån den andra positionen framhålls att hushållsarbetarna mest av allt behöver synliggörande, bättre löner och tydligare rättigheter.

Mary Romero anser det realistiskt att tro att globaliseringens tjänarinnor inom någon överskådlig framtid skulle försvinna. Däremot är det säkert att arbetsgivarna betalar så lite de kan så länge som hemarbete förblir en ”i huvudsak oreglerad kapitalistisk marknad där

konsumenterna söker det mesta för lägst lön” (Romero 2002, s 3).

Romero anser dessutom att hushållsarbete kan vara ett godtagbart och fungerande alternativ för vissa kvinnor. Hon ondgör sig över de akademiska amerikaner som i jämlikhetens namn inte anställer en äldre svart kvinna utan en vit manlig student: det enda de åstadkommer, menar Romero, är att den svarta kvinnan blir utan inkomst. Intressant nog försvaras den här synen på betalt hemarbete ofta av färgade kvinnor som själva varit städerskor, eller barn till städerskor.

Hur vill vi alltså reglera arbetskraftens och familjers globala rörlighet? Ska vi ha manliga indiska ingenjörer? Kvinnliga kolombianska barnskötare?

Vem ska ha rätt att bjuda in dessa kvinnor — företagen, sjukhusen, familjerna? Hur ska man hantera existerande system, som *au pair*-utbytet, som utarbetades för en tid, en annan värld?

Hur kan man förutse den intrikata väven av informellt och formellt arbete och kringgående av principer som formas kring varje lag?

Ska vi frukta eller välkomna städerskan?

★ Referenser

Anderson, B. (2000) *Doing the Dirty Work? The Global Politics of Domestic Labour*. London: Zed Books.

Castells, M. (1998) *Nätverksamhällets framväxt. Informationsåldern* Band 1. Göteborg: Daidalos.

Gregson, N. & Lowe, M. (1994) *Servicing the Middle Classes. Class, Gender and Waged Domestic Labour in Contemporary Britain*. London: Routledge.

Hochschild, A. R. (2000) "Global care chains and emotional surplus values" i Hutton, N & Giddens, A (red) s. 130-146, *On the Edge. Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape.

Lutz, H. (2002) "At your service, madame! The globalization of domestic work", *Feminist Review* 70: 89-104.

Mozère, L. (2002) *Les domestiques Philippines "entrepre-*

neures d'elles-mêmes". *Le marché mondial de la domesticité*. Rapport, Université de Metz.

Oso, C. I. (2002) *Domestiques, concierges et prostituées: migration et mobilité sociale des femmes immigrées, espagnoles à Paris, colombiennes et équatoriennes à Madrid*. Opubl. doktorsavhandling, Université Paris I, dir. Bruno Lautier.

Parrenas, R. S. (2001) *Servants of Globalization: Women, Migration and Domestic Work*. Stanford University Press.

Romero, M. (2002/1992) *Maid in the USA*, 10th anniversary edition. New York & London: Routledge.

Rotkirch, A. (2001) "Internationalisation of intimacy. A study of the chains of care." Föredrag på Visions and Divisions, ESAs 5e konferens, Helsingfors 28.8.-1.9.01.

Rotkirch, A. (2002) "Överförd kärlek, konstiga mödrar? Om transnationellt moderskap ur ett evolutionsteoretiskt perspektiv." Föredrag på Nordisk sociologkongress i Island, Nätverksamhället — frihet eller fjättrar?, augusti 2003.

Migration i en tid av globalisering

av Stephen Castles

Bearbetning och översättning: Mikael Hjerm

Tack till *International Migration Review* för tillstånd att publicera delar av Stephens Castles artikel.

GLOBALISERING, DEFINIERAT SOM mångfaldigande av gränsöverskridande flöden och transnationella nätverk, har förändrat migrationskontexten. Nya kommunikations- och transportteknologier möjliggör flöden av människor, idéer och kulturella symboler. Eroderingen av nationalstatens suveränitet och autonomi försvagar gränskontroller och assimilation.

I början av 1990-talet blev internationell migration en nyckelfråga inom internationell politik i och med att det kalla krigets bipolära maktkonstellation föll samman och öppnade dammluckorna för nya omfattande populationsflöden. Högerpolitiker och sensationsmedia frambesvärjde bilder av översvämmade välfärdsstater och underminerade nationella identiteter till följd av massflyttningar av utarmade människor från öst till väst och från syd till nord. Regeringar svarade med strama gränskontroller och internationella kontrollfunktioner som Schengenavtalet. Under tiden har den överdrivna rädslan mattats. Samtidigt fortsätter frågor om reglering av migration och effekten på sändar- och mottagarländer att vara iögonfallande inom både den politiska och den akademiska diskursen. Det är nu allmänt erkänt att

Stephen Castles är professor i migrations- och flyktstudier i Oxford. Castles har forskat inom migration, etniska relationer och medborgarskap i Europa, Australien och Asien. Han har en omfattande publikationslista inom dessa områden, t ex *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World* (med Mark Miller), *Citizenship and Migration: Globalization and the Politics of Belonging* (med Alastair Davidson) och *Ethni-city and Globalization: From Migrant Worker to Transnational Citizen*.

populationsrörlighet över gränserna är oupplösligt sammanlänkat med andra flöden som utgör globalisering och att migration är en av nyckelkrafterna för social transformering i vår samtid.

Starka faktorer, inneboende i globaliseringsprocessen, underminerar traditionella sätt att styra både migrationsflöden och de sociokulturella förändringar som följer i dess fotspår. Global integration skapar ett starkt ekonomiskt, politiskt, kulturellt och socialt tryck för migration och införlivar även avlägsna områden i långväga mobilitetsrutter. Stater försöker möta denna utveckling genom att förstärka gränskontroller genom såväl nationella som multinationella ansträngningar. Dock är det svårare och svårare att differentiera mellan former av rörlighet, som ses som nödvändiga för internationell handel och investering, och de former som ses som oönskade. Migration över gränser är en dynamisk social process som är väldigt svårstoppad när den väl kommer igång.

Den kraftiga intresseökningen för migration under de senaste åren fördunklar det faktum att migration i olika former alltid utgjort nyckelfaktorer i kolonialismen, industrialiseringen och nationsbyggandet. Efter 1945 spelade arbetskraftsmigration en avgörande roll i framväxten och omstruktureringen av industriella ekonomier (Castles och Miller 1998), medan tvingad migration var ett oundvikligt resultat av statsbildningsprocesser och ekonomiska omvälvningar under omständigheter av tävlan mellan system och neo-kolonialism (Zolberg m fl 1989).

Följaktligen representerar det allmänna intresset för migration under det tidiga 1990-

talet en förändring i perception mer än av en reell förändring i betydelsen av fenomenet. Migration är helt klart ett generiskt element i globaliseringsprocessen, men det är endast en ny form som har existerat i olika skepnader ända sedan begynnelsen av den kapitalistiska världsmarknaden runt 1500-talet.

Att förstå populationsmobilitetens nyckelroll och dess naturliga följd, det vill säga processer av samhällsformering som leder till social och kulturell förändring, är viktigt för att kunna utvärdera framtida perspektiv. Tittar vi tillbaka på det senaste halvseklet är trots detta det mest påtagliga draget beslutsfattare och analytikers oförmåga att förutse den faktiska utvecklingen. Nationerna i den så kallade Nya världen förväntade sig en modest fortsättning av immigration från Europa. Ingen förutsåg utgående migrationsflöden från ett växande antal länder och därmed framväxten av mångkulturella samhällen.

Trots detta är det precis vad som hänt i alla industriländer. Resultatet har blivit en aldrig tidigare skådad social och kulturell förändring. Konsekvenserna för nationell identitet och politiska institutioner håller fortfarande på att arbetas igenom.

Det finns kanske framför allt två anledningar till varför beslutsfattare och akademiker fick saker och ting om bakfoten. För det första har migrationsforskning varit förpestad av inrotade föreställningar och förutfattade meningar. Problemen inkluderar stela disciplinränder i form av paradigmatiska gränser mellan angreppssätt som neo-klassisk teori, historisk institutionell analys, social nätverksteori och etnografisk

forskning samt fackuppdelningen mellan socialvetenskapliga diskurser och policydiskurser.

Den huvudsakliga inskränkande faktorn har troligen varit influensen av nationella modeller baserade på distinkta historiska erfarenheter av migration och nationsbyggande. Eftersom gränskontroller är centrala för föreställningar om suveränitet, har beslutsfattare ofta sett migration som någonting som kan skruvas på och av som en kran i respons till antagna nationella intressen (Castles 2000).

Resultatet har blivit en fragmentisering av migrationsforskning och ett misslyckande i att ackumulera en samlad kunskapsbas (Massey m fl 1993, Massey m fl 1998). Ytterligare ett resultat har varit en migrationspolitik som ofta uppnått motsatsen till de ursprungliga målsättningarna.

För det andra har beslutsfattare i migrationsfrågor och analytiker ägnat liten uppmärksamhet åt mänskligt deltagande. Både den metodologiska individualismen i neo-klassiska angreppssätt och den juridiska positivismen bland byråkrater har ignorerat karaktären av migration som en kollektiv process baserad på behov och strategier hos familjer och gemenskaper. Rationaliteten i familjens överlevnadsstrategier har ofta fått ett annat utfall än vad ekonomiska teorier predicerat. Juridiska och byråkratiska hinder för migration och permanent bosättning har inte setts som absoluta barriärer utan som möjlighetsstrukturer att ta i beräkning i personliga strategier, migrationsnätverk och gemenskapens infrastrukturer.

Alla försök att förutse en trolig framtid för migrationsmönster och bosättande måste

ta vår epoks stora ekonomiska och sociala transformationer i beräkning, likväl som hur vanliga människor hanterar dessa förändringar och därmed ofta undergräver de mäktigas planer. Migrationens roll i det moderna samhället kan ses som en konstant, men karaktären förändras i kontexten av ekonomiska och sociala skiften och utveckling inom teknologi och kultur. Det är därför nödvändigt att undersöka migrationens specifika karakteristika under förhållanden av globalisering.

Internationella migranter har per definition alltid korsat nationella gränser. Tidigare var dock antagandet antingen att de permanent skulle flytta från en nationalstat till en annan, permanent bosättning, eller att de efter en period skulle återvända hem, tillfällig arbetsmigration. I inget av fallen var nationalstatens suveränitet och makt ifrågasatt. Under förhållanden av globalisering förlorar dylika förväntningar sin validitet. Det står klart att internationell migration passar extremt väl med globaliseringens logik. Det är därför kontrollstrategier baserade på äldre nationell logik sannolikt kommer att misslyckas. Migranter har alltid i viss mening rört sig i vad Thomas Faist kallar "*transnational social space*" (Faist 2000), men under förhållanden av globalisering blir det allt lättare för dem att göra så. Detta är kontexten för att förstå en trolig framtida utveckling.

En stor del av migrationsforskningen har fokuserat på orsaker till migration. Trots enorma konceptuella skillnader verkar det för mig som att alla stora angreppssätt leder till slutsatsen att migrationen sannolikt kommer att öka.

Demografiska förklaringar pekar på struktu-

rella skillnader mellan områden med stagnerande ekonomier och höga fertilitetstal och områden med snabbt växande ekonomier och sjunkande fertilitetstal (Hugo 1998). Det mest dramatiska fallet är Väst- och Sydeuropa där totala fertilitetstal har fallit så lågt som 1,2 barn per kvinna, vilket är långt under reproduktionstalet. Just söder om Medelhavet finns de Nordafrikanska länderna med hög fertilitet, snabbt växande arbetskraft och brist på arbete för alla nya som ska in på arbetsmarknaden.

Neo-klassisk ekonomisk teori, som har haft en dominerande inflytande på migrationspolitiken i många västeuropeiska länder, fokuserar på individuella förväntningar av högre löner och bättre ekonomiska möjligheter i destinationsområdena jämfört med vart man kommer från. Inkomstgapet mellan fattiga och rika länder ska var en tillräcklig anledning att kunna göra rationella val att migrera. I denna fria marknadsmodell skall internationell migration i det långa loppet leda till konvergens av lönenivåer mellan sändar- och mottagarländer och följaktligen till en långsiktig minskning av migration. Modellens brister i att förklara faktiska förflyttningar har dock visats upprepade gånger (se Massey m.fl. 1993, Castles och Miller 1998, kapitel 2). Vidare står det klart att löneekvilibrum i själva verket inte blir resultatet då inkomstskillnader mellan utvecklade och mindre utvecklade länder fortsätter att öka. I termer av neo-klassiska modeller borde dessa ökande skillnader leda till ökad migration i framtiden.

Den nya ansatsen i ekonomisk teori ("The new economics of migration approach") betonar i högre grad kollektiva element i beslut om

migration. Migration är en del av familjen och gemenskapens överlevnadsstrategier. De formas av långsiktiga överväganden om säkerhet och bärkraftighet likväl som av rollen av remittering och investeringsmöjligheter (Stark 1991, Taylor 1999). Baserat på detta ska vi också förvänta oss att migrationen ökar i framtiden då den höga osäkerheten i många migrationsområden gör det rationellt att sända en familjemedlem till en annan och förhoppningsvis mer stabil ekonomi för att sprida familjens möjligheter.

Historiskt institutionella angreppssätt betonar stora institutioners, speciellt företags och staters, roll i initierandet och formerandet av migrationsflöden. Massrekrytering av arbetskraft, kapital och arbetsmarknadsauktoriteter var en nyckelfaktor i förorsakandet av migration till Västeuropa efter 1945. Betoningen på staters roll i det historiskt institutionella angreppssättet leder en kanske att tänka att migration kan minska om statliga strategier förändras. Sådana övertygelser har alltid varit basen för gästarbetsystemen och underbygger fortfarande idéer om juridisk och byråkratisk reglering av migration.

Sociologiska förklaringar av migration fokuserar på vikten av kulturellt och socialt kapital. Kulturellt kapital refererar till kunskaper om andra samhällen och de möjligheter dessa erbjuder såväl som information om hur man faktiskt flyttar och söker arbete någon annanstans. Klart är att globalisering hjälper till att göra detta kulturella kapital tillgängligt genom spridningen av bilder av västerländsk livsstil till de flesta avlägsna byar. Förbättrad läskunnighet och grundläggande utbildning bidrar också till möjligheten att flytta. Socialt kapital refererar

till kontakter nödvändiga för att migrera säkert och kostnadseffektivt. Det är väl känt att de flesta migranter följer upptrampade vägar där deras landsmän redan etablerat en bro, vilket gör det lättare att hitta arbete och boende samt att hantera byråkratiska hinder. Äldre migrationsforskare talade om kedjemigration, medan man under senare tid betonar migrationsnätverk och de sätt dessa utvecklas som länkar mellan gemenskaper i hemlandet och i destinationsområdet. Dessa nätverk underlättas av globaliseringens förbättrade kommunikations- och transportteknologier. Nätverken är en ytterligare faktor som hjälper till att bevara och transformera migration när de ursprungliga orsakerna av en förflyttning är försvunnen.

En fullständig förklaring till migration måste kombinera alla dessa och andra förklaringar och visa hur olika aspekter interagerar i en dynamisk process. Många andra element kan läggas till, till exempel det sätt som arbetskraftsmigration ofta banar väg för utvecklingen av handelsaktiviteter så att nya migranter eller etniska medelklasser uppstår. En annan viktig fråga är sättet på vilket migration har blivit en "diversifierad internationell affär som omsätter gigantiska summor pengar, tillhandahåller hundratusentals arbeten världen över och styrs av en uppsättning individer, byråer, och institutioner vilka var och en har ett intresse att gynna affärerna" (Salt och Clarke 2000, s 327).

Uppkomsten av denna migrationsindustri, som sträcker sig från stora banker och resebyråer till illegal trafficking, är en avgörande faktor för bevarandet av migrationsrörelsers trots försök till begränsningar. Den kombinerade effekten

av alla de skissade migrationsorsakerna är att internationell migration verkar fortsätta att öka i framtiden. När sedan globaliseringen minskar flödesbarriärerna verkar det troligt att öknings-takten av migration kommer att accelerera. Det betyder inte att nationella och internationella försök till kontroll av migration är irrelevanta. De kan mycket väl påverka storleken och karaktären av flöden till specifika destinationer. Det verkar dock inte troligt att försök att radikalt minska migrationen kan lyckas ställd inför de mäktiga krafter som föranleder flödena.

Tillbaks till barnodling? En ny migrationsdystopi

År 1729 lade den irländska prästen och satirikern Jonathan Swift fram en ovanlig lösning på de ekonomiska problem som samhällen plundrade av brittisk kolonialism hade. De fattiga skulle börja med barnodling och tjäna sitt uppehälle genom att sälja sina barn som färskt kött till brittiska godsägare (Swift 1955). Jag föreslog under det tidiga 1980-talet att barnodling verkligen hade blivit en allmän praktik inte bara på Irland utan också i många andra länder i periferin av området med snabb ekonomisk tillväxt. Skillnaden var att den mänskliga exporten till Västeuropas industriella ekonomier i högkonjunktur inte konsumerades som kött på bourgeoisie's bord utan som arbetskraft i deras fabriker (Castles m fl 1984).

I början av 2000-talet kan vi föreställa oss en ny typ av transnationell barnodling som kärnan i det globala migrationsscenarioet under de nästkommande femtio åren. Den följande dystopin

är baserad på framtidsprognosen av existerande trender i internationell populationsmobilitet, migrationskontroll samt inkorporeringen i mottagarsamhällena.

Födelseletalen verkar sannolikt förbli låga i rika industriella ekonomier, då de är grundade i pressen på kvinnor att arbeta heltid och på de ökande kostnaderna för barntillsyn och boende. Det är bara i länder med väldig stor immigration, som USA, eller i de få länder där social service fortfarande är relativt bra, som i Sverige, där födelseletalen har sjunkit mindre snabbt. Dyliga trender kommer att leda till en åldrande befolkning och en krympande arbetskraft. Höjda utbildningsnivåer och kravet på högkvalificerade arbetare innebär att få lokala individer kommer att vara tillgängliga för lågkvalificerade arbeten.

Det verkar troligt att vissa områden i Afrika, Asien och Latinamerika även i fortsättningen kommer att vara exkluderade från den globala ekonomins huvudfåra, vilket resulterar i fördjupad fattigdom, konflikt och kaos. Migration på jakt efter arbete kommer att ses som den enda utvägen för miljontals människor. Det kommer att bli allt svårare att skilja på ekonomisk och annan framtvängad migration. Kollapsade ekonomier och misslyckade stater kommer båda av samma generella orsak. Invånarna i sådana länder upplever både fattigdom och förnekande av mänskliga rättigheter. Så om de flyttar som arbetskraftsmigranter eller som asylsökare är relativt arbiträrt.

Vissa länder i Syd kommer att uppnå industrialisering och ekonomisk tillväxt och kommer att ansluta sig till leden av nyligen industrialiserade länder. Men många ekonomier på

mellannivå, speciellt stora länder som Brasilien, Mexico, Indien och Kina, kommer att uppleva en ojämn tillväxt och kommer fortfarande att ha stora reserver av människor som ska in på arbetsmarknaden. När utbildningssystemen förbättras kommer många av dessa unga arbetare att inneha en hög kompetens, men de kommer inte att kunna finna arbeten hemma. De kommer att försöka flytta till de rika ekonomierna i Nord. Dessa kommer i sin tur att uppmuntra dyliga trender genom förmånliga inträdesregler och rekryteringsplaner för de högkvalificerade.

Att skumma av de fattiga och medelfattiga ländernas talanger är ett sätt att reducera kostnader för utbildning och träning för länderna i Nord i enlighet med nuvarande ideologier om privatisering och minskning av statens åtaganden. Dyliga praktiker hjälper också till att vidmakthålla gapet mellan Nord och Syd genom att hålla tillbaks den ekonomiska utvecklingen i Syd. Rika länder och nyligen industrialiserade länder kommer att fortsätta använda sig av lågkvalificerade migranter som arbetskraft för 3-D arbeten (*dirty, difficult* och *dangerous*) och i ökande grad för att ta hand om de åldrande. Vissa av dessa arbetare kommer att föras in genom kontraktssystem som nekar dem rättigheter till anknytningsinvandring, rörelsefrihet och frihet till anställningar samt permanent uppehållstillstånd. Många 3-D arbetare kommer dock att fortsätta vara illegala migranter eller asylsökande.

Systematisk användning av odokumenterad arbetskraft har blivit en allmänt spridd praktik som möjliggör för politiker att bibehålla hyckleriet att moderna ekonomier inte behöver

okvalificerade arbetare. De rika länderna kommer att söka nya vägar att förstärka gränskontrollerna. De kommer att göra ytterligare regionala överenskommelser, som Schengen, kontrollera dokumentationen bland passagerarna i avgångshamnarna samt försöka att omge sig själva med *cordons sanitaires* av stater som ska stoppa oönskad migration i utbyte mot ekonomiska fördelar.

Paniken inför att översvämmas av asylsökande och andra migranter kommer sannolikt att fortsätta vilket tillhandahåller legitimiteten för hårdare restriktioner även om det betyder inskränkningar av civila rättigheter för alla. Rigorösa övervakningsåtgärder med hjälp av ny teknologi kommer att öka den mänskliga kostnaden för migration, vilket leder till tusentals döda i de oceaner, berg och öknar som migranterna försöker att korsa. Men tillräckligt många kommer att komma fram för att uppmuntra andra att försöka. En dylik utveckling kommer att uppmuntra mångfaldigandet av människosmuggling och trafficking.

Som en avslutande komponent av transnationell barnodling kommer rika länder med sjunkande och åldrande befolkningar att tillåta vissa migranter, speciellt från mellanskiktsländerna, att bosätta sig och få barn i syfte att stoppa upp den demografiska nedförsbacken. Det är troligt att dylika immigranter noggrant kommer att selekteras på basis av ekonomiska och kulturella kriterier, vilket även kan fungera som surrogat för ras. Som ett resultat av dessa migrationsmönster kommer den nuvarande trenden med ökande befolkningsdiversifiering i immigrationsländerna att vara oförminskad. Det är omöjligt att säga om detta betyder mer

multikulturalism eller om nuvarande bakslag gentemot immigration och mångfald i vissa länder kan leda till försök att gå tillbaka till exkluderande assimilationistiska praktiker.

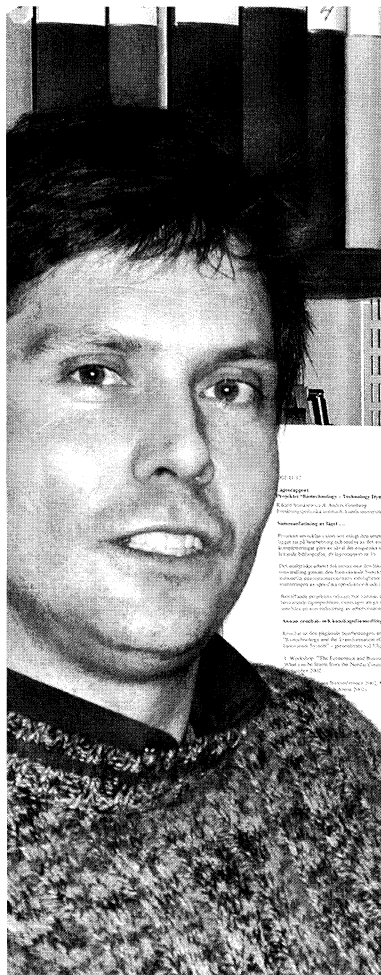
I vilket fall som helst kommer trender för spridningen av transnationella gemenskaper troligen att fortsätta så att traditionella medborgarskapsmodeller och nationell identitet kommer att bli granskade på nytt. Där det finns en ovilja att acceptera förändring och att söka nya lösningar kommer resultatet sannolikt att bli uppdelning och konflikt. Liksom de flesta utopier eller dystopier baserade på prognosen av existerande trender, så kommer denna form av transnationell barnodling sannolikt inte att uppstå i denna radikala form. Dock är vissa saker i dessa rader ingen omöjlighet om de mäktiga aktörerna i den globala makthierarkin fortsätter att införa globala migrationsregimer som passar deras upplevda intressen.

Huvudkraften i undermineringen av dylika trender är, som förut, sannolikt miljoner migranternas ageranden liksom andra medlemmar av både sändande och mottagande samhällen. Transnationella gemenskaper, som uppstått ur migration, kommer genom tusentals mikrostrategier att söka säkerhet och humana villkor för sina medlemmar. Genom att göra detta kommer de sannolikt att bli en betydelsefull faktor att underminera de mäktigas planer. Framtiden kommer troligen att bli lika förvirrad som det förflutna och alla förutsägelser kommer sannolikt att vara fel.

Men en sak är säker: det finns ingen återvändo till den prydliga idén om stängda nationalstater med homogena nationella gemenskaper.

★ Referenser

- Castles, S. (2000) "Thirty Years of Research on Migration and Multicultural Societies" i Castles, S (red) *Globalization and Ethnicity: From Migrant Worker to Transnational Citizen*. London: Sage.
- Castles, S. & Booth, H & Wallace, T (1984) *Here for Good: Western Europe's New Ethnic Minorities*. London: Pluto Press.
- Castles, S. & Miller, M. J. (1998) *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. London: Macmillan.
- Faist, T. (2000) "Transnationalization in International Migration: Implications for the Study of Citizenship and Culture", *Ethnic and Racial Studies* 23 (2):189-222.
- Hugo, G. (1998) "The Demographic Underpinnings of Current and Future International Migration in Asia," *Asian and Pacific Migration Journal* 7 (1):1-25.
- Massey, D. S. & Arango, J. & Hugo, G. & Kouaouci, A. & Pellegrino A. & Taylor, J. E. (1998) *Worlds in Motion, Understanding International Migration at the End of the Millenium*. Oxford: Clarendon Press.
- Massey, D. S. & Arango, J. & Hugo, G. & Kouaouci, A. & Pellegrino A. (1993) "Theories of International Migration: A Review and Appraisal," *Population and Development Review* 19(3):431-66.
- Salt, J. & Clarke, J (2000) "International Migration in the Unece Region: Patterns, Trends, Policies," *International Social Science Journal* (165):313-28.
- Stark, O. (1991) *The Migration of Labour*. Oxford: Blackwell.
- Swift, J. (1955) "A Modest Proposal for Preventing the Children of Poor People in Ireland from Being a Burden to Their Parents or Country; and for Making Them Beneficial to the Public (1729)" i Davies, H. (red) *Irish Tracts 1728-1733*. Oxford: Blackwell.
- Taylor, J. E. (1999) "The New Economics of Labour Migration and the Role of Remittance in the Migration Process", *International Migration* 37 (1):63-88.
- Zolberg, A. R. & Suhrke, A. & Aguayo, S. (1989) *Escape from Violence*. Oxford and New York: Oxford University Press.

Trygghet i utveckling

av Mats Benner

INFÖR RIKSDAGSVALET 1968 lanserade socialdemokraterna parollen "Trygghet i utveckling". Den kom till i något av en brytningstid. Den svenska industrin började visa tecken på stagnation efter en rekordlång tillväxtperiod, och det tycktes finnas ett behov av ett nytt ekonomiskt fundament för den fulla sysselsättningen och de växande välfärdsåtagandena. Parollen var komplex genom att den lyfte fram samspelet mellan välfärd, sysselsättning och ekonomisk utveckling. Detta lite abstrakta budskap hade, föga förvånande, svårt att väcka genklang, och föll snabbt i glömska.

Svårigheterna att diskutera grundvillkoren för välfärd och sysselsättning finns ännu kvar, såväl inom politiken som i forskningen. Välfärdsblocket i svensk politik består som bekant av socialdemokratin och fackföreningsrörelsen, kring vilka huvudragen i den svenska arbetsmarknadspolitik och socialpolitiken utvecklats. Sysselsättning och välfärd har setts som områden där den politiska viljan har kunnat styra. Det är också därför mycket av svensk samhällsvetenskap — inte minst dess sociologiska gren — i så stor utsträckning kommit att koncentrera sig på dessa

Mats Benner bedriver studier av omvandlingen av olika samhälleliga institutioner och intresserar sig särskilt för hur en kunskapsbaserad och öppen ekonomi påverkar villkoren för utformningen av socialpolitik, arbetsmarknadsreglering, forsknings-, närings- och innovationspolitik. Han är docent i sociologi och verksam som föreståndare för Forskningspolitiska institutet vid Lunds universitet.

områden, i vilka reformviljan och ambitionerna att bygga ett gott och anständigt samhälle har synts. Mindre engagemang har ägnats frågan om samspelet mellan ekonomisk utveckling och välfärdens villkor. Detta har skapat en oförståelse inför många av de utmaningar som välfärdsstater möter.

Den svenska välfärdsmodellen utvecklades under vissa givna förutsättningar. Dessa förändras nu snabbt. Samtidigt har dessa förändringar knappast alls erkänts av den svenska välfärdsmodellens tillskyndare. Istället har vi hamnat i ett olyckligt läge av förnekelse och jakt på syndabockar, när vi istället borde fundera på hur den svenska välfärdsmodellen kan komma att se fungera i en öppen och kunskapsbaserad ekonomi.

Det har alltså, vill jag hävda, skett relativt djupgående förändringar i ekonomins sätt att fungera och organiseras och detta utmanar fundamenten i den svenska välfärdsstaten.

Globaliseringen är ett begrepp som ofta använts för att sammanfatta de nya ekonomiska villkoren. Värdet av begreppet har också diskuterats mycket: är globaliseringen egentligen något nytt, eller har den alltid funnits, eller är den kanske bara en myt? Att ekonomierna är öppnare idag än för några decennier sedan är ovedersägligt: kapitalflödena är betydligt mer omfattande, investeringsströmmarna likaså. Men den kanske mest intressanta aspekten av globaliseringen — åtminstone ur ett svenskt perspektiv — är de nya mikroekonomiska villkoren. De syns i företagandet, men också i ägandet och kontrollen av ekonomin.

Sverige har länge varit starkt beroende av ett

fåtal multinationella företag. Dessa företag har fungerat som lokomotiv för stora grupper av underleverantörer och andra berörda företag, och har haft en avgörande betydelse för utvecklingen både nationellt och regionalt. Banden mellan dessa företag och Sverige börjar bli allt svagare; många av dem, från AGA till Volvo Personvagnar, är numera integrerade delar av internationella företagsnätverk. Den svenska välfärds- och sysselsättningsmodellen vilar tungt på dessa företag, men deras anknytning till Sverige kan inte längre tas för given.

En annan central aspekt på omvandlingen av ekonomin är den ökade kunskapsintensiteten. De enkla delarna av ekonomin ersätts av eller omvandlas till kvalificerad produktion. Kunskapens utspridning är självfallet inte någon enkel eller linjär process; de kvalificerade och kunskapsrika arbetena och sektorerna föder sina polariteter, i form av platsbundna och lågbetalda servicearbeten. Det arbete som en gång var kvalificerat kan också snart ha omvandlats till ett rutinarbete (till exempel hemsideskonstruktörer, en gång högbetalda, idag proletariserade).

Likväl kvarstår att ekonomin och den ekonomiska utvecklingen alltmer bygger på hanteringen av komplex vetenskaplig och teknologisk information. Sådan förmåga är dock inte jämnt fördelad överallt och kan inte enkelt etableras var som helst. Nationer, regioner och orter står under stark press att specialisera sig och anpassa sig efter ekonomins omvandlingar. Detta utmanar en annan av den svenska välfärds- och sysselsättningsmodellens hörnstenar, nämligen den relativa regionala jämlikheten.

Om olika delar av Sverige också har olika förutsättningar att överleva i en kunskapsbaserad ekonomi, blir det sannolikt svårt att upprätthålla idealen om lika sociala villkor i hela landet. Sverige riskerar att delas upp i delar och regioner som utvecklas i mycket olika takt, där det inte är självklart att de mer dynamiska delarna är villiga att dela med sig.

Den socialpolitiska forskningens blinda öga ligger just i förståelsen av förändring och nya villkor för välfärd, sysselsättning och tillväxt. Hela detta område har lämnats fritt till nationalekonomin och dess politisk-ekonomiska gren, med mediavana och välartikulerade företrädare som Assar Lindbeck, Lars Calmfors, Torsten Persson med flera. Vad ett fåtal sociologer trots allt har gjort är kritiskt granskat grundvalarna för de tongivande nationalekonomernas resonemang och slutsatser. Walter Korpis bok *Halkar Sverige efter* (1992) var ett lysande exempel på ideologikritik under den intensiva debatten om 1990-talskrisen, men någon självständig analys av krisens mekanismer, ursprung och eventuella hantering fanns inte att hämta där.

Istället kan man — utöver den metodologiska kritiken — faktiskt läsa in litet av ett syndabockstänkande. Den ekonomiska krisen uppfattades som en konstruktion, en elitpolitisk skapelse avsedd att röja väg för en länge planerad omdaning av den svenska samhällsmodellen, bortom starka fackföreningar, avancerade omfördelningssystem och egalitära samhällsförhållanden. Här uppfattades nationalekonomerna som ett ideologiskt avantgarde, beredda att skänka omvandlingsprocessen en tillförlitlig intellektuell grund.

Välfärdsforskningens styrka ligger i ett konsekvent fasthållande vid betydelsen av medborgarnas preferenser och önskningar för utformningen av välfärden. Välfärdsstatens framtid tycks främst ligga i dess legitimitet i medborgarnas ögon (Rothstein & Steinmo 2002).

Ska vi söka förklaringar till välfärdsstatens utveckling i olika länder måste vi med andra ord främst studera samspelet mellan medborgare och socialpolitik, inte förändrade produktions- och investeringsströmmar. Någon utveckling i riktning mot välfärdsstatlig enhetlighet är inte att vänta med tanke på de stora internationella socialpolitiska variationerna; tröghet och långsam förändring är mycket mer sannolikt än snabb anpassning efter nya ekonomiska villkor.

Det finns dock en lucka i detta resonemang: vad betyder preferenser inom ett område om de inte knyts samman med utvecklingen inom ett annat område? Ofta diskuteras politik- och samhällsområden separat: hur ska finanspolitiken styras, sjukvården bedrivs, arbetsmarknadspolitiken organiseras, pensionerna finansieras och så vidare. Sällan diskuteras hur politikområden påverkar varandra och än mer sällan politikens samspel med ekonomins uppbyggnad och funktionssätt. Särskilt viktigt borde det vara att förstå hur dynamiken i ekonomin förändrar villkoren för finansieringen och utformningen av välfärdsystemen och sysselsättningen.

Den socialpolitiska forskningen har därför mycket att vinna på att konfronteras med den politiska ekonomin, som på många sätt delar välfärdsforskningens fundament: betoningen på institutionernas betydelse och på variationen

mellan olika nationella system, och avvisandet av olika konvergensteorier. I den politisk-ekonomiska forskningen står frågan om kapitalismens föränderliga form centralt (Hall & Soskice 2001; Jessop 2002). I denna tradition undersöks också variationer i sättet att organisera ekonomiska transaktioner. Företag och andra ekonomiska aktörer verkar inom institutionaliserade sammanhang, utmärkta av en hög grad av samverkan och stabil interaktion. En viktig del i skapandet av denna institutionella stabilitet står staten för.

Som en viktig faktor bakom ekonomisk tillväxt utpekas det komplexa samspelet mellan olika samhällsliga delar, som finansmarknad, arbetsmarknad, välfärdssystem, skatter, forskning med mera. Komplexiteten innebär också att det finns stor variation i hur ekonomin är inbäddad. En vanlig typologi är den mellan koordinerade och liberala marknadsekonomier: i den förra har företagens agerande har en hög grad av bundenhet och institutionaliserad tröghet medan den senare syftar på länder där aktörer och samhällsliga system i högre grad konkurrerar eller enbart samverkar på spontan och opportunistisk basis.

Man vinner alltså mycket på att integrera välfärdsforskningen med de politisk-ekonomiska studierna. En sådan kombination visar nämligen att välfärdssystemen har vuxit fram i parallell och samverkan med utvecklingen av typer av ekonomiska system. Den svenska välfärdsmodellen har varit beroende av, men också underbyggt och vidareförädlad, en speciell typ av koordinerad ekonomisk modell.

Välfärdssystemen är i hög grad uppbyggda kring en finansieringsmodell som passar de

större företagen väl, där den svenska ekonomin är alltså uppbyggd kring storföretagen. Arbetsmarknadsregleringen har därför kommit att inriktas mot att säkra anställningsförhållanden inom det storskaliga företagandet. Detta i sin tur har underbyggt det svenska näringslivets konkurrenskraft. Det har också byggt upp en solid skattebas för den offentliga sektorn. Vad vi ser är alltså självförstärkande tendenser mellan socialpolitik, arbetsmarknad och ekonomisk struktur. Detta i sin tur har skapat medborgerligt intresse och engagemang kring den speciella svenska välfärds- och sysselsättningsmodellen.

Samma slags samverkande och självförstärkande tendenser hittar man i andra länder, om än med andra förtecken. USA — urtypen för den liberala och okoordinerade marknadsekonomin — har en självförstärkande relation mellan svag arbetsmarknadslagstiftning, begränsad offentlig välfärd, starka universitet, välutvecklad kapitalmarknad och entreprenörskapskultur. Resultatet har blivit en ekonomi som bygger på snabb mobilitet av kapital och arbetskraft och som varit snabb på att exploatera ny teknologi, men som också förlorat mycket av den traditionella tillverkningsindustrin och som har en stor sektor av lågbetalda servicearbeten.

Lärdomen av detta är att ekonomi och omfördelningssystem är nära kopplade till varandra. Ekonomiska system uppstår inte i tomma intet. Välfärdsmodeller kan hamna i negativa cirklar och spiraler när de inte förstärks av samverkande institutioner. Detta är det som plågar de kontinentaleuropeiska staterna idag, med socialpolitiska system som är svåra att bära upp med en ekonomi som bygger på en

krympande industrisektor. Samma typ av negativa spiraler drabbade den amerikanska och brittiska modellerna under 1980-talet, när de bristande investeringarna i utbildning, de konfliktfyllda relationerna på arbetsplatserna och en allmän kultur av kortsiktighet i ekonomin slog ut ländernas industrisektorer.

Håller Sverige att hamna i sådana negativa utvecklingscirklar? Hur kommer det i så fall att påverka den svenska sysselsättnings- och välfärdsmodellen? Bilden är mångtydig. Sverige anförs ofta som den mest innovativa av Europas ekonomier, tillsammans med Finland, och den offentliga ekonomin är exemplariskt välskött jämfört med flertalet andra västeuropeiska länder. Men den svenska välfärden vilar på en smal och på sikt också bräcklig grund. I Sveriges fall gäller frågan framför allt vad som händer med den ömsesidiga anpassningen mellan välfärds-system, arbetsmarknadsreglering och ekonomisk utvecklingsmodell om storföretagen börjar svikta, om beroendet av de stora företagen blir ett alltmer akut osäkerhetsmoment. Det finns mycket begränsad beredskap för att hantera den typen av mer radikala svängningar och omvandlingar i den svenska ekonomin; ännu mindre finns den en förståelse av hur de kan spilla över på socialpolitikens och arbetsmarknadens områden. Den svenska välfärdsmodellen är inte så stabil som man kan föreställa sig. Det syntes redan under 1990-talskrisen, där många element i välfärdsstaten sattes under starkt tryck och började ifrågasättas, och till och med inom socialdemokratien började den universella välfärdsmodellen ifrågasättas. Om de stora företagen i framtiden kommer att förlora den säkra

anknytningen till Sverige kommer det i sin tur att utmana den svenska ekonomiska modellen, och med det också fundamenten i välfärds- och sysselsättningsmodellen. Då spelar sannolikt medborgarnas preferenser mindre roll.

Det finns exempel på föreskrivande analyser av välfärdsmodellernas framtid i en tid av snabb ekonomisk förändring. Den tyske statsvetaren Fritz Scharpf har anvisat några möjliga utvecklingsvägar för de europeiska — och då särskilt de skandinaviska och kontinentaleuropeiska — välfärdsstaterna i en tid av alltmer osäkra statsinkomster och snabbt föränderliga arbetsmarknader (Scharpf 2000).

Scharpfs recept är ganska enkelt: minska statens välfärdskostnader, till exempel genom att höja utgifterna för välfärdstjänster, och sätt så många som möjligt i arbete, genom exempelvis avregleringar av vissa servicemarknader. Detta är dock ett litet statistiskt synsätt på samspelet mellan välfärd och ekonomiska utvecklingsmodeller. Scharpf ser nämligen en relativt okvalificerad servicesektor som den enda kvarvarande möjligheten att öka sysselsättningen.

Ur ett mer offensivt perspektiv kan den alltmer öppna och kunskapsintensiva ekonomin ses som en möjlighet snarare än ett hinder för att bibehålla generösa välfärdssystem och välorganiserade arbetsmarknader. Sverige utgör på många sätt en utomordentlig bas för högt kvalificerad produktion i nätverksform. Sverige har starka vetenskapliga och teknologiska specialiseringar, långa industriella traditioner, en välorganiserad arbetsmarknad och välfärdssystem som underlättar omställningsprocesser för den enskilde.

Exemplet Finland visar också att det faktiskt

går att genomföra en genomgripande omvandling av industristrukturen med bibehållna generösa välfärdssystem (Castells & Himanen 2002). Det finns med andra ord ingen given motsatsställning mellan generella skattefinansierade välfärdssystem och ekonomisk strukturomvandling. Men som det finska fallet också visar, så är strukturomvandling inget som uppkommer automatiskt; det måste organiseras och orkestreras.

Sätten att kombinera välfärd, sysselsättning och tillväxt är många. Den svenska välfärdsstatens framtid ligger inte nödvändigtvis i en hastig övergång till en marknadskonform liberal regim. Den ligger knappast heller i isolering och fromma förhoppningar om att välfärdens ekonomiska fundament står stadiga. Hittills har sociologer lätt hamnat i en defensiv ansats, där kriser och omvandlingar setts som politikernas "fel", och som svek och anfall mot den etablerade

välfärdsmodellen. Denna ovilja att diskutera förändringar i välfärdens materiella grunder har lämnat fältet fritt för nyliberala nationalekonomer, som hittills varit ensamma om att diskutera villkoren för tillväxt-, sysselsättnings- och välfärdsmodeller.

Dagens diskussioner om välfärdsstatens framtid bör därför ta fasta på följande:

Det finns inte någon ödesbestämd riktning mot en liberal välfärdsmodell. Den generella välfärden har alldeles uppenbarligen en framtid också i en öppen och kunskapsintensiv ekonomi. Denna välfärdsmodell kommer inte att överleva enbart på grundval av ett starkt medborgerligt stöd. Den behöver bygga på och samspela med en kunskaps- och innovationsdriven ekonomi, där storföretagen inte länge fungerar som osynliga och stabila garantier för den generella välfärden.

★ Referenser

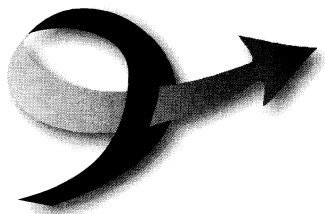
Castells, M. & Himanen, P. (2002) *The Welfare State and the Information Society*. Oxford: Oxford University Press.

Hall, P. A. & Soskice, D. (2001) *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundation of Comparative Advantage*. Oxford: Oxford University Press.

Jessop, B. (2002) *The Future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press.

Korpi, W. (1992) *Halkar Sverige efter*. Stockholm: Carlsons.

Scharpf, F. W. (2000) "Economic Changes, Vulnerabilities, and Institutional Capabilities", s 21-124 i Scharpf F. W. & Schmidt V. A. (red.), *Welfare and Work in the Open Economy*. Part 1: Oxford: Oxford University Press.

Replik

För att skapa en levande debatt tar vi emot repliker på alla debattartiklar. Avsikten är att repliker skall kunna publiceras i nästkommande nummer. Ditt debattinlägg bör därför vara redaktionen tillhanda senast trettio dagar efter det att du erhållit det aktuella numret.

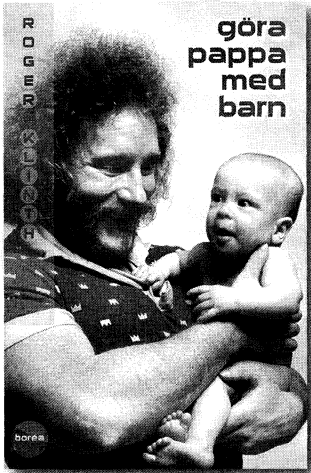
Kommande teman för debattdelen kommer att vara:

- krig och konflikt,*
- makt,*
- europeisk integration.*

Kontakta gärna redaktionen om du vill skriva debattartiklar som rör ovanstående områden eller föreslå andra teman för debattsidorna.

aktuellt från Boreá

Roger Klinth:

Göra pappa med barn. Den svenska pappapolitiken 1960-1995

424 sidor
isbn 91-89140-25-7

Pris: 199:-

Trots att möjligheten till pappaledighet har funnits under snart 30 år utnyttjas fortfarande nästan 90% av ersättningstiden av kvinnorna. Detta faktum reser frågor om politikens utformning, men också om det manliga medborgarskapets specifika villkor. Hur hanteras jämställdhetspolitiska frågor när det är *män* och inte kvinnor som står i fokus?

I denna bok får vi följa hur tanken om ett jämställt föräldraskap föddes i det tidiga 1960-talets jämställdhetsdebatt. Den politiska ambitionen att via föräldraförsäkringen åstadkomma ett större manligt engagemang i familjen relateras till åtgärder inom arbetsmarknads- och barnomsorgspolitik.

Var tanken om ett aktivt faderskap möjlig att förena med de idéer som kännetecknade dessa politiska områden?

Vad säger dessa kontroverser om det manliga medborgarskapets politiska villkor?

Hur långt har ambitionen att göra jämställda fäder av de svenska männen kunnat drivas utan att hamna i konflikt med andra samhällsintressen?

www.borea.nu

Mats Hilde är anställd som universitetslektor på Socialhögskolan vid Lunds Universitet och ansvarar för fördjupningskursen "Socialt arbete med drogmissbrukare". Han är FD i sociologi och docent i socialt arbete.

Karriärmetaforens tillämpning och funktion inom missbruksfältet

av Mats Hilde

MÄNSKLIGA ERFARENHETER SPEGLAS ofta med hjälp av metaforer. Skönlitterära författare har t ex använt resandet i tid och rum som en metafor för mänsklig utveckling. I diktverk som Homeros "Sången om Odysseus" och Dantes "Den gudomliga komedin" är det just bilden av ett mänskligt livsöde och livslopp som står i fokus. Båda berättelserna handlar om människor som på vägen mot ett hägrande mål möter olika typer av utmaningar och frestelser. Inom alkohol- och narkotikaforskningen har man sedan länge använt en karriärmetafor för att beskriva alkohol- och narkotikabrukarens utveckling i tid och rum. Det finns onekligen flera likheter mellan t ex Dante Alighieris resa i den "Den gudomliga komedin" och vetenskapliga beskrivningar av alkohol- och narkotikabrukarens karriärer.

Dantes skönlitterära berättelse handlar om en människa som i moraliskt hänseende hamnat på villovägar. Huvudpersonens resa går genom mörker och ljus och leder först ner i underjordens helvete och sedan upp på skärseldsberget, där själarna renas innan de träder in i paradiset och den rena andligheten. Både helvetet och paradiset är indelat i olika skikt där själarna sorteras efter

graden av dygdighet och salighet, där de mest förtappade befinner sig underst och de saligaste överst. I flera karriärmodeller beskrivs missbruket av alkohol och narkotika också som både himmel och helvete, där huvudpersonen vandrar mellan olika platser eller passerar genom olika faser på vägen in i eller ut ur sitt missbruk.

Karriärbegreppet används ofta på ett självklart sätt av både fackmän och lekmän och ingår i flera olika diskurser som berör utvecklingen, behandlingen och styrandet av alkohol- och narkotikamissbruket. Men karriärbegreppet är trots allt en metafor. Kan karriärmetaforen hjälpa oss att förstå den sociala dynamik och utveckling som präglar missbruket av alkohol och narkotika?

Karriärmetaforen och karriärbegrettets framväxt

Metaforer används ofta av både lekmän och forskare i deras strävan att förstå den mänskliga tillvarons olika aspekter. Redan Aristoteles (1994) berörde begreppet och gav det följande innebörd: "Metafor är att ett ord som betecknar en sak förs över till en annan sak" (s 56). Att säga att något är som det inte är, är en gammal tankeoperation och grogrund för de flesta typer av kunskap, skriver Susan Sontag (1988). Det betyder emellertid inte, menar författarinnan, att vi mycket väl kan avstå från eller försöka undvika vissa metaforer. I boken "Sjukdom som metafor" beskriver och kritiserar Susan Sontag (1981) användningen av sjukdomsbegreppet som en metafor.

Karriärmetaforen är sedan länge en central

tankefigur inom vår tids yrkes- och vardagsliv. Vi använder den bland annat för att placera in både oss själva och andra i en vidare social struktur (Hassard, 1996).

Numera är den även en självklar del av den forskning som bedrivs inom missbruksområdet. I karriärmetaforen ryms varierande typer av karriärmodeller som beskriver olika utvecklingsaspekter av alkohol- och narkotikamissbruket betraktat som ett sammanhängande handlingsmönster.

Det traditionella karriärbegreppet utvecklades ursprungligen inom ramen för studier av olika yrken och syftar på den ordnade och förutsägbara sekvens av förflyttningar som sker mellan olika relaterade arbetsuppgifter och statuspositioner inom ett yrkesmässigt system (Wilensky, 1960; Becker, 1963). Men begreppet inkluderar inte enbart resonemang om karriärens sociala villkor i termer av objektiva sociala strukturer utan innefattar även individers perspektiv och föreställningar (Hughes, 1937).

Intresset för olika yrken och yrkesgrupper fanns tidigt bland amerikanska sociologer, särskilt inom Chicagoskolan. Sociologen Everett C Hughes kom att spela en viktig roll i det sammanhanget. Han betonade betydelsen av att studera lågstatusyrken eftersom det var lättare att upptäcka arbetets väsentliga processer bland dessa jämfört med yrken som hade hög status. Därifrån var steget inte långt att fortsätta neråt på karriärstegen och studera olika avvikande yrken.

Inom Chicagoskolan fanns den traditionen redan företrädd med sådana studier som "The Hobo" (Anderson, 1923) och "The Professional

Thief” (Sutherland, 1937). Om avsikten är att lära känna yrkesmässiga processer är det, menar Hughes, bättre att studera avvikande yrkesgrupper eftersom processerna är tydligast inom dessa grupper (Ritzer, 1994).

En av Hughes studenter, Howard S Becker (1953), kom sedermera att använda karriärbegreppet när han studerade olika avvikargrupper. Han har undersökt såväl marijuanarökare som jazzmusiker och försökt förstå deras handlingar och föreställningsvärldar utifrån ett karriärperspektiv.¹ I beskrivningen av marijuanarökarens karriär introducerar Becker en modell som utgår från sociala och situationella faktorer och som distanserar sig från individorienterade förklaringar där olika kroppsliga eller psykiska sjukdomstillstånd betonas.

Becker utvecklar sin karriärmodell under en period då marijuanarökningen breder ut sig bland förorternas ungdomar och bland collegestudenter i USA. Fram till 1960-talets början var marijuanarökningen begränsad till marginella sociala grupper som t ex fattiga svarta, jazzmusiker, mexikanska arbetare och beatniks. Det ökade intresset för att studera narkotikabruket i USA har vissa beröringspunkter med det faktum att marijuanarökningen bredde ut sig i nya samhällsgrupper som hade högre status än tidigare grupper.

Marijuanarökningens utbredning bland medelklassens ungdomar ledde efterhand inte bara till en uppmjukning av de lagar som omgav marijuanarökningen, utan förde även med sig en mer nyanserad syn på rökningens farlighet. Redan i 1930-talets USA kopplades marijuana samman med olika lågstatusgrupper och utövandet av våld

och man talade i linje med detta om marijuana som ”killer weed”.²

På 1960-talet kom karriärmetaforen sedermera att tillämpas även på andra grupper av narkomaner vid sidan om marijuanarökarna. Alksne m fl (1967) och Winick (1964) utvecklade modeller som beskrev progressionen i heroinmissbruket bland narkomaner som haft kontakt med sjukvården och polisen. De utgick från begreppen livs- och missbrukscykel med vars hjälp de kunde beskriva såväl vägen in i och som vägen ut ur missbruket.

Det ökade intresset i USA vid denna tid för att studera marijuanarökare och heroinister hänger delvis samman med utvecklingen av den s.k. trappstegshypotesen som säger att marijuanarökning förr eller senare slutar med missbruk av tyngre droger som t ex heroin. Till det kan vi lägga ökningen av heroinmissbruket i USA efter andra världskriget, där allt yngre och alltfler svarta och latinos återfanns i heroinisternas led (Courtwright, 2002).

Den nära sammankopplingen mellan marijuana och heroin har, enligt Himmelstein (1983), sina rötter i det faktum att när den illegala heroinhandeln återupptogs i USA efter andra världskriget, sköttes den av samma mellanhänder som handlade med marijuana, till skillnad från hur det var före kriget. Det ökade troligtvis sannolikheten att de som använde marijuana förr eller senare skulle prova heroin.

Karriärmodellerna bidrar till att förenkla och mystifiera den sociala dynamiken i missbruket.

Karriärmetaforen, förstådd som en utveckling i tid och rum, har således använts sedan 1930-talet för att beskriva missbrukarens och missbrukets utveckling bland narkomaner. Men i vilken mån hjälper karriärmetaforen oss att förstå den sociala dynamik som döljer sig bakom missbrukets utveckling?

Karriärmetaforens tillämpningar inom missbruksfältet

Det finns flera olika modeller över missbrukets utveckling som bygger på ett karriärtänkande. Redan på 1930-talet formulerades den s k "trappstegshypotesen" (Stepping-stone Hypothesis) i flera amerikanska artiklar. Trappstegshypotesen syftar på att marijuanabruk förr eller senare övergår i bruk av tyngre droger som oftast utgörs av heroin (Himmelstein, 1983). Det förekommer diverse förklaringar till varför de som röker marijuana med tiden går över till tyngre droger. Progressionen från lättare till tyngre droger har bland annat förklarats med hjälp av psyko-farmakologiska teorier och med hänvisning till varierande grad av psykisk störning (Nordisk utredningsserie B 1978:23, s 34-35).

Föreställningen om en progression i bruket av olika substanser³ tillämpades tidigt även på alkoholområdet. På 1940-talet använde alkohol-forskaren Jellinek (1946) karriärbegreppet för att beskriva alkoholismens utveckling. Han kritiserade det överdrivna intresset för de fö-reträdesvis psykologiska faktorer som antogs leda fram till drickandet och ointresset för själva dryckeskarriären. Jellinek menade att alkoholismen utgör en karriär i den meningen

att berusningen innehåller faser och olika typer av alkoholdrickande, förändringar i dryckesmönster samt andra förändringar som uppstår under berusningens utveckling.

Becker (1953) presenterade sin karriärmodell i artikeln "Becoming a Marijuana User". I författarens tappning syftar karriärbegreppet på den sekvens av förflyttningar från en position till en annan som individer inom olika yrken fullbordar. I begreppet ingår också ett resonemang om att passagen mellan olika yrkesmässiga positioner hänger samman med den faktiska sociala strukturen och förändringar i individens perspektiv, motiv och målsättning.

I sin studie av marijuanarökare utvecklar Becker först den s k sekvensmodellen som bygger på föreställningen att individen tar olika steg på vägen till ett regelbundet bruk, där varje steg är en förutsättning för vidare avancemang. Ett viktigt motiv bakom Beckers sekvensmodell är att försöka urskilja specifika orsaksfaktorer bakom varje steg:

1. Varför hamnar personen i en situation där marijuana är tillgänglig?
2. Varför är personen motiverad att experimentera med marijuana?
3. Varför är personen motiverad att fortsätta bruka marijuana?

BECKER UTVECKLAR SEDAN sekvensmodellen genom att beskriva karriärens subjektiva aspekter och det sätt på vilket den sociala interaktionen påverkar aktörens motivation, perspektiv och självuppfattning. Författaren beskriver hur marijuanarökaren passerar olika faser där dennes perspektiv och motivation påverkas av samspelet

med andra som är mer erfarna. Marijuanarökaren lär sig i samspel med andra både tekniken att röka marijuana, att uppfatta rökningens olika effekter och att tolka rökningens effekter som njutningsfulla.

Författaren pekar på grupptillhörighetens och det sociala samspelets betydelse för utvecklingen av marijuanarökning för njutnings skull. Det är alltså inte beroendet av drogen som utgör drivkraften i etablerandet av ett marijuanabruk utan tillägandet av nya motiv och föreställningar. Eller för att formulera det med författarens egna ord:

Instead of the deviant motives leading to the deviant behavior, it is the other way around; the deviant behavior in time produces the deviant motivation. (s 42)

I de modeller över missbrukets utveckling som Alksne m fl (1967) och Winick (1964) arbetade fram på 1960-talet beskrivs inte bara vägen in i missbruket utan även vägen ut. För att kunna beskriva hela den karriären använder författarna sig av begreppen livs- och missbrukscykel. Men denna gång, till skillnad från Becker (1953), var det inte marijuanarökare utan heroinister som stod i fokus. Winick (1964) noterade i en registerundersökning han gjorde vid The Federal Bureau of Narcotics att många heroinister med tiden lämnade missbruket. Författaren formulerade då hypotesen om en missbrukscykel där missbruket hade en begränsad varaktighet.

Alksne, Lieberman och Brill (1967) utvecklade en mer nyanserad kretsloppsmodell där heroinisten passerar genom fyra olika faser:

1. Anpassning till eventuellt heroinberoende.
2. Anpassning till subkulturen.

3. Anpassning till eventuell drogfrihet.

4. Anpassning till drogfrihet.

Vägen in i ett etablerat heroinberoende går via en serie olika steg som kan uppvisa olika individuella variationer, menar författarna. Det betyder bland annat att karriären kan stannas upp eller avbrytas i olika skeden utan att missbrukaren går vidare och anpassar sig till den narkomana subkulturen. Men det är svårare att avbryta karriären på egen hand när ett fysiskt beroende utvecklats.

Bortsett från själva den fysiska tillvänjningsprocessen lyfter författarna fram andra drivkrafter som t ex sociala och psykiska problem, medlemskap i en avvikande subkultur och utvecklingen av en avvikaridentitet. Missbrukets negativa sociala och psykiska konsekvenser ökar med tiden motivationen för avbrott i missbruket. Narkomanen söker sig då till olika drogfria sociala sammanhang, som bland annat inbegriper en förändring av den egna självbilden. Det fysiska beroende av heroin är samtidigt en källa till ständiga återfall innan narkomanen når fram till drogfrihet och en identitet som f d narkoman, menar författarna.

På 1970-talet presenterades en annan modell över progressionen i bruket av olika substanser, nämligen "inkörssportshypotesen" (Gateway Hypothesis). Enligt den hypotesen följer bruket av substanser en hierarkisk utvecklingslinje. Bruket utvecklas från inga substanser alls till legala (alkohol och/eller tobak) och från legala substanser till marijuana, som sedan följs av "tyngre" illegala substanser som t ex kokain och heroin. Substansbrukets olika sekvenser antas befrämja varandra, där en typ av substansbruk

ofta föregår ett annat, men utan att progressionen uppfattas som tvingande (Kandel, 2002).

Även om tid är en central och helt avgörande faktor för alla karriärteorier så framställs den olika. I både inkörspors- och trappstegshypotesen beskrivs missbruksförloppet med hjälp av ett linjärt tidsbegrepp, medan både Winick (1964) och Alksne m fl (1967) utgår från ett cykliskt tidsperspektiv.

Det cykliska tidsbegreppet framställer missbruket som ett organiskt förlopp, där missbrukaren efter många irrfärder till sist lämnar missbruket. Det är kanske ingen slump att de cykliska karriärmodellerna har utvecklats av professionella som haft kontakt med samhällets institutioner för rehabilitering av missbrukare.

I motsats till de cykliska, understryker de linjära karriärmodellerna de faror och risker som är förknippade med bruket av narkotika. De linjära modellerna används oftare i politiska sammanhang för att legitimera olika typer av kontrollåtgärder.

Karriärmetaforen används också sedan några decennier tillbaka inom svensk missbruksforskning. Flera svenska missbruksforskare har tagit karriärmetaforen i anspråk för att beskriva progressionen i missbruket. Begreppet har getts olika innebörd och syftar egentligen på alla typer av förändringar eller avancemang i missbruket. Utvecklingsmodellerna konstrueras oftast mot bakgrund av brukets omfattning och karaktär.

Eriksson (1987) beskriver i boken "Missbrukskarriärer och behandling" följande faser i missbrukskarriären:

1. Experimentellt missbruk
2. Tillfälligt missbruk

3. Vanemässigt missbruk
4. En väg ut ur missbruk.

Förändringar i brukets omfattning och karaktär ställs även i fokus i Frykholms (1985) karriärmodell som innehåller sex olika faser:

1. Experimentfas
2. Anpassningsfas
3. Beroendefas
4. Ambivalensfas
5. Behandlingsfas
6. Frigörelsefas

I Anderssons (1995) bok "Marias barn" tilldelas karriärbegreppet olika betydelser. Författarinnan talar dels om progressionen från legala till illegala preparat och från lätt missbruk till mer intensivt, dels förstås karriären som en förflyttning mellan olika positioner och roller. Därmed blandas två olika modeller samman, nämligen inkörsporshypotesen och sekvensmodellen.

Även Stenbacka, Allebeck och Romelsjö (1993) använder karriärmetaforen när de utvecklar sin trappstegshypotes. Både Goldberg (2000) och Lindberg (1998) utgår från en klassisk karriärmodell, där individens samspel med omgivningen får viktiga konsekvenser för individens självuppfattning och identitet.

I Goldbergs avvikarkarriärmodell för problematiska konsumenter⁴ ingår fyra olika faser:

1. Föräldrars stämpling
2. Samhällelig stämpling
3. Sekundär avvikelse
4. Avvikelsespiralen

Kritik av karriärmetaforens tillämpning inom missbruksområdet

Sedan drygt ett halvsekel har karriärmetaforen använts flitigt för att beskriva olika typer av missbruksförlopp. Föreställningen om missbruket som en lagbunden utveckling har nått en självklar ställning både bland professionella och lekmän. När karriärtänkandet används på missbruksområdet framstår det som om vi känner till något väsentligt om missbrukets sociala natur och dynamik. Med hjälp av karriärmetaforen framställs missbruket som en naturlig, stegvis och ordnad utveckling. Men hur ordnad och förutsägbar är egentligen utvecklingen av missbruk?

Det är inte helt oproblematiskt att betrakta missbruk av alkohol och narkotika som en karriär, särskilt om vi likställer det med någon typ av yrkesmässig karriär. Luckenbill och Best (i Faupel, 1991) menar nämligen att det finns avgörande skillnader mellan avvikarens och den respektable medborgarens karriär. Till skillnad från en yrkeskarriär hotas avvikarkarriären ständigt av negativa sanktioner och avvikaren måste ständigt ta med detta i beräkningen.

En annan väsentlig distinktion är att avvikarkarriären saknar yrkeskarriärens mycket strukturerade och formella sammanhang. Författarna menar att den sekvens av statuspositioner och roller som kännetecknar avvikarkarriären inte är lika förutsägbar som för de respektable karriärer som görs inom ramen för strukturerade organisatoriska sammanhang. Avvikarkarriären börjar t ex inte med någon formell utbildning

och saknar även passageriter som markerar förflyttningar mellan olika positioner. Just därför är det svårt att veta om en avvikarkarriär är framgångsrik eller misslyckad.

När karriärbegreppet används kopplas det ofta samman med någon typ av yrkeskarriär oberoende om den är respektabel eller inte. Men Luckenbill och Best menar att karriärbegreppet är vidare än så och inkluderar även statuspositioner, roller och aktiviteter som inte är direkt kopplade till ett lönearbete. Det kan röra sig om en karriär inom organisationer som inte är kopplad till den egna försörjningen.

Faupel (1991) utgår ifrån att det finns en väsentlig skillnad mellan en yrkesmässig och en icke yrkesmässig karriär när han försöker förstå den kriminella missbrukaren. Författaren talar i det sammanhanget om narkomankarriärens dubbelsidiga natur och menar att den innehåller två olika verksamheter: en konsumtionsorienterad och en inkomstorienterad. I den senare verksamheten är statuspositioner och roller kopplade till missbrukets yrkesmässiga och kriminella sida medan de i den förra verksamheten hänger samman med narkotikakonsumtionen. Men det finns samtidigt ett nära samspel mellan karriärens båda sidor, menar författaren. Missbrukarens kriminella karriär spelar nämligen en viktig roll för utvecklingen av karriären som narkotikakonsument, samtidigt som konsumtionsmönstret skapar möjligheter och hinder i fullföljandet av en kriminell roll.

Att karriären som narkoman innehåller flera karriärer gör det svårare att bedöma karriärens utveckling. Den respektable yrkesmässiga karriären förväntas röra sig uppåt genom en hierarki

av olika yrkesroller och statuspositioner. Utifrån den modellen kan man sedan avgöra om karriären är lyckad eller misslyckad. Avvikarkarriären i allmänhet och narkomankarriären i synnerhet följer inte detta enkla schema utan är mer sammansatt än så. Faupel menar att narkomankarriären är oordnad och består av flera karriärskiften och temporära avbrott och återinträden.

Kritiken mot idén om att progressionen i missbruket sker i enlighet med ett särskilt mönster har drabbat både trappstegs- och inkörsportshypotesen. Epidemiologisk forskning har sedan länge avfärdat trappstegshypotesen genom att peka på det faktum att även om bruket av vissa narkotiska preparat föregår bruket av andra så är övergången på intet sätt ofrånkomlig (Kandel, 2002). Det är snarare mycket ovanligt att cannabisrökare går vidare och provar opiater (Bennett, 1986).

Även om inkörsportshypotesen delvis växte fram som ett svar på den kritik som riktades mot trappstegshypotesen så har inte heller denna undgått kritik. Kritiker av inkörsportshypotesen har pekat på att vilka substanser som är inkörsport till vilka bestäms snarare av sociala faktorer än av biokemiska.

Kulturella och subkulturella förändringar blir ur det perspektivet centrala eftersom de kan påverka drogbrukets olika sekvenser och vilka substanser som blir inkörsporten till vilka. Det betyder i sin tur att inkörsportsteorins allmängiltighet begränsas av det faktum att drokkulturer varierar från en plats till en annan och från en tid till en annan. Det går inte heller att helt bortse från den sociala situation som t ex ungdomar befinner sig i eller de föreställningar

som finns i olika åldersgrupper om allvaret och godtagbarheten i användandet av vissa substanser, när vi skall förstå substansbrukets olika sekvenser (Golub och Johnson, 2002a, Golub och Johnson, 2002b, Zimmer och Morgan, 1997).

Flera studier av heroinister motsäger också idén att det finns en generell narkomankarriär som börjar med experimenterande och som sedan övergår i ett intensivt och tvångsmässigt bruk. Tvärtom pekar flera studier på en stor variation i konsumtionsmönster inom gruppen. Många av dem som experimenterar med heroin går aldrig vidare till ett regelbundet bruk. Av en surveyundersökning riktad till amerikanska hushåll 1999 framgick det att tre miljoner provat heroin någon gång i sitt liv medan däremot enbart 208 000 använt heroin den senaste månaden (Carnwath och Smith, 2002).

Av de narkomaner som går vidare till ett regelbundet bruk är det många som håller upp under längre eller kortare perioder. I en studie av Stimson och Oppenheimer (i Bennett, 1986) hade mer än hälften av en grupp vårdade narkomaner gjort uppehåll om nio veckor eller mer. Det talar för att begrepp som beroende och tolerans inte hjälper oss att till fullo förstå den variation i konsumtionsmönster som finns bland narkomaner.

Föreställningen om att ett kontinuerligt bruk av heroin obevekligen leder till en ökning av doser och fysiskt beroende har ifrågasatts av flera forskare. I en studie av svarta och fattiga manliga heroinister visar Hanson m fl (1985) att männen kan använda heroin på ett kontrollerat sätt som minimerar risken för fysiskt beroende och håller bruket på en kontrollerbar

nivå. Männan lär sig kontrollera sitt drogbruk mot bakgrund av sådana faktorer som socialt och finansiellt stöd, tillgång på heroin och dess kvalitet, drogprefenser och olika personlighetsfaktorer. Denna iakttagelse bekräftas också av Pearsons (1985) studie av den brittiska heroinepidemin i början på 1980-talet. Författaren pekar i den studien på att heroinmissbruk går att kombinera med flera olika livsstilar, alltifrån dem som har ett mer eller mindre normalt familjeliv och en ordnad anställning till den skatunarkomanen vars liv genomsyras av kriminalitet och fängelsevistelser.

Layder (1997) har också kritiserat karriärmetaforens betoning av det som är grundläggande och gemensamt för dem som delar en och samma karriär och menar att detta sker på bekostnad av det unika och individuella. Författaren kritiserar Beckers (1953) modell över marijuanarökarens karriär för just detta och hävdar att han tappar bort individens subjektiva karriär genom att överbetona den sociala konstruktionen av jaget. De olika stegen i karriären upplevs olika, menar Layder, beroende på det sociala umgängets karaktär och individens personlighet. Författaren introducerar begreppen psykobiografi ("psychobiography") och livskarriär ("life-career") för att lyfta fram och betona karriärens psykologiska och individuella sida.

Sammanfattningsvis innehåller karriärmetaforens tillämpningar inom missbruksfältet flera brister som allvarligt begränsar dess förklaringsvärde. I karriärmodellerna fokuserar man det allmänna och gemensamma genom att antingen renodla relationen mellan brukaren och preparatet eller mellan brukaren och

den sociala omgivningen. Därmed bortser man från en rad andra betydelsefulla aspekter och faktorer som är väsentliga för förståelsen av missbrukets utveckling över tid.

I de karriärmodeller som jag tagit upp saknar aktören både en psykisk biografi och en social tillhörighet vid sidan om missbruket. Karriären som missbrukare går inte att förstå på ett tillfredsställande sätt om vi bortser från personens köns-, klass- och folkgruppstillhörighet. Den typen av sociala kontexter påverkar både upplevelsen och utvecklingen av missbruket. Andra faktorer som också har betydelse för missbrukets utveckling är de politiska kontrollmodeller och kulturella traditioner och föreställningar som omgärdar bruket av alkohol och narkotika.

Även Layder (1993) pekar på betydelsen av att identifiera och urskilja den sociala verklighetens olika nivåer och dimensioner. Han understryker vidare den empiriska verklighetens multifaktoriella natur genom att introducera en forskningskarta ("research map"). I denna redogör författaren för en stratifierad modell över samhället som innehåller både makro- och mikrofenomen, där de olika nivåerna har en relativ självständighet.

Genom att konsekvent bortse från psykologiska, klass- och könsmissiga, etniska, politiska och kulturella faktorer bidrar karriärmodellerna till att förenkla och mystifiera den sociala dyna-

Inom missbruksvården används karriärbegreppet till att ge legitimitet åt olika insatser.

miken i missbruket. Det har bland annat lett till vidmakthållandet av den stereotypa bilden av den drogstyra missbrukaren. Trots den kritik som förts fram mot karriärbegreppet och dess olika tolkningar inom missbruksfältet så används den fortfarande som både förklaring och förståelse. Hur kommer det sig då att karriärmetaforen har en så stor utbredning bland både forskare och lekmän, trots sitt mycket begränsade förklaringsvärde?

Jag menar att en förklaring till detta är att karriärmetaforen fyller en viktig funktion i samhällets strävan att styra missbruket.

Karriärnarrativet och styrandets mentalitet

Istället för att betrakta olika karriärmodeller som objektiva beskrivningar av en särskild händelseutveckling kan de studeras som berättelser. Redogörelser och beskrivningar av olika missbruksförlopp kan med fördel analyseras ur ett narrativt perspektiv. Användningen av berättelser har blivit alltmer central i socialt tänkande, menar Plummer (1995).

I antropologin används de som redskap att förstå kulturer, inom psykologin uppfattas de som identitetens byggstenar och inom filosofin utgör de grunden för nya former för "världsskapande". Till och med ekonomer erkänner att deras tänkande präglas av berättelser. Sociologerna är kanske de som sist kommit att intressera sig för det narrativa på ett explicit sätt, skriver Plummer, trots att de sedan länge samlat människors berättelser och berättat egna om samhället.

Författaren beskriver sedan hur berättandets

sociologi bör se ut. Men istället för att studera den narrativa strukturen föreslår författaren att sociologin uppmärksammar berättelsernas sociala roll och det arbete berättelserna utför i kulturen, dvs vilken roll berättelserna spelar i politiska processer och i upprätthållandet av social ordning.

Begreppet narrativ eller berättelse har många olika innebörder. Ofta tänker vi på skriftliga berättelser såsom noveller och romaner eller muntliga sådana som vi rör oss med inom den samhällsvetenskapliga och medicinska forskningen. Hydén (1997) tilldelar emellertid berättelsen en vidare innebörd än den fått inom ovan nämnda forskningsfält. En berättelse kan vara allt ifrån en avgränsad enhet inom ett pågående samtal eller språklig framställning till en livsberättelse. I den här artikeln förstås berättelsen som en avgränsad enhet uppfattad som en representation av en särskild händelseutveckling.

En annan utgångspunkt för min analys av karriärbegreppet är uppfattningen att berättelser är sociala konstruktioner. Bruner (1987) menar att det finns ett ömsesidigt förhållande mellan berättelsen och det liv vi lever. Han drar paralleller till konsten och menar att den imiterar livet på samma sätt som livet imiterar konsten. Författarens resonemang mynnar ut i slutsatsen att livet är en konstruktion i lika hög grad som konsten. En berättelse om livet är snarare en kognitiv prestation än en avspeglning av det som verkligen inträffat. Berättelser om livet bör uppfattas som en pågående tolkning av våra erfarenheter vilken sker med språkets hjälp mot bakgrund av rådande föreställningar om möjliga världar och möjliga liv, menar Bruner.

Man kan säga att vi med berättelsers hjälp och de tolkningsramar som kulturen förser oss med skapar olika världar och olika typer av liv.

Karriärbegreppet spelar en viktig roll i den konstruktion av missbrukarens sociala biografi som sker inom ramen för olika politiska organ och behandlingsinstitutioner. I den meningen är begreppet ett viktigt redskap i samhällets reglering och behandling av alkohol- och narkotikamissbrukare. Karriärbegreppet ingår i den missbruksvokabulär som ligger till grund för det Foucault (1991) kallar för styrandets mentalitet. Författaren har utvecklat begreppet styrandets mentalitet för att beskriva alla de tekniker, praktiker och rationaliteter som utvecklas inom ramen för olika institutioner för att påverka individers och hela befolkningars sätt att leva.

I det moderna samhället är det inte styrandet i sig som står i fokus utan befolkningens välfärd och livsvillkor i termer av t ex ökad hälsa, livslängd och rikedom, menar Foucault. Styrandet av befolkningens utveckling sker ”direkt genom storskaliga kampanjer eller indirekt med hjälp av tekniker som gör det möjligt, att utan befolkningens egentliga vetskap, stimulera födelsetal, styra flödet av människor till särskilda regioner eller aktiviteter” (s 100).

Men styrandets mentalitet omfattar inte enbart den politiska nivå utan inkluderar också olika typer av institutioner som t ex missbruksvården samt en etisk nivå som består av olika självregleringstekniker. Inom missbruksvården används karriärbegreppet för konstruera missbrukarens sociala biografi och samtidigt motivera utvecklingen av specifika självregleringstekniker. I den

meningen används karriärbegreppet som ett led i den sociala kontrollen av oönskat beteende.

Karriärnarrativets roll inom missbruksbehandlingen

Karriärberättelsen inom missbruksområdet är ett exempel på det Goodman (i Bruner, 1987) kallar för världsskapande (”worldmaking”). I kontrollen av oönskat beteendet är det viktigt att konstruera avvikande världar och samtidigt visa på alternativa och möjliga liv. Berättelser om avvikarkarriärer utgör en del av vår moderna västerländska kultur och tillhandahåller modeller för att beskriva särskilda och problematiska livsbanor. Dessa vedertagna sätt att beskriva missbruk på används som kognitiva kartor inom behandlingsvärlden för att konstruera och rekonstruera missbrukets förlopp och missbrukarens livslopp. I det sammanhanget finns det ett samspel mellan livet som det levs och kulturen.

Bruner pekar också på detta samspel och framhåller att...

...The culturally shaped cognitive and linguistic processes that guide the self-telling of life narratives achieve the power to structure perceptual experience, to organize memory, to segment and purpose-build the very events of a life. (s 15)

Sjukdomstänkandets utbredning har bland annat bidragit till att karriärberättelsen börjat användas för att förklara flera olika varianter av oönskade beroenden. Enligt sjukdomsmodellen kan beroende utvecklas i förhållande till olika föremål och aktiviteter som t ex alkohol, narkotika, cigaretter, mat, sex, idrott, internet och spel. I sjukdom-

stänkandet förekommer en karriärmodell som beskriver en stegvis förändring och försämring av individens beroendetillstånd. Man talar om att beroendet likt en sjukdom genomgår en kontinuerlig utveckling från en bestämd början till en absolut slutpunkt (Nakken, 1999).

I Jellineks (1960) sjukdomsmodell uppfattas alkoholismen som en progressiv sjukdom som fortsätter ända tills dess att alkoholisten erkänner sitt problem och avstår från att dricka. Vändpunkten i missbruket uppstår inte förrän personen i fråga nått sin personliga botten, den så kallade rock-bottom. Den klassiska sjukdomsberättelsen innehåller därmed såväl både regressiva som progressiva moment. Det måste först bli sämre innan det kan bli bättre.

Inom AA-rörelsen beskrivs personens dryckeshistoria med hjälp av en karriärberättelse som består av både ett regressivt och progressivt narrativ. AA-berättelsen börjar ofta med en beskrivning över hur drickandet började, antingen som socialt drickande eller som problemdrickande. Sedan fortsätter karriärberättelsen med en redogörelse för hur drickandet accelererar och leder till negativa konsekvenser såsom förlust av arbete, familjeproblem, olyckor och sjukhusvistelser. De negativa effekterna till trots fortsätter personen att dricka och situationen förvärras. Med tiden får vederbörande allt svårare att rättfärdiga och kontrollera sitt drickande. Till slut når drinkaren sin personliga botten och erkänner sig maktlös inför alkoholen. Han bestämmer sig till slut för att ge AA en ärlig chans och uppsöker ett AA-möte. Där upptäcker han att alla andra har liknande erfarenheter och inser att han är alkoholist. Historien fortsätter

sedan med vad AA har betytt för vederbörande och hur livet förändrats efter deltagandet i AA-mötena (Cain, 1991).

En slutsats vi kan dra är att man inom AA formulerar en särskild tolkning av vad som kännetecknar en alkoholist och hans liv. Den kulturella kunskapen om alkoholismen och alkoholisten som AA-medlemmarna delar med varandra skiljer sig från den kunskap om alkoholism som finns utanför AA-rörelsen. Den personliga berättelsen inom AA är en kulturell form som berättaren lär sig att producera, menar Holland m fl (1998). I den processen förändras inte bara berättarens självförståelse och hans världsbild, även det förflutna blir föremål för omtolkningar. Genom att betrakta missbruket som en sjukdom blir karriärberättelsen inom AA-rörelsen samtidigt ett redskap för uppvärderingen av identiteten som nykter alkoholist, menar Arminen (1991).

Men identifikationen med den kulturella föreställningsvärld som AA tillhandahåller blir möjlig först när nybörjaren blir en aktör i den världen och lär sig konstruera AA-berättelser.

Den här typen av personliga historier består alltså i första hand inte av en rekapitulation utan av en rekonstruktion av tidigare erfarenheter som utförs inom ramen för ett socialt samspel, där missbrukarens personliga erfarenhetsvärld länkas samman med ett sammanhängande och institutionaliserat meningssystem. I en studie av ett Minnesotaprogram⁵ för kvinnor fann Hilde (2001) att flera av klienterna omtolkade sina alkoholproblem som uttryck för en sjukdom. De kom i förlängningen av den omtolkningen av sina missbruksproblem att utveckla en själv-

regleringsteknik som helt och hållet var inriktad på accepterandet och erkännandet av det egna sjukdomstillståndet.

Sättet att tolka och konstruera missbrukskarriären skiljer sig emellertid åt mellan olika behandlingsprogram, vilket i sin tur påverkar den personliga historiens form och innehåll. Inom behandlingsvärlden hittar vi lokala variationer på missbrukarkarriären som utgår från olika föreställningar om mänsklig förändring och missbrukets natur. I ett terapeutiskt samhälle som uteslutande vände sig till kvinnor var det inte missbruket som stod i fokus för berättandet (Hilde, 2001). Behandlingsideologin byggde på en psykodynamisk grundsyn där man utgick från kvinnornas könstillhörighet för att förstå både vägen in i och vägen ut ur missbruket. Centrala teman i behandlingen var kvinnornas relationer till män, deras modersroll och sexualitet.

Den kulturella form som de personliga berättelserna har inom denna typ av kvinnoorienterad behandling avspeglar en karriärmodell som utgår från den förtryckta kvinnan och kvinnors beroende av män och hur de successivt lyckas frigöra sig och bli alltmer självständiga. Den identitet som skapas inom ramen för den karriärberättelsen är kopplad till en kvinnoorienterad föreställningsvärld, menar författaren. Kvinnorna utgår ifrån och talar om sig själva som medlemmar av ett kvinnokollektiv. Berättelsen om karriären från förtryckt missbrukare till frigjord och självständig kvinna blir i denna behandlingsmodell ett redskap för att förändra identiteter och stärka den missbrukande kvinnans självkänsla. Vägen dit går via utvecklingen av en självregleringsteknik som handlar om att

lära känna sig själv som kvinna i ett mansdominerat samhälle.

Karriärnarrativet som politisk styrning

I kritiken av karriärbegreppets tillämpning inom arbetslivet har bland annat Wilensky (1960) pekat på den ordning som trots allt finns på arbetsmarknaden och som bidrar till att endast en mindre del av arbetskraften lyckas göra en karriär som följer en ordnad och förutsägbar bana. Även om den klassiska karriären berör endast en minoritet av arbetskraften så fyller den trots allt en viktig funktion för både samhället, arbetsorganisationer och yrkesgrupper. Föreställningen om en personlig karriär är en viktig källa till skapandet av stabilitet i det moderna samhället, menar författaren. Den gör det inte bara lättare att rekrytera, behålla och motivera arbetskraft utan skapar samtidigt en beredskap hos den enskilde att utvecklas, prestera och forma en egen livsplan.

Karriärbegreppet, såsom det används inom arbetslivet, fyller inte bara en viktig funktion i skapandet av social ordning, det framställer samtidigt marknadsekonomi som ett legitimt ekonomiskt system. Samma gäller för karriärbegreppet när det används i missbrukssammanhang. Förutom att vara ett redskap i missbruksvårdens strävan att påverka och förändra oönskat beteende används karriärbegreppet även för att motivera och ge legitimitet åt olika kontrollpolitiska insatser.

I sin studie av den amerikanska debatten och juridiska kontrollen av marijuana mellan 1890 och 1970 lyfter Himmelstein (1983) fram den

ideologi som omgav marijuanarökningen och som rättfärdigade den tidens marijuanalagar. Uppfattningen i 1950-talets USA att marijuana var en farlig drog som krävde en sträng juridisk kontroll motiverades bland annat med hjälp av trappstegsteorin. Författaren menar att trappstegsteorin backades upp av amerikanska myndigheter⁶ först efter det att kopplingen mellan marijuana och våldsbrott ifrågasatts på bred front. Tidigare hade man motiverat den stränga lagstiftningen med att marijuanarökningen var farlig i sig. Men i takt med att experter ifrågasatte marijuanarökningens farlighet övergick kontrollmyndigheterna till trappstegsteorin och det linjära karriärbegreppet i sin argumentation för en fortsatt sträng marijuanakontroll.

Även inkörsportshypotesen har sedan mitten av 1960-talet använts som argument i USA och andra länder för att vidmakthålla eller utöka den legala förbudspolitik som omgärdar icke-medicinskt bruk av marijuana, menar MacCoun och Reuter (2001). Motståndarna till förbudspolitiken har å sin sida använt den kritik som riktats mot hypotesen som argument för att mjuka upp lagstiftningen på området.

Som ett resultat av sin granskning av inkörsportshypotesen drar författarna slutsatsen att hypotesen kan användas som argument för antingen en fortsatt sträng kontrollpolitik eller en avkriminalisering alternativt legalisering av marijuanarökningen beroende på hur man tolkar hypotesen och tillgängliga bevis.

I en studie av Golub och Johnson (2002b) bekräftas föreställningen att inkörsportshypotesen är en viktig utgångspunkt för den amerikanska narkotikapolitiken. Samtidigt kritiserar de upp-

fattningen att ungdomar som använder droger som t ex alkohol och marijuana löper stor risk att fortsätta med tyngre narkotika och bli kriminella. Författarna menar att inkörsportshypotesen antyder att det är drogens farmakologiska egenskaper som skapar narkotikamissbrukaren. Men enligt deras sätt att se måste bruket av narkotika ses mot bakgrund av den sociala kontexten och alla direkta och indirekta faktorer som påverkar det mänskliga beteendet.

Utifrån en analys av två olika undersökningar, där den ena vände sig till den allmänna befolkning och den andra till en grupp arresterade, konstaterar de att risken att bli tung narkoman varierar med brukarens sociala bakgrund. Ju bättre social ställning och social förankring desto mindre risk att bli tung narkoman. En annan slutsats författarna drar är att ungdomar från underprivilegierade miljöer inte får problem med droger och kriminalitet på grund av att de provat alkohol eller marijuana utan därför att deras livsvillkor ser ut som de gör.

Avslutning

Både Homeros "Sången om Odysseus" och Dantes "Den gudomliga komedin" behandlar mänskliga livslopp. Men till skillnad från de karriärmodeller som beskrivits i denna artikel har dessa berättelser ett överflöd av detaljer, nyanser och komplikationer. Som läsare får vi ta del av en mängd olika händelser, situationer och möten som huvudpersonerna i dessa romaner är inbegripna i. Karriärmodellerna på missbruksområdet betonar emellertid det som är grundläggande och gemensamt för dem som delar en och samma

karriär och tappar därmed bort många andra viktiga faktorer och aspekter.

Med hjälp av karriärmetaforen framställs missbruket som en naturlig, stegvis och ordnad utveckling. Men hur ordnad och förutsägbart är egentligen utvecklingen av missbruk och i vilken utsträckning hjälper karriärmetaforen oss att förstå missbrukets sociala dynamik och utveckling?

I de karriärmodeller som tagits upp saknar aktören både en psykisk biografi och en social tillhörighet vid sidan om missbruket. Det allmänna och gemensamma i karriären betonas på bekostnad av det särskilda och individuella. Samtidigt saknar karriärbegreppen beskrivningar av olika betydelsefulla sociala sammanhang som t ex personens köns-, klass- och folkgruppstillhörighet. Den typen av sociala kontexter påverkar både upplevelsen och utvecklingen av missbruket. Andra avgörande sammanhang som också har betydelse för missbrukets utveckling är de politiska kontrollmodeller och kulturella traditioner och föreställningar som omgärdar bruket av alkohol och narkotika.

Förutom att det empiriska stödet för trappstegs- och inkörssportshypotesen är svagt och starkt ifrågasatt misslyckas flera karriärmodeller med att klargöra den sociala dynamiken i missbruksutvecklingen, eftersom man konsekvent bortser från både psykologiska, klass- och köns-mässiga, etniska, politiska och kulturella faktorer. Detta bidrar i sin tur till mystifierandet av missbruksutvecklingen och vidmakthållandet av den stereotypa föreställningen om den drogstyrd missbrukaren.

För att vi skall kunna presentera en trovärdig

bild av missbrukets förändring i tid och rum måste vi urskilja den sociala verklighetens olika nivåer och dimensioner och visa på hur dessa samspelar med varandra. Layder (1993) understryker den empiriska verklighetens multifaktoriella natur och tillhandahåller en stratifierad modell över samhället som innehåller både makro- och mikrofenomen och som kan bilda utgångspunkt för en mer allsidig beskrivning av missbrukets utveckling. Enda sättet att undgå ett ensidigt och linjärt karriärbegrepp är att vidga det och låta flera olika sociala nivåer och dimensioner rymmas i en förståelse av missbrukets utveckling.

Trots den omfattande kritik som förts fram mot karriärmetaforen och dess tillämpningar inom missbruksfältet, används den fortfarande som både förklaring och förståelse. Hur kommer det sig att karriärmetaforen har en så vid utbredning bland såväl forskare som lekmän, trots dess mycket begränsade förklaringsvärde?

En tänkbar förklaring till detta är att karriärmetaforen fyller en viktig funktion i samhällets strävan att styra missbruket i både den politiska sfären och behandlingsvärlden. Karriärbegreppet spelar en viktig roll för den konstruktion av missbrukarens sociala biografi som sker inom ramen för olika politiska organ och behandlingsinstitutioner. Förutom att vara ett redskap i missbruksvårdens strävan att påverka och förändra oönskat beteende används karriärbegreppet även för att motivera och ge legitimitet åt olika kontrollpolitiska insatser. Ur det perspektivet kan karriärbegreppet förstås som ett narrativ som fyller en viktig funktion i den sociala kontrollen av oönskat beteende.

Abstract

In this article career as metaphor and various career models are the object of a critical review. The question at issue is whether career as metaphor helps us understand the social dynamics that characterize substance abuse?

Different career models such as the stepping-stone and gateway hypothesis and H S Beckers career model is scrutinized. It is pointed out that these career models are one-sided and has serious limitations, since they leave out important variables pertaining to class, gender, ethnicity, politics and culture.

In order to create a credible representation of the development of drug abuse the different levels and dimensions of social reality must be described. Despite the extensive critique that has been passed on the concept of drug abuse

as career it is still widely used by professionals as well as laymen. This fact of the matter is discussed and the author argues that the concept of drug abuse as career serves important functions in the government of drug abuse.

Besides being an important instrument in drug treatment the concept of drug abuse as career is used in order to give legitimacy to the political control of drugs. From that perspective the concept drug abuse as career can be understood as a narrative serving important functions in the social control of untoward behavior.

★

Nyckelord: Career, drug abuse, stepping-stone hypothesis, gateway, narrative, treatment, drug control, government.

★ Noter

¹ Värt att notera i sammanhanget är att marijuanarökning och jazzmusiker inte kopplas samman i Beckers bok *Outsiders*. De behandlas åtskilda som två olika fenomen. Samtidigt vet vi att bruket av narkotika förekommit bland amerikanska jazzmusiker sedan början av 1900-talet. Däremot nämner författaren att han rekryterade sina intervjupersoner för marijuanastudien bland musiker.

² Se vidare Himmelstein (1983) *The Strange Career of Marijuana*. Westport. Connecticut: Greenwood Press.

³ I engelskspråkig litteratur talar man ibland om bruk eller missbruk av substanser istället för droger. I begreppet substanser inkluderas både alkohol, narkotika och tobak.

⁴ Författaren skiljer mellan rekreativkonsumenter och problematiska konsumenter. Skillnaden dem emellan har inte bara att göra med intensiteten i missbruket utan är även kopplad till i vilken grad missbruket dominerar personens liv.

⁵ Ett vanligt förekommande behandlingsalternativ för missbrukare i Sverige som bygger på idén att alkoholism är en primär sjukdom som är obotlig men behandlingsbar.

⁶ I det här fallet avses FBN (*The Federal Bureau of Narcotics*) som vid tiden leddes av Harry Anslinger.

★ Referenser

- Alksne, H. & Lieberman, L. & Brill, L. (1967) "A conceptual model of the life cycle of addiction", *The International Journal of the Addictions* 2 (2):221-240.
- Anderson, N. (1923) *The Hobo*. Chicago: University of Chicago Press.
- Andersson, C. (1995). *Marias barn — om ungdomars väg in i missbruk av alkohol och andra droger*. Stockholm: Sober förlag.
- Aristoteles (1994) *Om diktkonsten*. Göteborg: Anamma böcker.
- Arminen, I. (1991) "Outline for comparative analyses of AA life stories: a research note." *Contemporary Drug Problems/Fall*, s 499-523.
- Becker, H. S. (1953) "Becoming a marijuana user", *American Journal of Sociology* 59:235-42.
- Becker, H. S. (1963) *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*. New York: Free Press.
- Bennett, T. (1986) "A Decision-Making Approach to Opioid Addiction" s 93-103 i Cornish, D. B. & Clarke, R. V. (red) *The Reasoning Criminal. Rational Choice Perspectives on Offending*. Berlin: Springer-Verlag.
- Bruner, J. (1987) "Life as Narrative", *Social Research* 54 (1):11-32.
- Cain, C. (1991) "Personal Stories: Identity Acquisition and Self-Understanding in Alcohol Anonymous", *Ethos* 19:210-253.
- Carnwath, T. & Smith, I. (2002) *Heroin Century*. London: Routledge.
- Courtwright, D. T. (2002) "The Roads to H: The Emergence of the American Heroin Complex, 1898-1956", s 3-23 i Musto, D. F. (red) *One Hundred Years of Heroin*. Westport, Connecticut: Auburn House.
- Eriksson, I. (1987) *Missbrukskarriärer och behandling*. Stockholm: Liber.
- Faupel, C. E. (1991) *Shooting Dope. Career Patterns of Hard-Core Heroin Users*. Gainesville: University of Florida Press.
- Foucault, M. (1991) "Governmentality", s 73-87 i Burchell, G. & Gordon, C. & Miller, P. (red) *The Foucault Effect*. Chicago: Chicago University Press.
- Frykholm, B. (1985) "The Drug Career", *The Journal of Drug Issues* 15 (3):333-346.
- Goldberg, T. (2000) *Narkotikan avmystifierad*. Stockholm: Academic Publishing of Sweden.
- Golub, A. & Johnson, B. D. (2002a) "Substance Use Progression and Hard Drug Use in Inner-City New York", s 90-115 i Kandel, D. B (red) *Stages and Pathways of Drug Involvement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Golub, A. & Johnson, B. D. (2002b) "The misuse of the 'Gateway Theory' in US policy on drug abuse control: A secondary analysis of the muddled deduction", *International Journal of of Drug Policy* 13:5-19.
- Hanson, B. m fl (1985) *Life with Heroin. Voices from the Inner City*. Lexington, Massachusetts: Lexington.
- Hassard, J. (1996) "Images of Time in Work and Organization", s 581-599 i Clegg, S. R. & Hardy, C. & Nord, W. R. (red) *Handbook of Organization Studies*. London: Sage.
- Hilde, M. (2001). "Den missbrukande kvinnan", s 165-179 i Leissner, T & Hedin, U. (red) *Könsperspektiv på missbruk*. Bettna: Bjurner och Bruno.
- Himmelstein, J. L. (1983) *The Strange Career of Marijuana*. Westport, Connecticut: Greenwood Press.
- Hughes, E. C. (1937) "Institutional Office and the Person", *American Journal of Sociology* 43:404-413.
- Hydén, L-C. & Hydén, M. (1997) *Att studera berättelser*. Stockholm: Liber.
- Jellinek, E. M. (1946). "Phases in the drinking history of alcoholics", *Quarterly Journal of Studies on Alcohol* 7: 1-88.
- Jellinek, E. M. (1960) *The Disease Concept of Alcoholism*. New Haven, Connecticut: Hillhouse Press.
- Kandel, D. B. (2002) "Examining the Gateway Hypothesis", s 1-16 i Kandel, D. B. (red) *Stages and Pathways of Drug Involvement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Layder, D. (1993) *New Strategies in Social Research*. Cambridge: Polity Press.
- Layder, D. (1997) *Modern Social Theory*. London: UCL Press.
- Lindberg, O. (1998) *Emotioner, sociala band och ritualer. Institutionen för socialt arbete, Göteborg. Skriftserien* 1998:2.
- MacCoun, R. J. & Reuter, P. (2001) *Drug War Heresies. Learning from Other Vices, Times, and Places*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nakken, C. (1999) *Jaget och missbrukaren*. Stockholm: Proprius.

Nordisk utredningsserie. B 1978:23. "Missbrukskarriärer". Nordiska ministerrådets sekretariat I Oslo.

Pearson, G. & Gilman, M. & McIver, S. (1985) *Young People and Heroin Use in the North of England*. London: Health Education Council.

Plummer, K. (1995) *Telling Sexual Stories*. London: Routledge.

Ritzer, G. (1994) *Sociological Beginnings. On the Origins of Key Ideas in Sociology*. New York: McGraw-Hill.

Sontag, S. (1981) *Sjukdom som metafor*. Stockholm: Brombergs.

Sontag, S. (1988) *Aids och dess metaforer*. Stockholm: Brombergs.

Stenback, M. & Allebeck, P. & Romelsjö, A. (1993) "Initiation into drug abuse: The pathway from being offered drugs to trying cannabis and progression to intravenous drug abuse", *Scandinavian Journal of Social Medicine* 21 (1):31-39.

Sutherland, E. (1937) *The Professional Thief*. Chicago: Chicago University Press.

Wilensky, H L (1960) "Work, careers and social integration", *International Social Science Journal* 12:543-74.

Winick, C. (1964) "The life cycle of the narcotic addict and of addiction", *Bulletin on Narcotics* XVI (1).

Zimmer, I. och Morgan J. P. (1997) *Marijuana Myths Marijuana Facts. A review of the scientific evidence*. New York: Lindesmith Center.

Föreningslivet i Sverige: Välfärd, socialt kapital och demokratiskola

av Joachim Vogel, Erik Amnå, Ingrid Munck & Lars Häll

Joachim Vogel (född 1940, FL 1967, FD 1970) är professor vid sociologiska institutionen, Umeå universitet, respektive expert vid Statistiska centralbyrån med inriktning på välfärdsanalyser. Han har arbetat med välfärdsforskning samt nationell och komparativ social rapportering sedan 1969.

Erik Amnå, docent, Cefos, Göteborgs universitet.

Ingrid Munck, docent, Cefos, Göteborgs universitet.

Lars Häll, avdelningsdirektör, SCB.

FÖRENINGSLIVET I NORDEN har en lång tradition, som delvis skiljer sig från andra länder genom den höga anslutningsgraden och en stark demokratisk organisering. Många mänskliga aktiviteter sker inom ramen för föreningslivet. Föreningar gestaltar vår vardag och bidrar därmed till vår *välfärd*. De har också en viktig roll som *politisk resurs*; de bistår medborgarna i deras intressen och konflikter med marknaden och myndigheterna.

Föreningslivet spelar dessutom en väsentlig roll som en mötesplats där medborgarna kan utveckla *sociala relationer*. På det sättet genererar föreningslivet ett *socialt kapital* i form av kompetens och vana att samarbeta med andra och ge och ta förtroende i medmänskliga relationer.

Den svenska demokratin har rötter i föreningslivet och föreningslivet utgör fortfarande en bas för demokratins funktion. Föreningslivet utvecklar särskilda förutsättningar för den representativa demokratin genom att vänja och träna väljarna vid att gemensamt värdera, argumentera och fatta beslut. Det organiserar också en mångfald av politiska, ekonomiska och sociala intressen.

Under senare år har emellertid denna svenska demokratiska särart minskat i flera avseenden. Valdeltagandet har avtagit kontinuerligt och detsamma gäller medlemskap och aktivitet i de flesta föreningar. Utpekade orsaker är det ökade *mediautbudet*, mer långsiktigt även *den offentliga sektorns expansion och ansvarsövertagande*, och en allmän *individualisering*. Men också förändringar inom föreningarna själva har ansetts förklara utvecklingen. Det gäller bland annat *professionaliseringen* av föreningarna, som innebär att verksamheten allt oftare sköts av anställda funktionärer där medlemmarna allt oftare ser sig som konsumenter. Det gäller också den sammanflätning som sker mellan den ideella sektorn och den offentliga.

Denna artikel sammanfattar en större rapport som baseras på två intervjuundersökningar om deltagandet i föreningslivet som har genomförts inom ramen för SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) åren 1992 och 2000 (Vogel, Amnå och Munck 2003). Rapporten har samfinansierats av justitiedepartementet, näringsdepartementet och Statistiska centralbyråns program för social välfärdsstatistik. Rapporten visar att det mellan 1992 och 2000 skett förändringar ifråga om medlemskap, medlemmarnas aktivitet och tidsinsats, medlemsprofiler, samt intresse för arbete inom föreningarna m.m.

Täckningen av föreningstyper tillåter oss att jämföra utvecklingen för olika föreningstyper, där vi kan identifiera såväl enskilda föreningar som övergripande föreningstyper, som definieras efter huvudsaklig verksamhetsinriktning (politiska föreningar, intresseföreningar, soli-

daritetsrörelser, religiösa föreningar, fritids- och livsstilsföreningar).

Teoretiska perspektiv

På 1990-talet fick den internationella debatten och forskningen om föreningslivet nytt bränsle framför allt tack vare Robert Putnams forskning kring organisationers roll i demokrati- och samhällsutvecklingen. Putnam (2002a) menar att ju mer människorna organiserar sig på frivillig väg i allehanda sällskap, klubbar, föreningar, körer etcetera, desto mer litar människor på varandra. Och desto bättre visar sig demokratin — liksom för övrigt den ekonomiska tillväxten — fungera. Föreningarna levererar ett socialt kapital; man lär sig att (våga) samarbeta kring ett gemensamt mål. Erfarenheten av mellanmänniskliga aktiviteter har lärt en att det finns förutsättningar för ett ömsesidigt förtroende. Så väver det sociala kapitalet ett slags undervegetation av social tillit som gynnar en demokratisk och ekonomisk utveckling.

Det är alltså i sammanfogningen mellan förtroende, nätverk och medborgerligt engagemang som det skapas förutsättningar för att demokratin ska fungera (Putnam 1996). Tanken var förvisso inte ny. Andra forskare hade hävdat samma sak långt tidigare. I senare verk har Putnam gått vidare och visat att USA präglas av en mycket tydlig försvagning av det sociala kapitalet. Från att ha varit som mest föreningsaktiva under de första årtiondena efter andra världskriget, odlar amerikanerna sina intressen alltmer individualiserat — ”*Bowling alone*” heter typiskt nog Putnams andra stora bok (Putnam 2001).

I den svenska politiska miljön har Putnams arbeten mestadels mötts med ett igenkännande och uppfattats som en bekräftelse av den svenska modellen. Sverige uppvisar ett internationellt sett omfattande föreningsengagemang. Den svenska modellen med starka folkrörelser, massor av studiecirklar och stora offentliga anslag till nykterhets-, ungdoms-, idrotts- och religiösa föreningar har varit ett uttryck för just denna övertygelse om sambandet mellan civilsamhälle och politik.

Särarten för den skandinaviska välfärdsstaten kanske ligger i just kombinationen av en stor offentlig sektor och en betydande och viktig föreningssektor (Klausen och Selle 1996). Det är därför ingen överdrift att påstå att Putnams forskning har gett en generell vetenskaplig legitimitet åt en starkt uppbyuren, kollektiv ideologisk självförståelse i Sverige (Demokratiutredningen 2000).

Vi diskuterar föreningslivet utifrån tre olika perspektiv eller, om man så vill, tre samhällsuppdrag. Det ena kan kallas *välfärdsuppdraget* med tanke på de tjänster av varierande slag som medlemmarna tillsammans skapar i sin förening. Det gäller föreningarnas roll som välfärdsproducenter, där de bidrar genom att bland annat *underlätta värderade aktiviteter*, erbjuda *sociala kontakter*, *ge information*, *skapa identitet och samhörighet*, *stimulera kreativitet* och i vissa avseenden *ge ett juridiskt och ekonomiskt stöd*.

Det andra uppdraget gäller uppbyggnaden av *socialt kapital* mellan människorna genom samarbete kring gemensamma mål, inblick i olika livserfarenheter och värderingar, genom att bereda och gemensamt fatta beslut, och att organisera

vardagslivet i kollektiva former. Det lär oss att det finns förutsättningar för ett ömsesidigt förtroende, även utanför föreningslivet, i marknadsrelationer och i den stora demokratin.

Det tredje uppdraget ser vi som ett *folkstyrelseuppdrag*, alltså de demokratiskt viktiga biprodukter som samhället förväntar sig att välfärdsproduktionen levererar. Föreningslivet *utvecklar den kompetens och de dygder som behövs i ett gemensamt beslutsfattande*, och det tillför samhället *en social infrastruktur av fria offentliga rum där alternativa politiska dagordningar kan upprättas*.

Vi diskuterar undersökningresultaten med hänvisning till *omvärldsförändringar respektive värderings- och beteendeförändringar*.

Data

Dataunderlaget utgörs av två intervjuundersökningar om deltagandet i föreningslivet som har genomförts inom ramen för SCB:s undersökningar av levnadsförhållanden (ULF) åren 1992 och 2000 (urval: 5980 resp 5677 vuxna 16-84 år; bortfall ca 20%). Förändringarna i föreningsdeltagandet har beräknats både med tvärsnittsansats (där vi jämför två stickprov av vuxna från 1992 respektive 2000) och med longitudinell ansats (där en panel av vuxna har intervjuats både 1992 och 2000).

Täckningen av ett 30-tal föreningar låter oss jämföra *utvecklingen för olika föreningar*, där vi kan identifiera såväl enskilda föreningar som övergripande föreningstyper som definieras efter huvudsaklig verksamhetsinriktning (politiska organisationer, intresseorganisationer,

solidaritetsrörelser, religiösa föreningar, fritids- och livsstilsföreningar).

Deltagandeformer

Vår redovisning skiljer mellan ett brett spektrum av deltagande i föreningslivet:

1. formellt medlemskap,
2. förtroendeuppdrag,
3. övrigt aktivt deltagande,
4. passivt medlemskap,
5. antal föreningar man är med i,
6. om man har talat på möten
7. om man försökt påverka besluten,
8. tidsinsatsen i föreningarna, samt
9. intresse att arbeta inom olika föreningar.

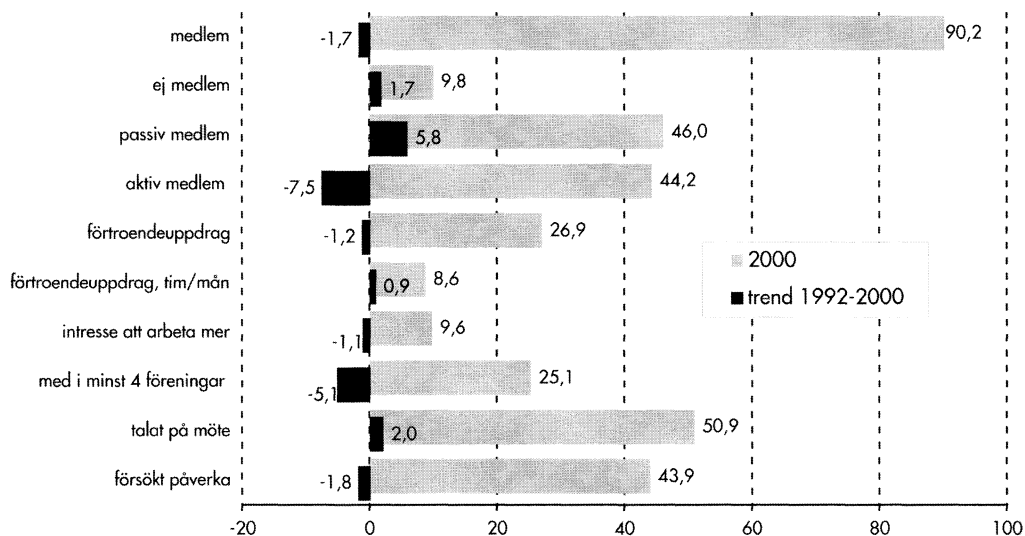
Denna differentiering efter graden av engagemang i föreningarna ger oss alltså möjlighet att

inte bara visa hur *formella medlemskap* har utvecklats, utan också hur medborgarna använder föreningarna i vidare mening genom *olika nivåer av deltagande*. Föreningarnas verksamhet liksom medlemsaktiviteten varierar avsevärt mellan olika föreningar. Vissa föreningar är uppbyggda på direktkontakt och lokala aktiviteter. Andra föreningars verksamhet kan innebära minimal direktkontakt, och vara begränsade till att samla in ekonomiskt stöd ("postgiromedlemmar") eller till att sprida information via media (t.ex. nyhetsblad, tidskrifter).

Om vi sammanfattar medlemskap i alla föreningstyper (utan differentiering mellan dem), och jämför deltagandet år 2000 med 1992, får vi följande överblick (se diagram 1).

Minskat medlemstal — färre aktiva medlemmar. 90 procent av den vuxna befolkningen

Diagram 1: Deltagande i organisation år 2000, resp. trend 1992-2000. Befolkningen 16-84 år. Procenttal.

(6,2 miljoner) är medlem i *minst en förening*. De flesta av dem är med i en facklig förening (4 miljoner). Cirka 10 procent (nästan 700 000) är inte med i någon förening över huvudtaget.

Andelen medlemmar som är med i *minst en förening* har minskat med 1,7 procent sedan 1992, vilket motsvarar ca 120 000 personer. En viktig förklaring är sysselsättningsminskningen som innebär senare inträde i arbetslivet och färre anslutna till facket, i huvudsak bland ungdomar och invandrare. Medlemstalen har emellertid minskat på bred front och i de flesta föreningar.

De som helt står utanför föreningslivet har också ökat med ca 120 000 personer. Det innebär en ökning med ungefär en femtedel under bara åtta år.

Minskande mobilisering konstaterar vi även när det gäller andelen *aktiva medlemmar*, som har minskat med 7,5 procentenheter. Ungefär hälften av dem som har något medlemskap är passiva, dvs. "har *inte deltagit aktivt* i någon förening under de senaste 12 månaderna" (46 procent av den vuxna befolkningen). Andelen passiva medlemmar har ökat med ca 400 000, samtidigt som andelen *aktiva medlemmar* (44 procent av den vuxna befolkningen) har minskat med hela 7,5 procentenheter på bara 8 år.

Om vi nu lägger samman dessa resultat så kan vi konstatera att föreningarna har tappat runt en halv miljon av sina *aktiva* medlemmar mellan 1992 och 2000. Genomgående är det frågan om en alltför svag återväxt och nyrekrytering (ungdomar) som inte kompenserar avgångarna i högre åldrar. Därtill kommer att det inom medlemskåren har uppstått en betydande överströmning till *passivt* medlemskap.

Färre förtroendevalda drar ett större lass.

År 2000 hade var fjärde vuxen någon form av förtroendeuppdrag. Även andelen med förtroendeuppdrag har minskat, men mer marginellt. Det innebär en koncentration av funktionärsarbetet i föreningarna. Diagram 1 visar också att *färre* förtroendevalda år 2000 lade *mer tid* på sina uppdrag än 1992 års förtroendevalda. Även här är det en ökning med en femtedel sedan 1992, till ca 9 timmar per månad.

Däremot kan vi inte se något ökat intresse för att själv engagera sig i föreningslivet hos medlemmarna i övrigt ("har inte tid eller intresse att arbeta mer i någon organisation"). Detta är helt i linje med minskade medlemstal och färre aktiva medlemmar.

Utglesning av medlemskap.

År 1992 var antalet medlemskap i *flera olika* föreningar väsentligt högre. År 2000 hade andelen som var med i minst 4 föreningar minskat med en femtedel. Samtidigt hade andelen med endast ett medlemskap ökat signifikant.

Fler tar till orda och påverkar på egen hand.

Som kontrast har däremot andelen som agerar själva och individuellt (talar på möten; försöker påverka organisationen) knappast minskat. SCB:s beräkningar av individuellt politiskt agerande ("engagera sig i politiska diskussioner") och egen kompetens (att kunna klara av att själv överklaga ett beslut) pekar mot en långsiktig ökning i dessa avseenden. Diagram 1 visar att något fler har (någon gång) talat på något möte (år 2000: 51 procent), men något färre (44 procent) tycks ha gjort sig besväret att gå via en förening, dvs.

genom att ”ta kontakt med någon ansvarig för att försöka påverka ett beslut” i en förening.

Olika för olika föreningstyper

Det svenska föreningslivet krympte avsevärt mellan 1992 och 2000, dvs. under en relativt kort tidsperiod. Medlemstalet minskade, dessutom blev fler medlemmar passiva: Något färre tog förtroendeuppdrag, och dessa fick sedan dra ett tyngre lass i form av större arbetstidsinsats. År 2000 var dessutom färre intresserade av att arbeta inom föreningslivet. Andra studier pekar mot att denna nedgående trend fanns redan under 80-talet.

Låt oss nu titta närmare på hur olika delar av föreningslivet berördes av denna tillbakagång. I diagram 2 tittar vi närmare på *medlemsutvecklingen*. Vi visar nuläget (år 2000) respektive utvecklingen (1992-2000) för ett 30-tal föreningstyper, indelade enligt en typologi för förenings-Sverige som baseras på huvudsaklig verksamhetsinriktning.

Allmän medlemsminskning. Vi kan konstatera att *nedgången av medlemstalet är allmän och gäller nästan alla föreningar*. Minskningen kan inte exklusivt lokaliseras till ett fåtal föreningstyper. Sysselsättningsminskningen, och därmed minskad facklig anslutning, kan inte heller ensidigt förklara utglesningen av föreningslivet. Det är inte heller frågan om en nedgång som är begränsad till föreningar inom sfären politiska organisationer, däribland politiska partier.

De positiva undantagen är få men intressanta. De gäller lokala aktionsgrupper, pensionärs-

organisationer¹ och Svenska kyrkan.

Lokala aktionsgrupper är inte sällan alternativrörelser i opposition till just de etablerade politiska partierna, som minskar dramatiskt under 90-talet.

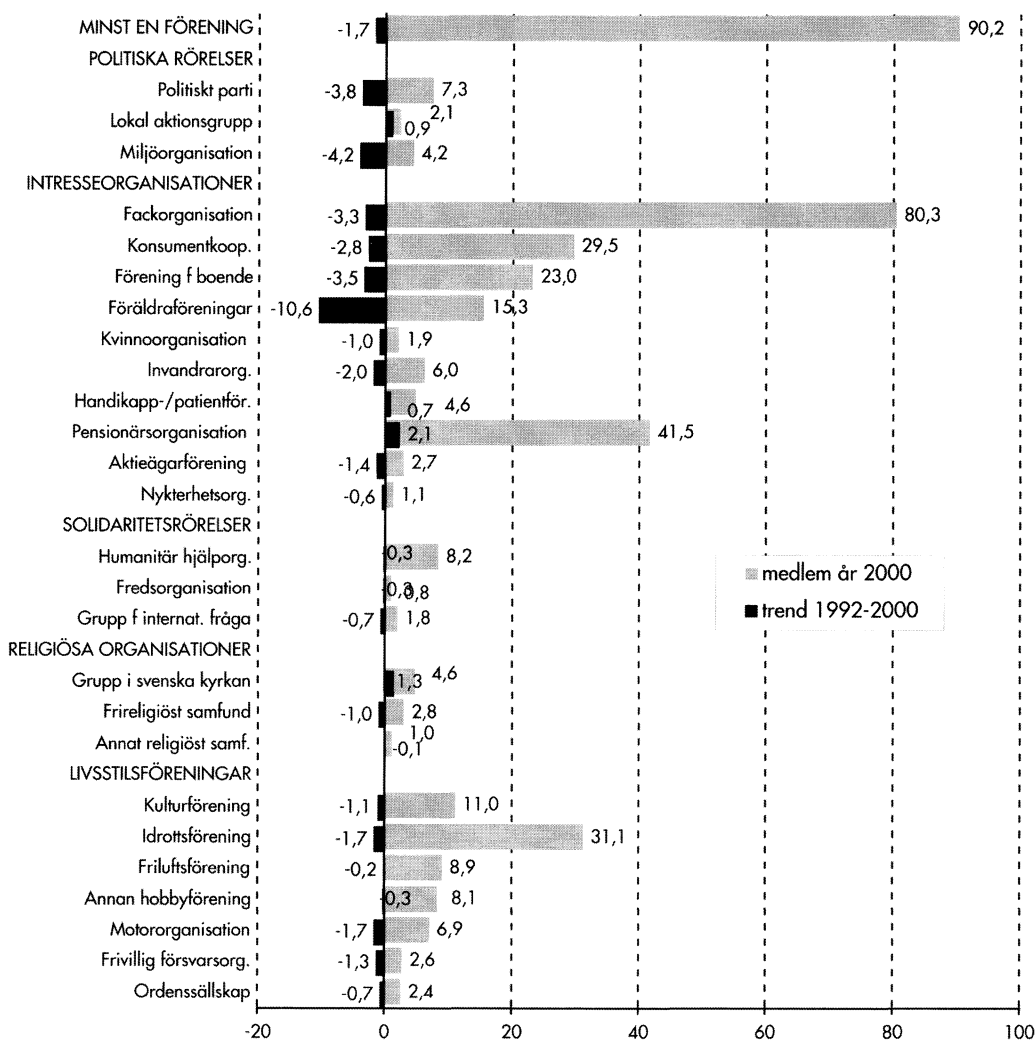
Förändringen av Svenska kyrkans relationer till staten, som trädde i kraft den 1 januari 2000, kan ha medverkat till att medlemsutvecklingen vare sig följer den allmänna föreningstrenden eller utvecklingen för de frikyrkliga samfundet. Det kan ha inneburit att själva frågan om medlemskapet som bekännelsehandling ställdes på sin spets.

I *pensionärsorganisationerna* möter vi en äldre folkrörelsetradition som konserveras vid ökad levnadsålder. Till bilden hör att välfärdsundersökningarna dokumenterar en långvarig trend mot ökad hälsa i pensionsåldern, samt mot allt bättre inkomster och ett mer rörligt och aktivt fritidsliv. Pensionärsorganisationerna tycks med andra ord ha lyckats konkurrera förhållandevis framgångsrikt om de allt friskare pensionärernas fritid.

Medlemsminskning inom traditionella folkrörelser. Minskningen av antalet medlemmar varierar något mellan olika föreningar. Gemensamt för de organisationer som har större nedgång är att de tillhör den traditionella folkrörelsefären, dvs. politiska partier och intresseorganisationer.

Bland *intresseorganisationerna* har fackorganisationerna tappat 3,3 procentenheter av sitt potentiella medlemsunderlag.² Nedgången bör framför allt tolkas som en konsekvens av svag och otrygg arbetsmarknadsanknytning. På

Diagram 2: Medlemskap i olika föreningar. Nuläge år 2000, samt trend 1992-2000. Procent.

90-talet kom ungdomar allt senare ut på arbetsmarknaden, ofta via upprepade arbetslöshet och otrygga/tidsbegränsade jobb. Även konsumentkooperationen och boendeorganisationerna hade en klar medlemsminskning.

Den starkaste nedgången finns hos för-

äldraföreningarna, där bortåt 40 procent av medlemmarna förlorades mellan 1992 och 2000.³ Under de åren tillkom dels nya former för föräldrainflytande inom skolan, dels beslut om ändrade bidragsvillkor från samhällets sida, dels beslut inom riksorganisationen för Hem-

och skolföreningarna om ny organisation och inriktning av verksamheten.

Även invandrarorganisationernas medlemstal minskade under 90-talet (med en tredjedel). Under denna period ökade inslaget av relativt nyanlända flyktinginvandrare (framför allt från Balkan).

Inte heller *solidaritetsrörelserna* avviker från den allmänna trenden, liksom religiösa organisationer (med undantag för Svenska kyrkan), men den negativa trenden är här svag och icke statistiskt signifikant. Samtliga *livsstilsorganisationer* visar minskade medlemstal, men även här är trenden svag och delvis inte signifikant.

Bland *politiska organisationer* finns en kraftig minskning av medlemstalet för politiska partier, vilket korresponderar med trenden mot minskande valdeltagande. Dessa trender, som inte är unika för Sverige, är inte överraskande efter 90-talets kraftiga försämringar av välfärdsför-sörjningen (via arbete, inkomster, bidrag) och tilltagande politisk konflikt kring omfattningen av välfärdsstaten. Detta skulle emellertid lika gärna kunna ha resulterat i en ökad politisk orga-nisering. Så resultaten kan inte utan vidare tolkas som ett ökat avståndstagande från den förda politiken och/eller det politiska systemet eller de förtroendevalda.

Det handlar sannolikt om ännu mer generella, sammansatta och svårfångade dimensioner av utvecklingen inom politik och samhällsliv. Våra resultat tyder på att det inte skulle vara fråga om någon minskning av deltagandet i just politiska partier. Istället handlar det om att deltagandet allmänt minskat *inom så gott som samtliga föreningstyper*. Även den alternativa miljörelsen

har upplevt stora medlemsförluster; här rör det sig om en halvering på mycket kort tid. Endast lokala aktionsgrupper som totalt sett har mycket få medlemmar, har registrerat en svag ökning (dock ej statistiskt signifikant).

Eftersom minskningen är allmän och gäller samtliga föreningstyper måste vi alltså (också) söka efter mer övergripande faktorer. Det kan gälla *omvärldsförändringar* som i sin tur leder till beteendeförändringar som i sin tur medför generellt minskat deltagande. Det kan t.ex. gälla svag återväxt i ungdomsgenerationen pga. en massiv ökning av ungdomsarbetslösheten och ungdomsutbildning; i avvaktan på etablering på arbetsmarknaden, karriär och ordnad ekonomi skulle den allmänna ökningen av deltagande i föreningslivet i ungdomsgenerationen ("åter-växten") fördröjas något.

Eftersom nedgången framför allt gäller ungdomsgenerationen kan man också tänka sig att vi här ser värderingsförskjutningar som minskar de traditionella föreningsformernas konkurrenskraft. Det behöver inte handla om att man tar avstånd från verksamheternas innehåll, utan det kan lika mycket handla om en tveksamhet inför *formerna* för föreningsverksamhet, även om också de gamla föreningarna utvecklat sina former i viss utsträckning.

Utbudet av fritidssysselsättningar kännetecknas av dramatiska förändringar av både kvantitativt och kvalitativt slag. Vi kan bara påminna om innovationerna inom datavärlden (internet, dataspel), medietutbud (filmer liksom mängden och mångfalden av TV-kanaler), andra, formellt oorganiserade kollektiva mötesplatser som vi inte räknar till den traditionella föreningsfären men

som kanske ökade möjligheter att odla personliga intressen utanför föreningslivet.

Vi sammanfattar våra resultat med att konstatera att nedgången i medlemstal är allmän, men att den framför allt har drabbat folk- rörelse-Sveriges kärna, dvs. facket, partierna, konsumentkooperationen och boendeföreningarna samt föräldraföreningarna.

Olika deltagandeformer

Deltagande i olika föreningar kan variera avsevärt, inte bara ifråga om medlemsrekrytering utan också beträffande olika former av deltagande. Undersökningen skiljer mellan tre nivåer, nämligen förtroendeuppdrag, aktivt deltagande i övrigt i föreningens verksamheter, respektive passivt medlemskap. Diagram 3 ger en överblick över var befolkningen hittar aktiviteter och arbetsmöjligheter i föreningslivet ("aktivt deltagande").

Medlemsaktiviteten är omfattande inom många *livsstilsorganisationer*, vilket givetvis hänger samma med att deras verksamhet i regel fokuserar på gemensamma evenemang, ofta med fysisk närvaro och samvaro, samt möten på lokal nivå, baserade på frivilligt, oavlönat arbete. Det är dessa föreningar som också samtidigt ger möjligheter till sociala kontakter. Detsamma gäller vissa av intresseorganisationerna (pensionärsorganisationer, boendeföreningar, och föräldraföreningar) liksom exempelvis frikyrkliga samfund där också den lokala aktiviteten är basen för föreningen.

Vi kan också konstatera att *solidaritetsrörelser*, i regel med nationell inriktning, liksom miljö-

organisationerna har ett mycket begränsat medlemsdeltagande i form av eget arbete och direktkontakt. Övervägande delen av medlemmarna är passiva, ofta som stödmedlemmar och för att få information.

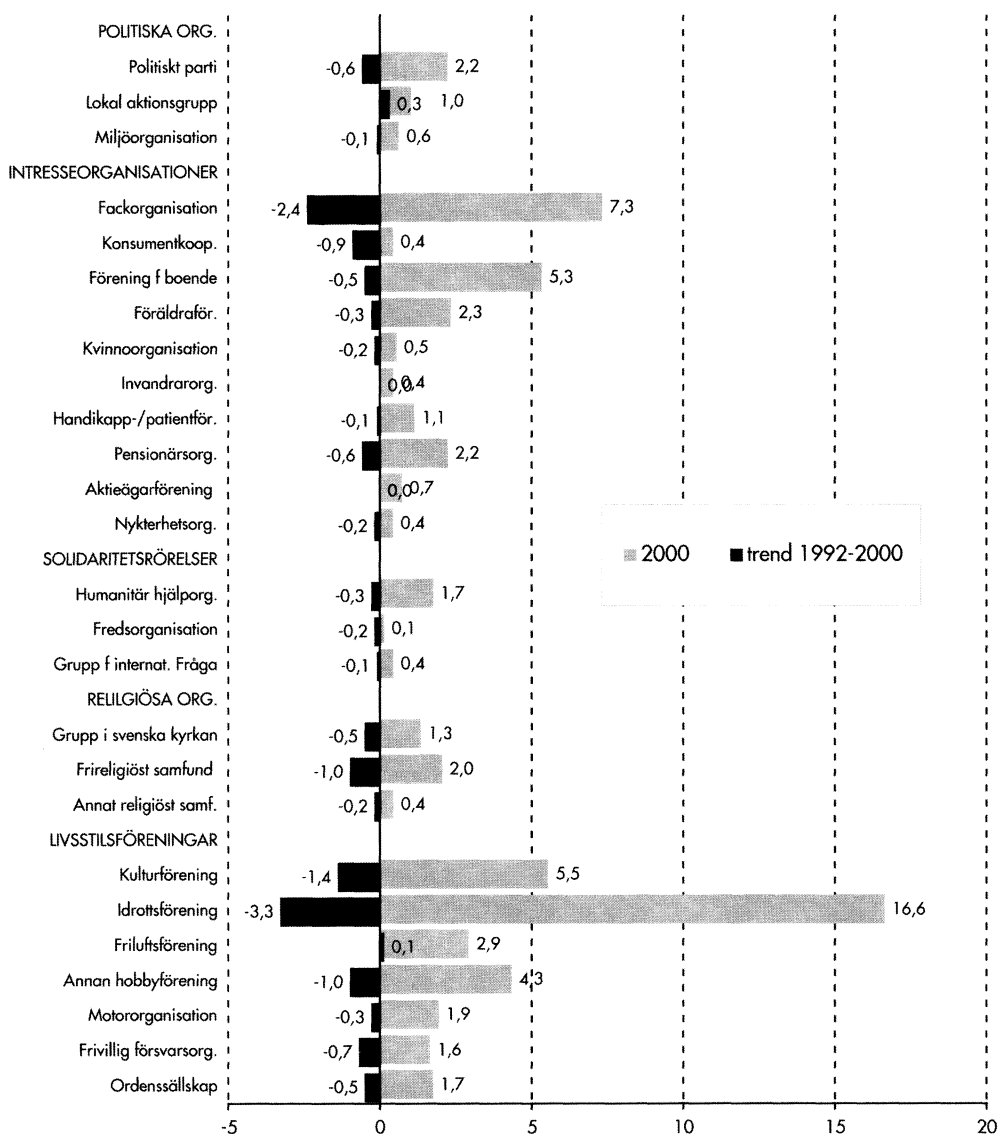
Det lokala basarbetet spelar inte samma avgörande roll för dessa föreningar.

Våra beräkningar visar att medlemsstrukturen varierar avsevärt mellan olika organisationer. Extremerna är konsumentkooperationen och idrottsföreningarna. *Konsumentkooperationsmedlemmar* är nästan uteslutande passiva; andelen förtroendevalda är runt en promille. Verksamheten sköts till stor del av anställd personal, och direktkontakt genom evenemang är begränsad.

Idrottsföreningarna har däremot omfattande lokala medlemsaktiviteter (idrottsevenemang) och många medlemmar har förtroendeuppdrag. I verksamheten deltar de flesta åldersgrupper, ofta genom föräldramedverkan i anslutning till barnens idrottande (t.ex. i form av skjutsning, försäljning av bingoletter eller som funktionär).

I de flesta organisationer har andelen förtroendevalda minskat marginellt eller är oförändrad, samtidigt som medlemstalet har minskat. De flesta förtroendevalda finns hos fackförbunden och idrottsföreningarna, men även i pensionärsorganisationerna, boendeföreningarna och föräldraorganisationerna. Rollen som förtroendevald är alltså starkt bunden till vissa basfunktioner där föreningarna bistår hushållen (jobbet, bostaden, föräldrarollen) respektive livscykel (pensionärsföreningar). Utanför den gruppen ligger idrottsrörelsen, där volymen av aktiva är intensiv under en begränsad del av livsyteln

Diagram 3: Andelen aktiva medlemmar av den vuxna befolkningen. Nuläge respektive trend 1992-2000. Procent.

(intensivt idrottande i unga år, respektive under barnens uppväxttid).

En väsentlig del av föreningsdeltagandet är passivt, dvs. man deltar inte aktivt (personlig kontakt på lokal nivå i evenemang och möten), utan på distans som stödmedlem eller mottagare

av förenings information. Medlemskapet kan dock markera en nog så viktig social, ideologisk, intressebaserad eller identitetsskapande tillhörighet fastän det inte utövas aktivt.

Andelen passiva medlemmar har minskat i många föreningar, vilket dock inte inneburit att

de blivit aktivare. Det tycks istället vara så att det ofta är bland de passiva som avgångarna sker och/eller nyrekryteringen uteblir. I några fall har vi dock en tydlig tillväxt av passiva medlemmar, samtidigt som även andelen medlemmar ökar totalt. Medlemsstrukturen förskjuts då mot en mer passiv medlemskår. Det gäller t.ex. pensionsorganisationer och Svenska kyrkan.

Skillnader mellan olika befolkningsgrupper

Nu vidgar vi perspektivet till att lokalisera deltagande och utveckling som baseras på sex övergripande indikatorer på graden av föreningsdeltagande, nämligen:

1. medlemskap i minst en förening,
2. medlemskap i minst 4 föreningar,
3. aktivt deltagande,
4. förtroendeuppdrag,
5. att tala på möten samt
6. försök att påverka beslut.

Vi försöker lokalisera deltagandet inom ett stort antal befolkningsgrupper efter kön, ålder, familjesituation, socioekonomisk grupp, utbildning, inkomst, region och etnicitet.

Befolkningsgrupperna är bärare av olika värderingar, livsstil och levnadsvillkor som har betydelse för deltagandet i föreningslivet. Vidare bör omvärldsförändringar som skulle kunna påverka föreningsdeltagandet inte uppträda likartat inom samtliga befolkningsgrupper utan ge olika effekter, och kanske även uppträda i olika takt. Genomgripande omvärldsförändringar som påverkar utbudet (av förenings verksamhet) eller

efterfrågan hos olika grupper (t.ex. ekonomiska resurser, kunskaper, fritidsintressen, värderingar) skulle kunna få effekter för vem som deltar och på vilken nivå.

Skillnader i deltagande mellan olika grupper, liksom förändringar av deltagandet i olika grupper, kan alltså hjälpa oss att förklara nivån på engagemang, positionering inom olika delar av föreningsväsendet, och utveckling av deltagandet.

Återväxten. Den kanske viktigaste trenden gäller en *allt svagare återväxt av deltagandet i yngre åldrar*. Att nedgången dessutom sker under en relativt kort tidsperiod (8 år) tycks tyda på att kraftfulla periodeffekter skulle kunna bidra till nedgången i deltagandet. Resultaten pekar mot *omvärldsförändringar relaterade till arbetsmarknadssituationen* (periodeffekter av 90-talskrisen) som lett till en sämre åldersmässig återväxt när äldre medlemmar ersätts av yngre kohorter.

1990-talet präglades av *kraftig ökning av arbetslösheten*, som i huvudsak drabbade ungdomar, vidare av allmänt *ökad otrygghet* på arbetsmarknaden (flexibla jobb, tidsbegränsade jobb, kontraktsanställningar), och dessutom av ökad konkurrens på arbetsmarknaden, utökade utbildningskrav och ökad arbetstakt. *Ökade krav på arbetsmarknaden* bör också leda till ökade konflikter mellan fritidsintressen, familj och arbete. Detta borde även lämna ett avtryck i föreningsdeltagandet under 90-talet hos just de grupper som berördes av dessa förändringar. Det gäller i första hand ungdomar, men även invandrare. Det är i 20-årsåldern som ungdomsgenerationen successivt växer in i föreningslivet, där den så

Diagram 4.a: Deltagande i föreningslivet i olika åldersgrupper. År 2000. Procent.

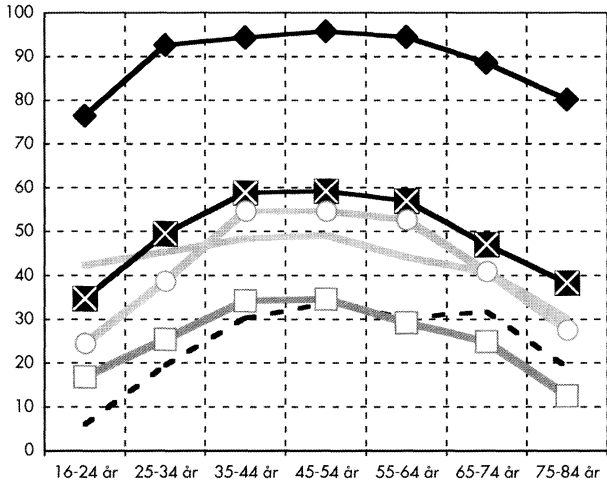
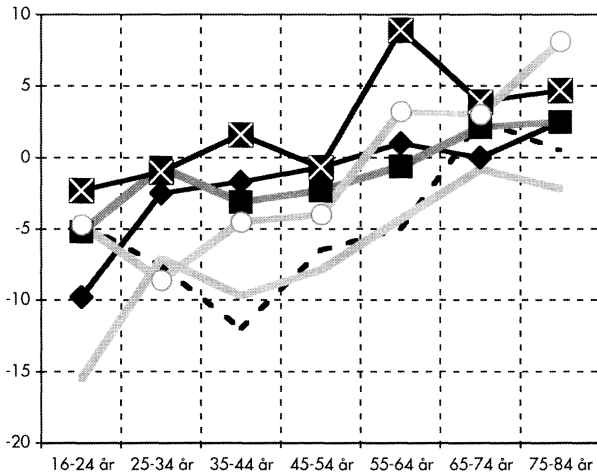

Diagram 4.b: Deltagande i föreningslivet i efter ålder. Förändring 2000. Procent.

- ◆— medlem i en förening
- - - minst 4 föreningar
- aktiv i någon
- förtroendeuppdrag
- ×— talat på möte
- påverkat beslut

småningom kommer att ersätta den äldsta generationen som trappar ned sitt deltagande. En logisk anpassning till 90-talskrisen borde därför vara en *uppskjuten etablering i föreningslivet*, där medlemskap och andra former av deltagande kommer med något eller några års fördröjning. 90-talets sysselsättningskris, då vi förlorade vart tionde jobb och ungdomsarbetslösheten ökade språngvis på ett sätt som är internationellt unikt bör ha haft en kraftig effekt.

I specialdiagrammen 4.a och b ger vi en samlad bild av deltagandet efter ålder, respektive hur deltagandet i olika åldersgrupper har förändrats under 90-talet; se även diagram 5. Jämförelsen gäller för sex indikatorer på deltagande. Låt oss först konstatera i diagram 4.a att deltagandet är störst i medelåldern, och minst i unga år (dvs. etableringsfasen, som även berör deltagandet i föreningslivet) respektive i mycket hög ålder (dvs. under utfasningen som följer med avtagande hälsa och inkomster). Under 90-talet har åldersskillnaderna förändrats avsevärt, vilket framgår i diagram 4.b. För åldrarna under 35 år, samt enligt alla sex indikatorer, ser vi en klar minskning av deltagandet. Endast för personer över 60 år syns en ökning av deltagandet. Bland de yngsta har medlemsandelen minskat med 10 procentenheter och andelen aktiva med 16 procent.

Dessa resultat stämmer väl överens med mera generella resultat från SCB:s löpande levnadsnivåundersökningar (Vogel m.fl. 1997; 2000), som visar att arbetsmarknadsproblem och ohälsa ökat i 20-årsåldern, samtidigt som undersökningarna visar allmänt ökad hälsa och aktivitet i pensionsåldern. Vi kan här även hänvisa till att ungdomsgenerationen reagerat kraftigt på

konjunkturläget och ökad ekonomisk otrygghet även i andra avseenden. Uppskjutet barnafödande har präglat även den svenska familjeplaneringen under 1990-talet (Regeringskansliet 2001, Vogel 2002a, 2002b).

Vi tänker oss att dagens ungdomar växer in i vuxenlivets roller något eller några år senare och att de därför också växer in i föreningslivet senare än på 70- och 80-talet. Behovet av och intresset för föreningar kommer i allmänhet något senare: man går med i facket när man fått ett (fast) jobb, i boendeföreningar när man fått en (egen) bostad, i föräldraföreningen när barnen börjar skolan osv. Med etableringen i vuxenvärlden följer även ett vidgat samhällsansvar (politiska organisationer, solidaritetsrörelser) och breddade föreningsintressen (från idrott till kultur).

Vi konstaterar att föreningsdeltagandet har utvecklats analogt med *förutsättningarna* för föreningsdeltagande: ökade konflikter under etableringsperioden i unga år skulle alltså kunna bidra även till minskat föreningsdeltagande genom uppskjuten återväxt i ungdomsgenerationen.

Samtidigt kan vi inte utesluta att även andra faktorer kan ha bidragit till nedgången i föreningsdeltagandet. Under perioden har *media* fortsättningsvis utvecklats till en konkurrent till föreningslivet. Vi kan inte heller utesluta att en mer djupgående långsam *värdeförskjutning mot en mer individualistisk hållning* har inträffat, där föreningsdeltagande uppfattas som allt mindre viktigt. Våra resultat som rör återväxten underifrån, dvs. unga som etablerar sig i vuxenvärlden, skulle i så fall peka på en postmateriell värdeförskjutning mot individua-

lism. Utvecklingen bland de äldre skulle analogt kunna tolkas som en konservering av äldre förhållningssätt till kollektivet och till föreningslivet, när de som vuxit upp i en äldre folkrörelsekultur har vuxit in i pensionsåldern. I undersökningen finns emellertid ingen information som tillåter oss att dra direkta slutsatser om attityder till deltagande.

Jämställdhet i föreningslivet? I föregående avsnitt redovisades deltagandet inom olika åldersgrupper, respektive utvecklingen av deltagandet. En närmare granskning av ålderskillnaderna för män respektive kvinnor visar i allmänhet samma mönster, dvs. socialisationen till föreningslivet följer samma åldersmässiga logik.

När ansvars- och arbetsfördelning i hushållet inte är jämställd, försvaras kvinnors föreningsengagemang. Det gäller dock mindre på områden som har att göra med omsorg och solidaritet.

Undersökningen visar att skillnaderna mellan kvinnors och mäns föreningsdeltagande emellertid är relativt begränsade. För samtliga sex nivåer av deltagande gäller visserligen att män deltar oftare än kvinnor. Det finns dock en intressant variation mellan könen som gäller typen av deltagande, liksom utvecklingen av deltagandet. Obetydligt fler män är medlemmar i någon organisation, men när män deltar så sker det oftare på högre nivå: de deltar oftare aktivt i föreningens verksamhet, de har oftare förtroendeuppdrag och fler män talar på möten och påverkar beslut.

En mer detaljerad granskning av jämställdheten i föreningslivet visar att *män i övre medelåldern* (45-64 år, även däröver) har en

särskilt stark överrepresentation just när det gäller förtroendeuppdrag, aktivt deltagande och personlig agerande i föreningslivet.

Könsrollsmönstret har emellertid blivit något mindre accentuerat under perioden. Trenderna visar nämligen att *mäns deltagande har minskat mer än kvinnornas* deltagande, och det gäller särskilt deltagande på högre nivå (förtroendeuppdrag, att tala på möten, respektive andelen som är aktiva). Männens minskade engagemang i föreningslivet leder alltså till en viss utveckling mot ökad jämställdhet i föreningslivet.

Social differentiering och föreningsdeltagande.

Undersökningen omfattar tre indikatorer som mäter socioekonomisk differentiering. Indelningen i *socioekonomiska grupper* eller social klass (arbetare och tjänstemän på olika nivåer, företagare, jordbrukare), *utbildningsnivå* samt *disponibel inkomst* (beräknas per hushåll och konsumtionsenhet) är inbördes starkt korrelerade och visar ungefär samma mönster när det gäller deltagande i föreningslivet. Socioekonomisk differentiering innebär variation i klassmässiga erfarenheter och traditioner, allmän livsstil och ekonomiska resurser, samt även socialisation till folkrörelsetraditionen. Det ger utslag både i omfattningen och arten av deltagande, och mer specifikt i vilken del av föreningslivet man kommer att engagera sig. På ett övergripande plan blir resultaten och sambanden mycket tydliga, och dessutom enhetliga för klass, utbildning och inkomst. På mer detaljerad nivå sker en påtaglig orientering mot olika delar av föreningslivet.

Andelen som är medlemmar och aktiva i någon organisation är högre bland tjänstemän.

Betydligt fler tjänstemän har minst 4 medlemskap, fler tjänstemän är aktiva respektive har förtroendeuppdrag, har talat på möten och påverkar besluten. Det finns en enhetlig stegvis rangordning från ej facklärd arbetare till högre tjänstemän. Klasskillnaderna är visserligen små när det gäller medlemskap, men växer när det gäller aktivitet och inflytande (uppdrag, antal föreningar, tala, påverka).

Arbetarnas deltagande stannar oftare vid passivt medlemskap, medan tjänstemännens deltagande ofta också innebär aktivitet och inflytande (diagram 5). Exempelvis har högre tjänstemän dubbelt så ofta förtroendeuppdrag, har talat på möten respektive individuellt påverkat besluten, jämfört med ej facklärd arbetare. Dominansen är dessutom ännu starkare när vi tittar på enskilda föreningstyper (t.ex. kulturföreningar, ordenssällskap, aktieägarföreningar).

Sambandet är analogt när det gäller både *utbildningsnivå* och *inkomst* (se nedan). Med ökad utbildning följer fler medlemskap, högre aktivitet och större inflytande i föreningslivet genom förtroendeuppdrag, att man talar på möten och påverkar beslutet. 17 procent av de förgymnasialt utbildade har förtroendeuppdrag; bland eftergymnasialt utbildade är det 38 procent. 31 respektive 75 procent har talat på möten, och 29 respektive 61 procent har individuellt försökt påverka besluten i någon förening.

Disponibel inkomst beskriver hushållens löpande ekonomiska resurser, som bildas av de samlade arbetsinkomsterna, bidrag och skatter i relation till levnadskostnaderna för alla hushållsmedlemmar (beräkning via ett konsumtionsenhetstal).

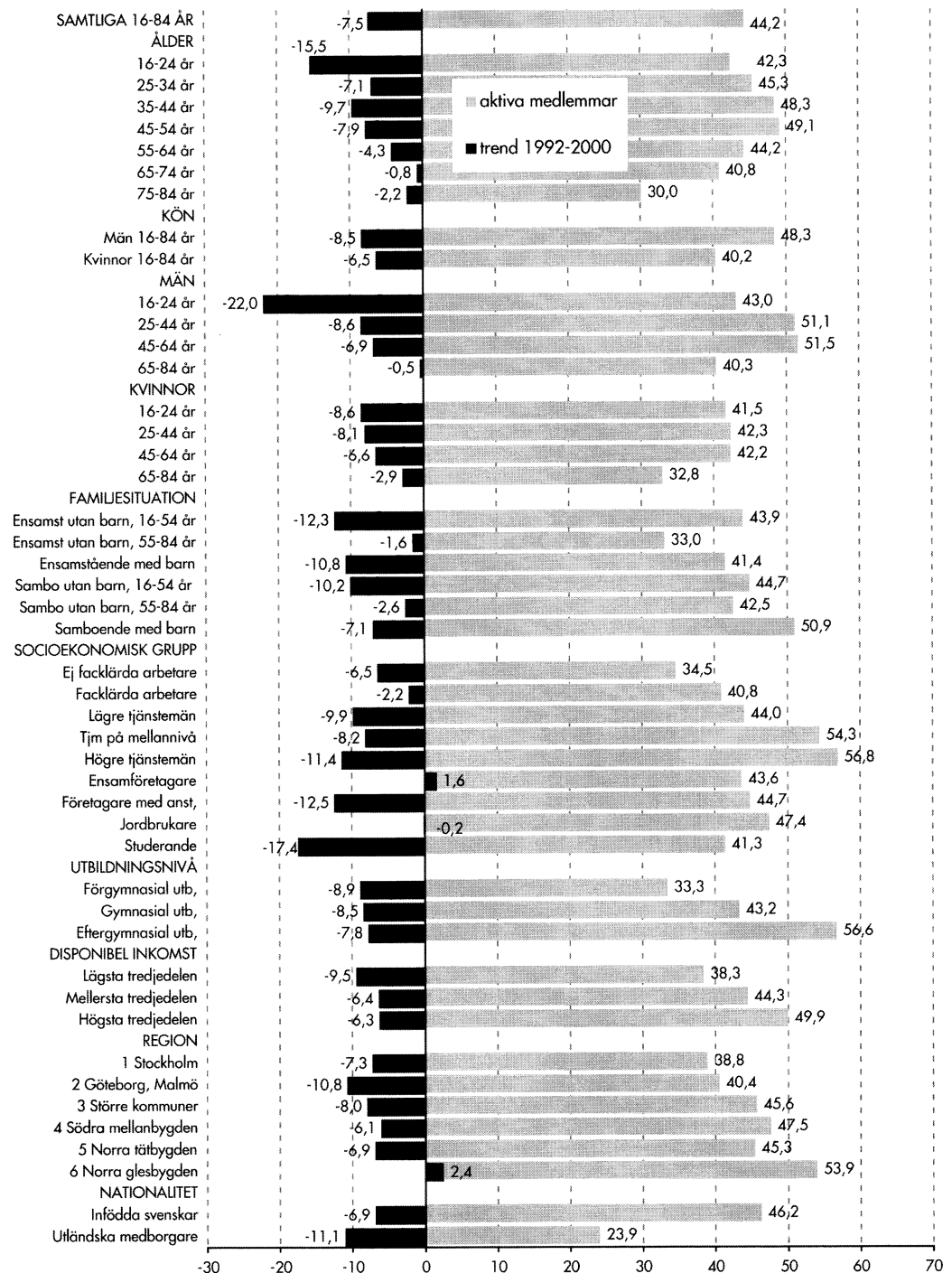
Disponibel inkomst mäter alltså inte bara marknadsinkomst (arbetsinkomst) som är relaterad till utbildning och klass, utan även en rad andra faktorer såsom sysselsättningsvolym i hushållet, försörjningsbörd, stordriftsfördelar, ålder och hälsa. Differentieringen på arbetsmarknaden sätter sin prägel på resultaten när det gäller föreningsdeltagande.

Föreningsdeltagande ökar även med ökad inkomst. Det gäller särskilt deltagande på högre nivå, nämligen andelen som har många medlemskap, deltar aktivt, har förtroendeuppdrag, samt i ännu högre grad andelen som talar på möten respektive påverkar beslut.

När det gäller utvecklingen av deltagandet efter socioekonomisk bakgrund under perioden 1992-2000 är tendenserna inte lika entydiga. Andelen med minst 4 medlemskap har minskat mest bland tjänstemän och eftergymnasialt utbildade. Tjänstemännens aktiva medlemskap har också minskat mest, och de har även, relativt sett, färre förtroendeuppdrag mot slutet av 90-talet, talar mindre ofta på möten och påverkar beslut. Man kan alltså tala om en viss utjämning av de socioekonomiska skillnaderna, analogt med ökad jämställdhet. Huvudtendenserna kvarstår dock även år 2000 beträffande både jämställdhet och socioekonomisk differentiering.

Regional variation. Regionala skillnader i föreningsdeltagande bör framför allt spegla variationer i det lokala utbudet. Gles bebyggelse ger sämre förutsättningar för ett attraktivt och brett utbud. Men samtidigt finns det ett större behov av föreningsliv, vilket också kommer till uttryck i lokala aktionsgrupper.

**Diagram 5: Personer som är aktiva i någon förening.
Nuläge 2000 respektive trend 1992-2000. Procent.**

På övergripande nivå, med beräkningar som inte skiljer mellan olika föreningsstyper är de regionala skillnaderna emellertid ganska små. När man däremot tittar på enskilda föreningsstyper ser man en kraftig variation. I storstadsområdena är således deltagande i kulturföreningar, boendeföreningar, aktieägarföreningar och miljörelsen mer omfattande, medan landsbygdsbefolkningen oftare rekryteras till idrottsföreningar, politiska partier och fackorganisationer. Fack och parti får väsentligt sämre uppslutning i storstäderna.

I landsorten, särskilt i Norrland, är flera anslutna till någon förening. Minst 4 medlemskap har man framför allt i Stockholm (bredare utbud) samt i norra glesbygden. På landsbygden, särskilt i glesbygd, är dessutom andelen aktiva något högre än i storstäderna. Där är det också flera som har förtroendeuppdrag.

Föreningarnas medlemsprofil

Mötet mellan föreningarna och medborgarna kan diskuteras ur ett utbud-efterfråge-perspektiv. Vi tänker oss då att medborgarna väljer att delta i olika föreningar inom ramen för sina resurser (tid, ekonomi), därför att föreningarna erbjuder dem olika värden såsom ett intressant aktivitetsutbud, viktig information, intressanta arbetsuppgifter på ett område där man har ett särintresse, sociala kontakter, samt identitet, eller därför att *kollektivt* agerande kring politiska frågor och vardagslivets olika problem ingår i de personliga värderingarna.

Det är en valsituation som varierar mycket mellan olika föreningsstyper. Vissa föreningar kräver mycket stora medlemsavgifter eller

andra ekonomiska insatser (t.ex. golfklubbar) medan medlemsavgiften är närmast obefintlig för andra föreningar, där medlemskapet istället syftar till att istället ge ekonomiska fördelar (rabatter och återbäring på konsumtion, t.ex. konsumentkooperationen). Medlemskap är i vissa fall närmast obligatoriskt om man vill utöva vissa aktiviteter (spela tennis, golf, vissa former av boende osv.).

Deltagande i föreningslivet såsom vi har beskrivit det med de övergripande indikatorerna i detta kapitel kan vara uttryck för en välbärgad livsstil, eller en tradition som är mer eller mindre förankrad inom en grupp, eller som en konsekvens av hur drift och administration av olika verksamheter har institutionaliserats. Omfattningen och allsidigheten av föreningsdeltagandet varierar därför mellan olika befolkningsgrupper.

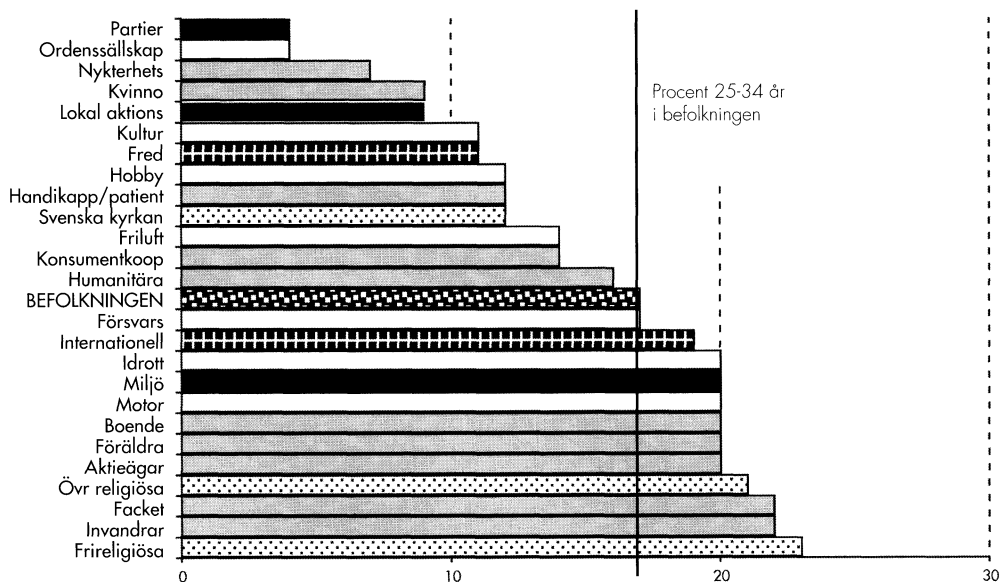
I den sista delen av denna översikt ska vi nu matcha befolkningen med de enskilda föreningarna, för att visa vem som rekryteras till olika föreningsstyper.

Etablering och utfasning i föreningslivet.

Ungdomar socialiseras successivt till föreningslivet, med början i idrotts- och elevföreningar, och så småningom under etableringsfasen (efter utflyttning från föräldrahemmet, sysselsättning, eget boende, familj osv.) i allt vidare och bredare mening till olika föreningar som är orienterade mot olika verksamhetsinriktning.

Levnadsålder är i vidare mening relaterad till etablering och individuell utveckling, bland annat i arbetsrollen (karriär), när det gäller personliga resurser (inkomster, hälsa, tid), beträffande familjesituation (socialt och ekonomiskt stöd,

Diagram 6.a: Medlemsprofil i olika typer av organisationer år 2000. Procent yngre 25-34 år.

försörjningsansvar), liksom åldersrelaterade fritidsintressen och värderingar.

Förändringar under livscykeln har givetvis också samband med deltagandet i föreningslivet, med etablering i föreningslivet liksom utfasningen ur föreningslivet, med urvalet av föreningar man deltar i, och med deltagandets karaktär och omfattning i olika levnadsåldrar. Vi har valt att titta närmare på två grupper, dels de som nyss har etablerat sig i vuxenvärldens olika roller, nämligen 25-34-åringarna ("yngre medelålder"), dels pensionsåldern (65-84 år), där deltagandet minskar till följd av ålder och hälsa.

I diagram 6.a ser vi att yngre medelåldern är överrepresenterad i organisationer som har att göra med basverksamheter som rör bland annat jobbet (fackorganisationer), boendet och föräldra-

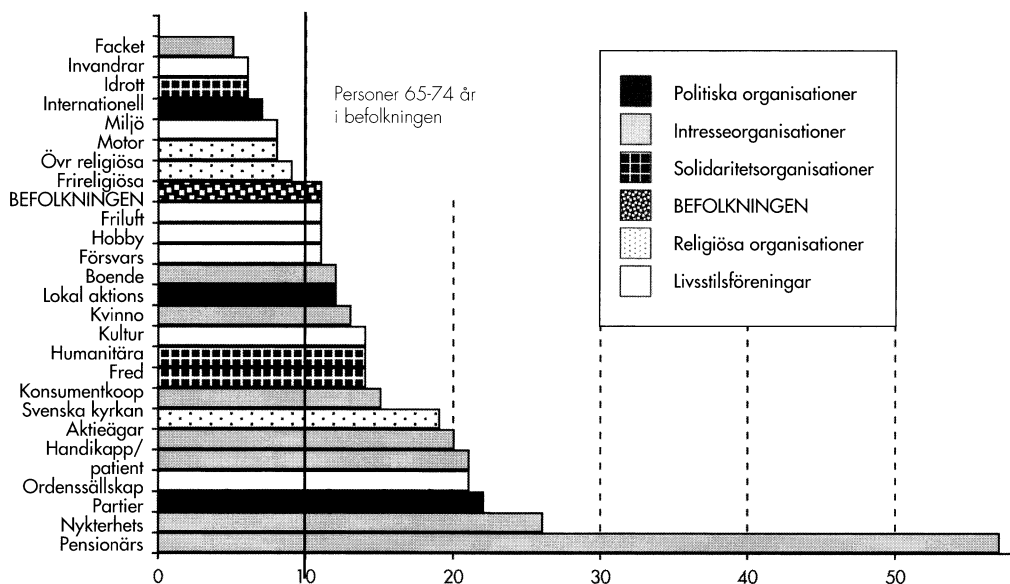
rollen, jämfört med andra åldrar. Detsamma gäller invandrarorganisationer (invandrare har låg medelålder). Kvar från ungdomstiden finns stark överrepresentation inom idrottsföreningar och motororganisationer.

När det gäller *politiska organisationer* ser vi att yngre medelåldern är kraftigt underrepresenterad i de traditionella partierna. Detsamma gäller lokala aktionsgrupper och kvinnorörelsen, men överrepresenterad i miljörörelsen.

Inom religiösa organisationer gäller stark underrepresentation i grupper inom svenska kyrkan, medan de är överrepresenterade i frikyrkliga rörelser.

Med ökande levnadsålder inträffar en successiv intresseförskjutning. Exempelvis ökar då representationen i politiska organisationer och

Diagram 6.b: Medlemsprofil i olika typer av organisationer år 2000. Procent äldre 65-74 år.

orienteringen mot andra livsstilsorganisationer (t.ex. mot kulturföreningar).

När vi sedan har nått fram till pensionsåldern har föreningsdeltagandet omorienterats mot andra föreningstyper, när livsstil, hälsa, roller, konsumtionsprofiler etc. förändras. Nu har man också större tidsresurser och på senare år även väsentligt bättre ekonomi och hälsa. Dessa faktorer stimulerar fortsatt högt föreningsdeltagande.

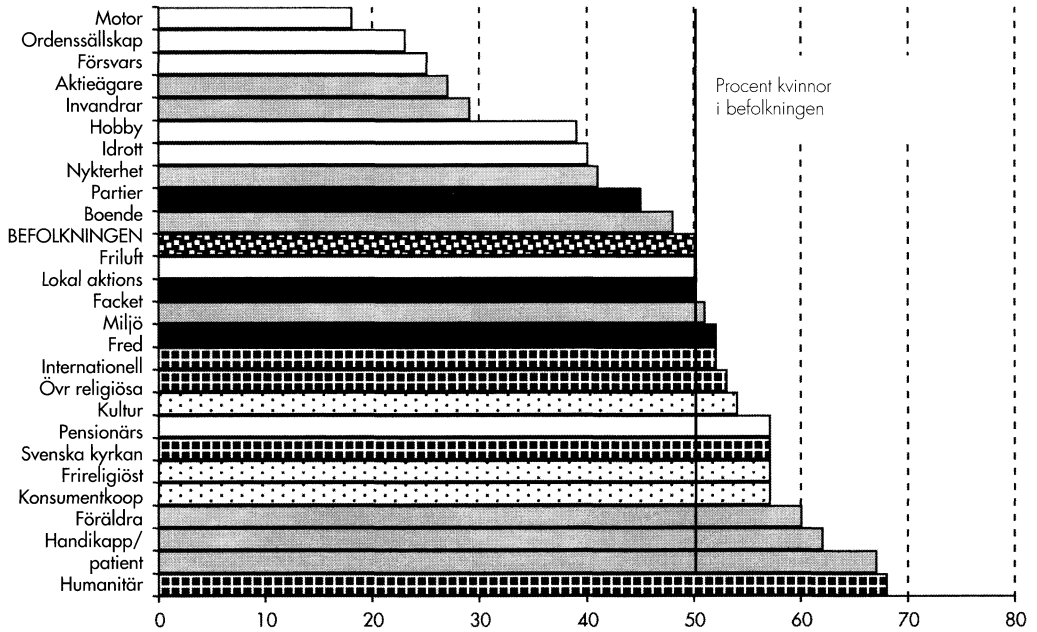
Om vi ser på valet av föreningstyper så är det ofta frågan om ett "positionsbyte" med yngre generationer. Självklart är pensionsåldern underrepresenterad inom idrottsrörelsen, likaså i motororganisationerna. Nu är det istället överrepresentation inom kulturföreningar som gäller, och i synnerhet inom ordenssällskap. När det

gäller *religiösa rörelser* är det de traditionella (svenska kyrkan) som får fler medlemmar, före frikyrkliga samfund. Pensionärerna är dessutom överrepresenterade inom humanitära organisationer och fredsrörelsen.

Pensionärerna har dubbelt så hög anslutning till *politiska partier* som förväntades med tanke på befolkningsandelen. De är även den enda åldersgrupp som inte minskat sitt medlemskap under 90-talet. Här konserveras alltså den anslutningsgrad som fanns före 90-talet.

Kvinnor och män i föreningslivet. Föreningslivet kan ses som en del av det livsrum där vi försöker att realisera våra intressen och bemästra vardagens olika problem, men också manifesterar vår sympati, lojalitet och solidaritet.

Diagram 6.c: Medlemsprofil i olika typer av organisationer år 2000. Procent kvinnor.

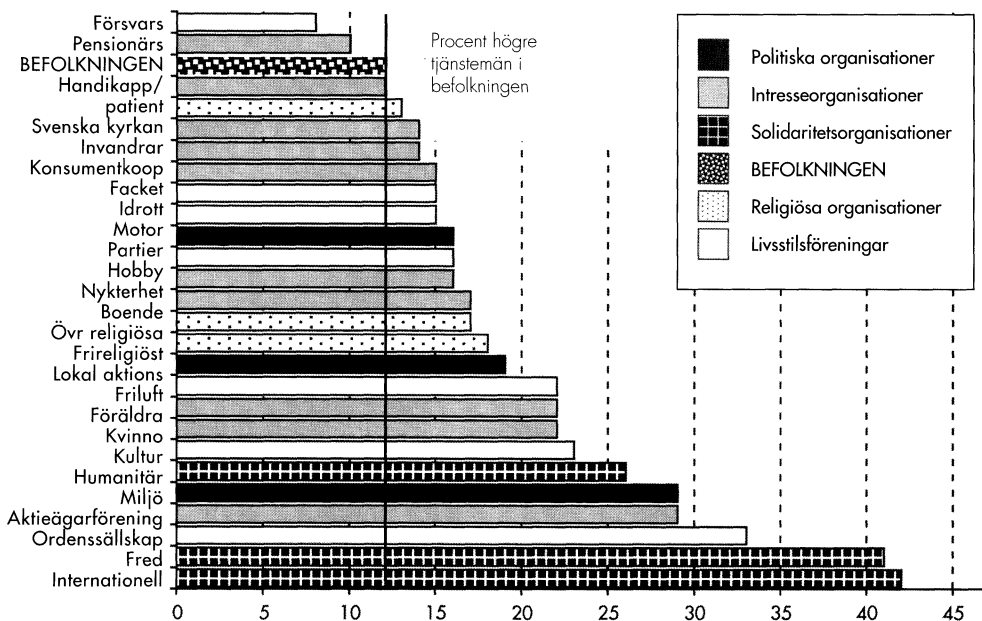
Både kvinnor och män väljer föreningsdeltagande i enlighet med underliggande könsroller. Diagram 6.c visar tydliga könsskillnader som speglar traditionella könsroller: det är kvinnor som i första hand sköter omsorg, och därför är kvinnor överrepresenterade i föräldraföreningar, handikapp/patientorganisationer, liksom konsumentkooperationen (livsmedelsinköpen). Kvinnors större globala och humanitära orientering framkommer även när det gäller olika typer av solidaritetsrörelser, i humanitära hjälporganisationer, i internationella *solidaritetsrörelser* och i fredsrörelsen.

Männen är istället överrepresenterade i de flesta *livsstilsorganisationer*, nämligen motororganisationer, idrottsföreningar, hobbyföreningar, frivilliga försvarsorganisationer och ordens-

sällskap. Män är däremot underrepresenterade, och kvinnor överrepresenterade i gruppen *kultur-föreningar*.

De uppgifter som redovisas här bygger på personliga intervjuer, och många av föreningarna bör egentligen relateras till hushållet i sin helhet, dvs. medlemskap är inte självklart personligt. Det gäller t.ex. boendet (samfälligheter, hyresgästföreningen), hushållens aktieäggande, föräldraskap, konsumentkooperationen eller solidaritetsrörelser (där ekonomiskt stöd står i centrum). Det förhållande att fler kvinnor rapporterar sådana medlemskap indikerar att de också känner större engagemang för sådana medlemskap. Slutligen visar undersökningen även att kvinnor är överrepresenterade i de tre typerna av *religiösa organisationer*, jämfört med män.

Diagram 6.d: Medlemsprofil i olika typer av organisationer år 2000: procent högre tjänstemän.

Det klassbundna föreningslivet. Klassskillnader i levnadsförhållanden, livsstil och allmänna värderingar hänger dels samman med *ekonomiska resurser*, dels med till *personlig intresseprofil* som är relaterade till utbildningsnivå, utbildningens inriktning och typen av arbete. Vi pejar klassperspektivet i föreningslivet genom tre variabler, nämligen socioekonomisk grupp, utbildning och disponibel inkomst. I diagram 6.d och 6.e visar vi kontrasterna i föreningsdeltagandet mellan högre tjänstemän och arbetare.

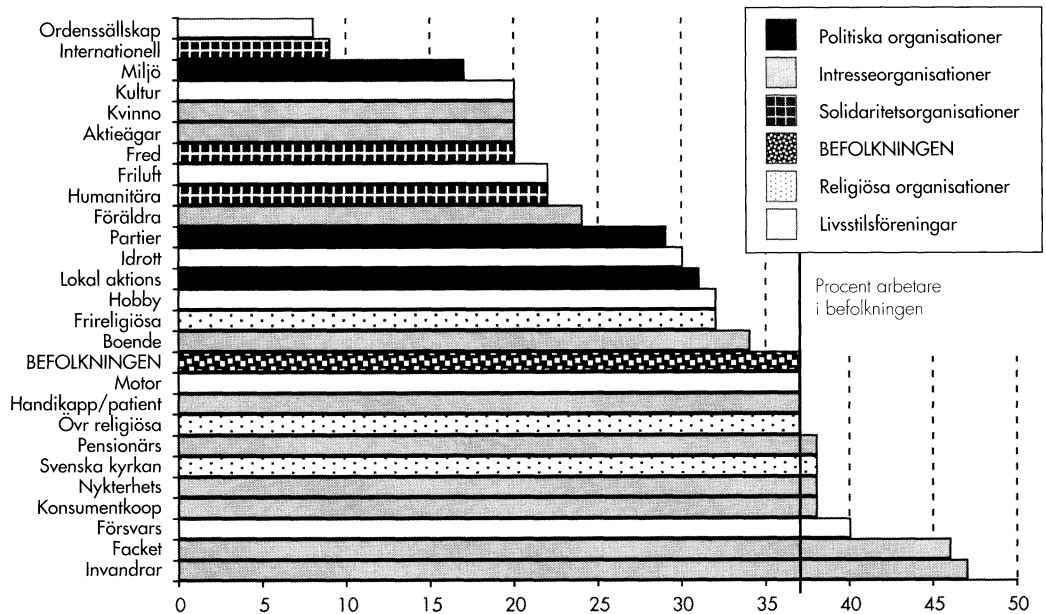
Högre tjänstemän är överrepresenterade i nästan alla föreningar (med undantag av pensionärsföreningar och frivilliga försvarsorganisationer). Det visar att högre tjänstemän har ett *allsidigare medlemskap*, och dessutom är det flera som är med i många föreningar. Till bilden hör också

att högre tjänstemän är kraftigt överrepresenterade bland de förtroendevalda i nästan alla slags föreningar.

I diagram 6.e kan vi konstatera det omvända: *arbetare* är underrepresenterade i de flesta föreningar, i relation till sin andel av befolkningen. Undantagen är fackorganisationer och invandrarorganisationer. Dessa resultat stämmer väl överens med SCB:s analyser av fritidsvanor.

Det finns vidare ett markant klassbundet prioriteringsmönster beträffande medlemskap i olika föreningstyper. Högre tjänstemän är överrepresenterade i *politiska organisationer*, medan arbetare är underrepresenterade. Detta gäller särskilt miljörelsen.

Högre tjänstemän är dessutom starkare engagerade än arbetare i en rad *intresseorganisationer*,

Diagram 6.e: Medlemsprofil i olika typer av organisationer år 2000: procent arbetare.

såsom kvinnoorganisationer, föräldraorganisationer, boendeorganisationer. Undantagen är facket, invandrарorganisationerna och konsumentkooperationen.

Ännu tydligare skillnader finns beträffande samtliga *solidaritetsrörelser*, där tjänstemän har en mycket kraftig överrepresentation, medan skillnaderna beträffande *religiösa organisationer* är mindre påtagliga.

Allsidigheten i högre tjänstemäns föreningsdeltagande gäller även inom gruppen *livsstilsföreningar*. I undersökningen är tjänstemännen överrepresenterade och arbetarna underrepresenterade i alla livsstilsföreningar. Undantaget är i frivilliga försvarsorganisationer, som är den enda i någon mening arbetarklass-

präglade föreningstypen. I kulturföreningar är tjänstemannaövervikten särskilt tydlig.

Det mest markant klassbundna medlemskapet hittar vi hos ordenssällskap och aktieägarföreningar, där arbetare är närmast obefintliga.

Motsvarande beräkningar av medlemskap efter inkomst och utbildning ger analoga resultat.

Politiskt deltagande. Tidigare studier har visat att deltagare i föreningslivet i vidare mening har starkare politiska resurser: de deltar i politiska organisationer, samt har intresse för politiska diskussioner. Personer med denna intresseinriktning söker sig till föreningslivet, samtidigt som föreningslivet tränar medborgarna att kol-

lektivt bereda, diskutera och fatta beslut. Detta understryks också av våra data, som omfattar en rad indikatorer på politiskt deltagande, som ingår i SCB:s välfärdsundersökningar.⁴ Våra beräkningar gäller personer med tre typer av politiskt deltagande, för vilka vi undersökt föreningsdeltagandet, nämligen

1. Om man "brukar delta i politiska diskussioner när man är i ett sällskap där diskussionen kommer in på politiska frågor" (se bilaga 2 för en närmare redovisning),
2. om man är *medlem i något politiskt parti*, dvs. arbetar inom den traditionella representativa demokratin,
3. om man någon gång har *deltagit i en demonstration*.

Samtliga dessa tre kategorier är överrepresenterade i praktiskt taget alla typer av föreningar. Personer som agerar politiskt är även överrepresenterade inom föreningslivet, och de hanterar sina särintressen, vare sig det gäller välfärdsförsörjningen (intresseorganisationer), fritidsintressen (livsstilsorganisationer) eller humanitärt ansvarstagande (solidaritetsrörelser) inom ramen för föreningslivet. Graden av överrepresentation varierar mellan kategorierna och är mycket starkare för medlemmar i de politiska partierna. Det har att göra med att partimedlemmar är en relativt liten och extremt selekterad delgrupp (7 procent av den vuxna befolkningen) inom den mycket större grupp som deltar i politiska diskussioner (40 procent).

Partimedlemmar är starkare engagerade i *solidaritetsrörelser*, liksom i *miljörörelsen* och

även inom *lokala aktionsgrupper*. Dessutom är de starkt överrepresenterade i *kulturföreningar*. I dessa avseenden är de alltså inte representativa för normalbefolkningen.

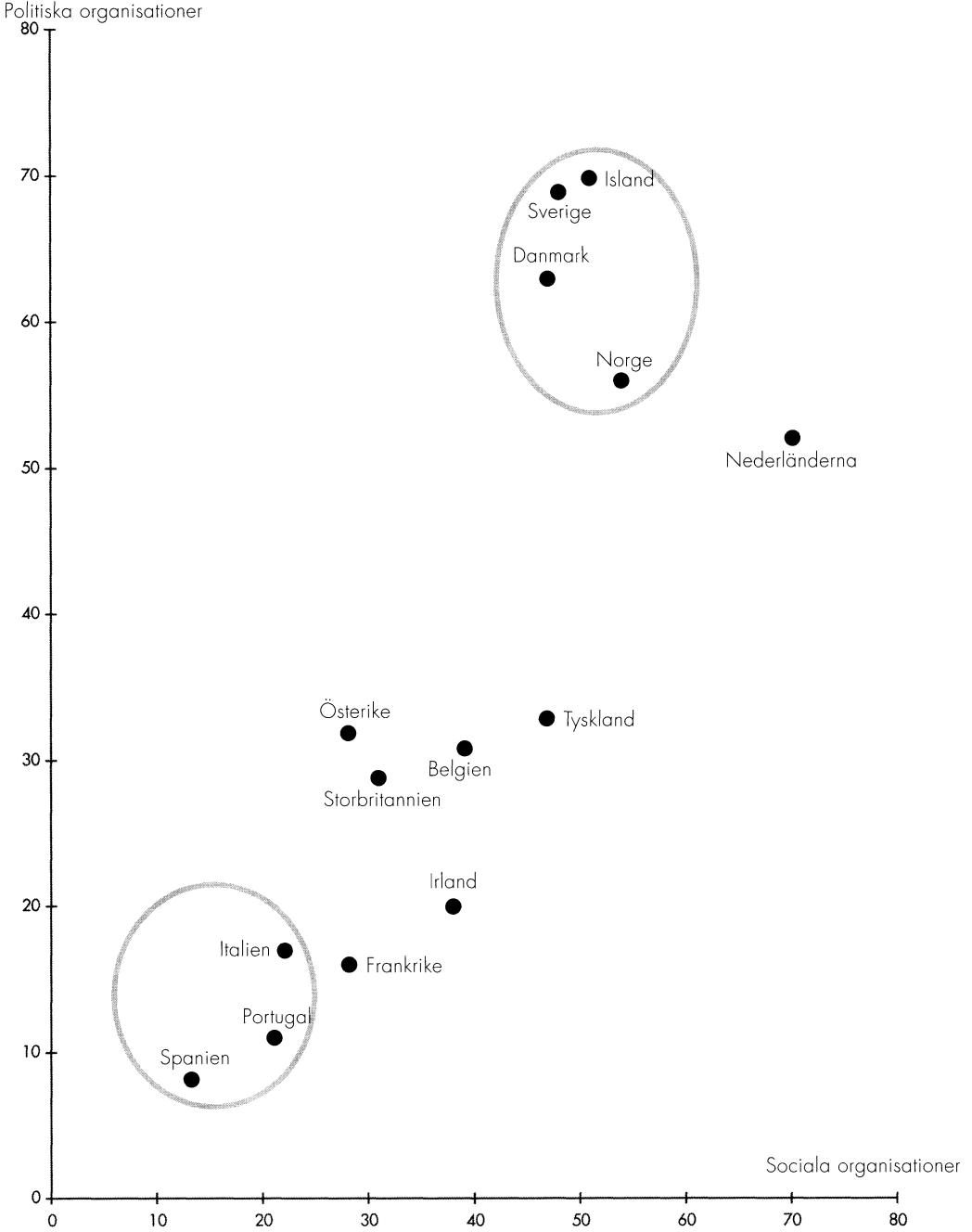
De som *brukar delta i politiska diskussioner* och *partimedlemmarna* är annars ganska lika i sin rangordning av föreningarna. Skillnaderna består mest i att partimedlemmarna *relativt sett* har en starkare överrepresentation i (andra) föreningar som har en mera utpräglat politisk/ideologisk inriktning. Detsamma gäller även för den tredje kategorin, dvs. de som agerar utomparlamentariskt genom *demonstrationer*. Även här finns en tydlig överrepresentation i solidaritetsorganisationer, de tre typerna av politiska organisationer, samt inom kulturföreningar.

På några punkter skiljer sig emellertid *demonstranterna* (som agerar utanför systemet) från partimedlemmarna (som arbetar inom systemet). Det gäller förankringen i det ekonomiska etablissemangen. Partimedlemmar, och även de som brukar diskutera politik, är väsentligt oftare *medlemmar* i ordenssällskap och aktieägarföreningar, men där är demonstranterna istället underrepresenterade. Partimedlemmarna är också oftare anslutna till såväl organisationer/grupper inom statskyrkan som frikyrkliga samfund.

Svenskt föreningsdeltagande i internationellt perspektiv

Föreningslivet i de nordiska länderna har en lång tradition. Det har spelat en avgörande roll i framväxten av den representativa demokratin och den nordiska välfärdsmodellen, och har fortfarande central betydelse i det svenska samhällslivet. Vi

Diagram 7: Medlemskap i politiska respektive sociala organisationer. 14 europeiska länder. Procent.

Källa: World Value Survey 1990.

pekar i denna rapport särskilt på tre funktioner. Föreningarna bidrar till vår individuella välfärd genom att gestalta vår vardag: många aktiviteter sker inom ramen för föreningslivet. Föreningarna har också en viktig roll som politisk resurs. De bistår sina medlemmar i konflikter med marknaden och myndigheterna. Föreningslivet är vidare en mötesplats för sociala relationer, och genererar därmed ett socialt kapital i form av kompetens, samarbetsförmåga och förtroende i medmänskliga relationer. Föreningslivet är en plantskola för demokratin: det vänjer väljarna vid att gemensamt värdera, argumentera och fatta beslut.

Statistiska jämförelser med andra länder visar att föreningsdeltagandet i Sverige och de andra nordiska länderna avviker markant från övriga industriländer. I Sverige är andelen medlemmar avsevärt högre. Diagram 7 visar en jämförelse från 1990 (Dekkel, Koopmans och van den Brook 1997), där *politiska organisationer* utgörs av gruppen partier, humanitära organisationer, miljörörelser och fackföreningar. *Sociala organisationer* omfattar organisationer som erbjuder vård och omsorg, utbildning, kultur, idrott. Indelningen avviker således från den typologi vi använder i denna rapport. Diagram 7 visar de nordiska länderna väl samlade i ett eget kluster med hög anslutning i såväl politiska som sociala organisationer. Vidare finns ett sydeuropeiskt kluster (Italien, Spanien, Portugal) som har mycket låg anslutningsgrad i båda avseenden. Däremellan ligger ett centraleuropeiskt tredje kluster med medelhög anslutningsgrad. Vi konstaterar att denna klusterbildning ganska exakt motsvarar den struktur som man hittar i studier

av europeiska strategier för välfärdsproduktion (Vogel 1999, 2002a, 2002b, 2002c). Gemensamt för de nordiska institutionella välfärdsstaterna är således en stark förankring i föreningslivet.

VID SEKELSKIFTET 1800–1900 var ungefär en av tio svenskar organiserad i föreningslivet. Ett sekel senare är det en av tio som står utanför. Under en yta av ständig tillväxt har det dock skett stora förändringar när det gäller sammansättningen av det svenska föreningslivet.

Föreningstanken slog igenom i Sverige kring 1830-talet. Under 1800-talets andra del växte arbetar-, nykterhets- och frikyrkorörelse — de traditionella folkrörelserna med stark klassbas eller sammansatta ideologier och trosystem. Strax etablerades också Kooperationen, folkbildningen och idrottsrörelsen. Fram till 1900-talets mitt fortsatte intresseorganisationer som fackföreningar och nykterhetsrörelsen, men också religiösa organisationer som frikyrkorörelsen, att växa. Därefter expanderade dels andra intresseorganisationer som patient- och handikappföreningar samt kvinnoföreningar, dels livsstilsorganisationer som idrottsklubbar och kulturföreningar.

Under de sista årtiondena av 1900-talet växte nya sociala rörelser fram — vänsterrörelsen, fredsrörelsen, miljörörelsen och kvinnorörelsen. De utmanade också de gamla folkrörelserna i sin kritik av det politiska etablissemang

(Wijkström & Lundström 2002).

Tilltron till föreningarna som universallösare av sociala och politiska problem har traditionellt varit mycket stark. Det har funnits epoker i vår samtidshistoria när bristen på föreningsengagemang har betraktats som den sannolika men också påverkbara orsaken till samhällsproblem. "Den föreningslösa ungdomen" var tidvis en sådan, mycket vanligt förekommande problembeskrivning med inneboende inbyggda lösningsförslag (Olson 1992).

Välfärdsuppdrag och folkstyrelseuppdrag

Vi angav inledningsvis i det här kapitlet att vi anlägger tre perspektiv på föreningslivet. Man kan säga att legitimiteten i föreningslivet bygger på att där utförs tre samhällsuppdrag, ett *välfärdsuppdrag*, produktion av *socialt kapital* och ett *folkstyrelseuppdrag*.

Välfärdsuppdraget gäller föreningarnas roll som välfärdsproducenter till hushållssektorn. Föreningslivet tillhandahåller tjänster och information rörande olika skeden av livet, där kollektiva lösningar är fördelaktiga därför att de förstärker individernas resurser, och öppnar nya möjligheter till livskvalitet. Föreningarna gestaltar vardagens olika roller genom att erbjuda en institutionell ram. Det gäller de flesta välfärdskomponenter, t.ex. sysselsättning (fackorganisationer), boende (boendeorganisationer), konsumtion (konsumentkooperationen), hälsa (patient- och handikapporganisationer), fritid (föreningar för kultur, idrott, friluftsliv, hobbies etc.).

I det moderna samhället är medverkan i föreningar ofta en förutsättning (t.ex. i golfklubben och vissa kulturföreningar) eller i vart fall ekonomiskt fördelaktig (konsumentkooperationen). I föreningarna kanaliseras och artikuleras omsorg, solidaritet och religion.

Mer allmänt kan man säga att föreningar bidrar med välfärdsproduktion i följande avseenden:

- Underlättar värderade *aktiviteter*
- Ger sociala *kontakter*: möten med andra människor
- Ger *information*: tillgång till unik kunskap
- Skapar *identitet*: medlemskapet som symbol för den egna självbilden
- Skapar *sambhörighet*: med en viss grupp, värdering eller verksamhet
- Ger en arena för *aktivitet*: att organisera verksamhet inom organisationen

Föreningslivet spelar också en väsentlig roll för välfärden genom att erbjuda *politiska resurser* på individuell nivå. Det gäller inom de flesta arenor och samhällssektorer där det råder intressekonflikter. På arbetsmarknaden tar fackorganisationerna medlemmarnas parti mot arbetsgivaren, hyresgäströrelsen stöttar hyresgäster, patientföreningar stöttar vårdtagare, osv.

Men föreningslivet är också en mer fundamental samhällsvälfärdsresurs, som gäller dels uppbyggnaden av ett socialt kapital, dels dess inverkan på demokratin, som vi här kallar föreningarnas *folkstyrelseuppdrag*. Föreningslivet tillför samhället en *social infrastruktur av fria offentliga rum där alternativa politiska dagordningar*

kan upprättas. Medlemmarna myndiggörs och får nya möjligheter att göra sig hörda.

Vad visar undersökningen?

Vår studie visar att 1990-talet innebar att det svenska föreningsväsendet totalt sett försvagades. Andelen icke-medlemmar ökade liksom andelen passiva medlemmar. Allt fler medborgare ställde sig utanför eller gick aldrig in i någon förening. Sammantaget kan vi säga att förenings-Sverige under 1990-talets har *åldrats, passivoiserats, blivit mer jämställt, avpolitiserats och marknadsorienterats och förborgerligats*. Det starkt klasspräglade föreningslivet kvarstår.

1. SVAG ÅTERVÄXT OCH ÅLDRANDE MEDLEMSKÅR. Till skillnad från tio år tidigare är det markant fler unga som inte går in i någon förening alls. Andelen 16-24-åringar som är föreningsmedlemmar har minskat med 10 procentenheter, andelen aktiva med 15 procentenheter och andelen med förtroendeuppdrag med 6 procentenheter.

Återväxten av föreningsmedlemmar har försvagats. Som synes rör det sig om ganska kraftiga förändringar på mycket kort tid.

En av de mest centrala frågeställningarna i undersökningen gäller tolkningen av denna trend. Är det frågan om en periodeffekt av 90-talskrisen eller en mer djupgående förändring som har att göra med utbud och organisationsformer. Mycket tyder på att vi även på detta område ser effekter av en uppskjuten etablering i vuxenvärlden under 90-talet, som initieras av extrem och snabbt ökande ungdomsarbetslöshet, längre ungdoms-

utbildning, senare bosättning, senare utträde på arbetsmarknaden och senare barnafödande.

Samtidigt är ungdomar i åldern 25-34 år överrepresenterade i frikyrkliga och andra trosamfund utanför Svenska kyrkan, liksom i invandrar-, fack-, motor-, miljö- och internationella organisationer. Men överlag bärs föreningslivet upp av en relativt ålderstigen befolkning. Pensionärerna är den enda generationen där deltagandet inte har minskat.

2. PASSIVISERING AV MEDLEMMARNA. Samtidigt som andelen medlemmar har minskat i de flesta föreningstyper har allt fler medlemmar minskat sin aktivitetsgrad. Andelen medlemmar som är *passiva* har ökat med mer än en tiondel. Det är alltså allt fler för vilka medlemskapet handlar om ideellt/ekonomiskt stöd och information utan fysisk närvaro (stödmedlemmar, informationssökare).

Även frivilligarbetets insatser har minskat något. Undersökningen visar att en halv miljon medlemmar som deltog aktivt i föreningsarnas verksamhet försvann på åtta år.

3. KÖNSROLLER OCH JÄMSTÄLLDHET. Män deltar aktivare än kvinnor. De har oftare förtroendeuppdrag och talar oftare på möten och påverkar beslut. Det gäller särskilt män mellan 45 och 64 år. Å andra sidan minskar nu männens deltagande mer än kvinnornas. Jämställdheten ökar när män i ökad utsträckning väljer att inte organisera sig i föreningar längre.

Det gäller emellertid bara på ett allmänt plan. Ser vi på vilka föreningar som män respektive kvinnor är med i så blir förenings-

livets könsuppdelning uppenbar. Kvinnornas föreningsengagemang vetter åt omsorg, kultur, religion och solidaritet. De är överrepresenterade i humanitära organisationer, patientorganisationer, föräldraföreningar, konsumentkooperation samt i religiösa organisationer. Männerna dominerar däremot inom livsstilsorganisationer som motorklubbar, idrottsföreningar, hobbyföreningar och frivilliga försvarsorganisationer, men också inom politiska partier, ordenssällskap, och aktieägarföreningar, med koppling till ekonomiskt och politiskt inflytande.

4. AVPOLITISERING. Den avpolitisering som visas i den här undersökningen gäller framför allt två tendenser. Den ena är att de politiska partierna tappas medlemmar utan att kunna rekrytera nya i motsvarande grad. Den andra består i att föreningslivet överlag blivit allt mindre politiskt (skolande) till sin karaktär både vad gäller andelen som har förtroendeuppdrag, andelen som deltar aktivt i verksamheten, och när det gäller inriktningen av föreningarnas verksamhet.

De *aktiva* inom de politiska partiorganisationerna har visserligen bara blivit något färre under nittioalet (0,6 procentenheter). Men de politiska partiernas medlemsantal har sjunkit kraftigt, framför allt gäller det passiva medlemmar. År 1968 var 13% av befolkningen medlemmar i något politiskt parti. 20 år senare hade siffran stigit till 15%. År 2000 var andelen halverad (7%).

Under nittioalet förlorade partierna en kvarts miljon medlemmar mellan 1992-2000, alltså efter det att de omedelbara effekterna av avskaffandet av kollektivanslutningen till SAP hade avklingat

(Gidlund och Möller 1999).

Samhällsforskaren Manuel Castells menar att samtidens organisationer förlorat den viktiga rollen att vara identitetsbyggare och i stället övergått till att bara vara intressebärare. Han hävdar att de har försvagats i alla sina tre huvudroller; som *legitimering*, som *motstånd* och som *projekt* (Castells 2000). I en norsk studie av föreningslivets utveckling hävdas också att organisationer som är strängt upptagna med att överleva och inte erfar att de är i takt med tiden har svårt att vinna legitimitet för sitt gamla samhällsuppdrag. De föreningar som däremot gör motstånd mot samhällsutvecklingen har blivit färre och sådana som lanserar alternativa samhällsprojekt har också blivit alltmer sällsynta (Selle och Øymyr 1995).

Norska studier visar också att organisationerna blivit allt mindre inriktade på politiska diskussioner och värdefrågor av allmänt intresse för att i stället bli mer inåtvända och upptagna med sina egna aktiviteter. Den politiska skolningen i vid mening avtar.

I danska och norska studier av frivilligarbetet hävdas att man i samtida organisationer

..lägger mer vikt på individuella val och intressen och mindre vikt på traditionella värden och tillhörigheter, samtidigt som vi ser en ökad betoning av egennyttan, mindre kontinuitet i föreningarna, en svagare koppling mellan den enskilde och organisationen samt ett ökat intresse för kortvariga uppdrag. (Selle, s 94)

Nu menar vi naturligtvis inte att någon enda människa går in i en förening med syftet att bli en mer fullfjädrad demokrat. Den demokratiska träningen får man på köpet — medan man

sysslar med det föreningen är till för. Ändå kan det vara på sin plats att fundera över om den här karaktärsförändringen är så genomgripande att det försvagar det etablerade föreningslivets *politiska* roll. Kan vi med samma självklarhet som tidigare kan tala om föreningslivets demokratiska betydelse?

5. KLASSBASERAT FÖRENINGSLIV. Ser vi till yrkesställning, disponibel inkomst och utbildningsnivå, ser vi ett generellt mönster av överrepresentation för högre tjänstemän, högutbildade och höginkomsttagare, och underrepresentation av arbetare, lågutbildade och låginkomsttagare. Det gäller såväl politiska organisationer som miljörelsen, intresseorganisationer som kvinno-föreningar och boendeföreningar, men det gäller också solidaritetsrelser och livsstilsföreningar. Den enda föreningsgrupp som avviker genom underrepresentation av tjänstemän är religiösa organisationer. Den enskilda föreningstyp som, i jämförelse med andra typer, kan betecknas som en arbetsklassförening är frivilliga försvarsföreningar, medan kulturföreningar är den mest tjänstemannapräglade föreningstypen.

Vi har emellertid konstaterat att klasskaraktären i föreningslivet har minskat något under nittioalet. Tjänstemännen har nämligen i något större omfattning dragit sig ur föreningslivet, jämfört med arbetarklassen.

En särskild aspekt på förborgerligandet och elitisering gäller etnocentreringen. Det etablerade svenska föreningslivet avspeglar inte den ökade etniska sammansattheten i det svenska samhället. I fler än en bemärkelse framstår förenings-Sverige därför i huvudsak som en

organisering av "det gamla" Sveriges välfärdsbehov och politiska resurser.

Perspektiv på förändringarna

6. NYA RELATIONER TILL BÅDE STAT OCH MARKNAD. Hur kan vi tolka dessa relativt tydliga förändringar av föreningslivet under en relativt kort period på 1990-talet? Vi fortsätter nu med en diskussion av undersökningsresultaten i relation till olika typer av omvärldsförändringar.

Det som sker i föreningsväsendet, som kan ses som en del av det som brukar kallas den ideella eller tredje sektorn, är i flera avseenden en spegling av det som sker på de två andra sektorerna.

Den tidigare nämnda kontrakteringen var ett exempel på detta. Nedskärningarna i den offentliga sektorn liksom privatiseringen av välfärdstjänster inom framför allt skola, barnomsorg och vård fick ofta till följd att produktionen togs över av religiösa föreningar, nykterhetsföreningar, kooperativ etc. Det är dock viktigt att påpeka förändringens karaktär. Omfattningen är fortfarande inte särskilt stor. Endast ca 13% av de verksamma inom välfärdstjänsterna återfinns i olika privata alternativ, varav en del i bolagsform (Montin 2002). Men föreningarnas övertagande, ibland snarare återtagande, av traditionella välfärdstjänster representerar en ny epok i den moderna välfärdsstatens historia.

Förändringen innebär en ny, eller i vissa fall nygammal roll för föreningslivet. I ökad utsträckning har föreningarna kontrakterats för att ersättning utföra vissa tjänster på uppdrag av statliga och kommunala myndigheter. De allmänna

och oprecisa föreningsbidragen har i många fall ersatts av en sådan mer bunden prestationersättning (Johansson 2001). Det sammanhänger med den allmänna tendensen att föreningarna delvis gått från att vara *röst* till att *ge service* (Wijkström och Lundström 2002).

Under tuffare finansiella krav har föreningarna kontrakterats mot prestationersättning från att tidigare ha mottagit allmänna bidrag. Det kan ha varit till nackdel för verksamheten och kan ha medfört kostnadsökningar för medlemmarna, till exempel genom drastiskt ökade lokalhyror och neddragning av aktiviteter. Det kan också ha lett till en fokusering på aktiviteterna till nackdel för det inre demokratiska arbetet och den utåtriktade mer politiska verksamheten. Allt större arbete har fått ägnats åt finansieringsaktiviteter, till exempel försäljning av Bingolotter.

Särskilt när det gäller den offentliga sektorns kärnområde vård och omsorg tycks föreningarna, litet tillspetsat uttryckt, bli mer och mer intressanta som leverantör av billig, huvudsakligen kvinnlig arbetskraft. Därmed förändras kvinnornas betydelse för och beroende av föreningslivet för sina ekonomiska och politiska strävanden. Historiskt sett hade kvinnorna föreningslivet som en bas för kraven på en utbyggd offentlig sektor. Utan att förstöra dem, finns det tecken på en omförhandling där framför allt kvinnornas oavlönade arbete i föreningsväsendet är eftertraktat (Nyberg 1995; Stark och Hamren 2000; Berven och Selle 2001).

Internationella jämförelser med det svenska föreningslivet sätter ljuset på sambandet och rollfördelningen mellan den ideella sektorn och offentliga sektorn. Där den svenska välfärdssta-

ten är starkast — vård, skola och omsorg — är föreningslivet som svagast.

Omvänt förhåller det sig i stater där välfärdsstaten är liten, till exempel USA. Ingenstans i 24 undersökta industriländer utgör den ideella insatsen heller en så stor del av de totala insatserna i de undersökta föreningarna (och stiftelserna) som i Sverige. I Finland, Frankrike och Storbritannien ligger fördelning mellan avlönat och ideellt arbete på 50% vardera, i USA är det ideella arbetet endast 37% och i Israel, Irland och Japan ca 28% (Wijkström och Lundström 2002). I Sverige utgör det ideella arbetet 76% av insatserna.

Men fördelningen mellan sektorerna kan också belysas från ett annat håll. Flera aktörer inom den privata sektorn försöker importera legitimitet från den ideella sektorn. Näringslivsorganisationer har i särskilda satsningar valt ut ett antal föreningar för att ge dem ekonomiskt och professionellt stöd i utbyte mot bland annat goodwill och framflyttade marknadspositioner. Ett exempel på detta är Skandias Ideer för livet-projekt. Flera enskilda företag har också startat ett slags kvasiföreningar i form av medlemsklubbar med förmånliga rabatterbjudanden, till exempel IKEA Family.

Vissa föreningar har också själva tagit intryck av det marknadstänkande som fick fäste från 1980-talet och framåt. Bolagsbildningar och omstruktureringar som radikalt förändrat förutsättningarna för enskild medlemsinflytande har bland annat präglat konsumentkooperationen de senaste årtiondena. Från att ha varit en avgörande pionjär i det demokratiska samhällsbygget, kan KF idag uppfattas som ett livsmedelföre-

tag i raden av andra. Värdepåfulla skillnader mellan historiskt sett mycket åtskilda associationsformer har därmed steg för steg suddats ut. Medlemsboken devalveras till ett rabattkort.

Gränserna mellan staten, marknaden och föreningarna är alltmer flytande. Även om det egentligen varit så alltsedan 1800-talet ger det oss skäl att inte reservationslöst upprätthålla den traditionella, litet mytomspunna folkrörelse- och föreningsretoriken. Det är knappast rimligt att till exempel åberopa allmänna demokrativärden för att legitimeras en verksamhet eller en organisationsform bara därför att den i associationsrättslig mening utgör en förening.

Förenings- och folkrörelsebegreppen är i behov av ett slags avmystifiering. Moderna, sekulära förändringsprocesser inom och runtomkring föreningarna påkallar såväl en vetenskaplig som en politisk omvärdering. Det gäller det både allmänna ideologiska och finansiella stöd som stat och kommun ger föreningslivet av folkstyrelseskäl.

7. ALTERNATIVA HANDLINGSFORMER. Föreningsbasen för svensk demokrati har alltså försvagats kraftigt under 1990-talet. Vi kan naturligtvis inte dra slutsatsen att människor därmed blivit mer individualistiska, eftersom redovisningen bara gäller de traditionella föreningstyperna och engagemangen. Statistiken tar inte hänsyn till de nya rörelser som växer fram på okonventionella vägar utanför den traditionella svenska föreningstypen. Det gäller naturligtvis aktiviteter på internet, men också sådana engagemang som manifesteras i att man exempelvis bär ett rockmärke, lyssnar till viss musik, köper

rättvisemärkta varor eller ger pengar för att stödja ett ideellt ändamål av något slag, utan att göra det som medlem i en solidaritetsrörelse (Bennet och Entman 2001).

Analysen av nittioalets föreningsutveckling visar framför allt att den traditionella föreningsformen inte längre förmår locka till sig unga människor, särskilt inte pojkar och yngre män. Orsakerna är förmodligen flera. En del förändringar har förmodligen att göra med att den gamla föreningstekniken och föreningsformen med sin tidskrävande formella demokratiska struktur inte uppfattas som ändamålsenlig.

Framväxten av kollektiva sociala och politiska aktiviteter sker bara delvis i anslutning till eller inom ramen för det traditionella föreningslivet. Somliga gamla föreningar och folkrörelser utvecklar förvisso sina arbetsformer. Men medborgare tar även medierna, marknaden liksom nya sociala rörelser i bruk som nya eller nygamla handlingsformer. Det gäller exempelvis kollektiva aktioner som globala konsumentbojkotter och upprättandet av alternativa rättvisemärkta handelskanaler (Thörn 2002).

Det kan också röra sig om mer individuella så kallade livsstilspolitiska projekt som en genomtänkt ekologisk livsföring. I det senare fallet är den enskildes koppling till en viss förening lösare och kanske mer gäller en allmän känsla av tillhörighet med miljörelsen (Sörbom 2002). Därför kan det vara på sin plats att varna för att lägga en alltför stor vikt vid om man är en aktiv eller passiv medlem, eller ens medlem, när man ska fastställa föreningslivets värde för att skapa förutsättningar för folkstyrelse (Selle och Wollebaeck 2002).

8. **DIFFUS IDENTITET.** En annan förändring av föreningslivet kan ha samband med att, som vi tidigare visat, somliga föreningar har tvingats omförhandla sina relationer till stat och marknad. Under tuffare finansiella krav har de kontrakterats mot prestationsersättning från att tidigare ha mottagit allmänna bidrag. Det har ofta varit till nackdel för verksamheten och medfört kostnadsökningar för medlemmarna, till exempel genom drastiskt ökade lokalhyror och neddragning av aktiviteter. Det kan också ha lett till en fokusering på aktiviteterna till nackdel för det inre demokratiska arbetet och den utåtriktade mer politiska verksamheten. Det är möjligt att det har gjort att föreningarna uppfattats som en del av den offentliga sektorn och det politiska etablissemangen. Identiteten som ett alternativ från det civila samhället kan ha försvagats.

9. **NYA VÄRDERINGAR OCH KONFLIKTLINJER.** Det tycks emellertid också vara så att de idéer som de gamla föreningarna representerar inte alltid avspeglar de aktuella konfliktlinjerna. Många av föreningarna är byggda på samma nationalstatsplatta, dvs. de har varit bundna till nationsbygget. I en tid av globalisering och globaliseringsdebatt kan det uppfattas som en svaghet att isolera sig från det globala skeendet — även om flera av de gamla folkrörelserna också har varit indragna i internationellt samarbete under lång tid, som exempelvis de religiösa organisationerna och facket.

90-talets föreningsliv bär också spår av omfattande värderingsförskjutningar när det gäller balansen mellan individuella och kollektiva projekt, kortsiktig och långsiktig tids-

horisont, materiella och postmateriella intressen. Föreningslivet representerar överlag en alldeles speciell kombination i dessa avseenden. Dess förhållandevis långsamma, formellt villkorade och väl etablerade arbetsformer kunde lätt uppfattas som både ineffektiva och avtändande i åttio- och nittitalens delvis nya värderingar. Men här är det å andra sidan knappast frågan om en automatik utan en växelverkan. Man kan lika gärna se det så att det gamla folkrörelse-Sverige helt enkelt misslyckades att vinna gehör för sina perspektiv, sina arbetsformer och sina värden.

10. **ÖKAD KONKURRENS OM DEN FRIA TIDEN.** Vidare är det så att konkurrensen om den fria tiden hårdnat, i takt med ökad sysselsättning (särskilt bland kvinnor), ökade arbetskrav och arbetsintensitet. Det gäller särskilt i urbana miljöer, där möjligheterna till sociala möten och fritidsalternativen ökat, och genom ökat resande, medieutveckling, särskilt det enormt vidgade utbudet av TV-kanaler respektive internet.

Folkstyrelseuppdrag i förändring?

Kommer också 2000-talets sociala och politiska idéer och lösningar att skapas av demokratiska föreningar? Kommer medborgare och politiska ledare även fortsättningsvis att få sin huvudsakliga demokratiska skolning i föreningslivet?

Vi menar inte för ett ögonblick att omvärldsförändringarna automatiskt ruckar grunden för ett starkt föreningsliv. Man bör generellt sett inte underskatta elasticiteten i det svenska föreningslivet. Det är inte omöjligt att åtminstone

somliga delar av föreningslivet skickligt kommer att anpassa sig och skapa nya former för sociala möten, välfärdsproduktion och politisk påverkan i en alltmer globaliserad och teknologiskt omskapad miljö. Hittills har vi emellertid inte sett några tydliga exempel på framgång i dessa avseenden, även om vi inte kan utesluta att nedgången varit ännu större ifall inga anpassningsförsök gjorts.

Men den här undersökningen är framför allt en utvärdering av de etablerade föreningsformernas funktion. Den ger däremot klen vägledning framåt, dvs. när det gäller frågan om det redan har utvecklats eller om det kommer att utvecklas nya former för att skapa välfärd, tillit och folkstyrelse som ersätter förlusten av de gamla. Träning, skolning och kritik kommer kanske att utvecklas på andra arenor; individuella såväl som kollektiva (exempelvis internet, new social movements, nätverk, ekonomiska bidrag, miljövänlig konsumtion etcetera). Den bör därför alltså inte användas utan att man håller denna svaghet i minnet.

Men just när det traditionella föreningslivet ställs i centrum av samhällsforskningen runtom i världen, drabbas det av sina största motgångar. Under nittiotalet publicerades en rad nya forskningsresultat som överlag inte ifrågasätter föreningslivet, utan *vad och hur mycket* föreningsarbetet betyder för demokratin.

Vi menar naturligtvis inte att människor går in i en förening med syftet att bli fullfjädrade demokrater. Den demokratiska träningen får man på köpet — medan man sysslar med det föreningen är till för. Men ändå kan det vara på sin plats att fundera över om den här karak-

tärsförändringen är så genomgripande att det försvagar det etablerade föreningslivets *politiska* roll, och om vi med samma självklarhet som tidigare kan tala om föreningslivets demokratiska betydelse.

Forskarna är i stort sett överens om att föreningslivet är bra för demokratin. *I föreningarna utvecklar människor den kompetens och de dygder som behövs i ett gemensamt beslutsfattande*, till exempel förmågan att formulera sig, värdera, argumentera och fatta beslut. Utom räckhåll för marknaden och staten kan människor där utveckla den kompetens och de dygder som både en ekonomisk och social tillväxt efterfrågar.

En av frontforskarna är Robert D. Putnam på Harvarduniversitetet. I sin senaste bok "Democracies in Flux" uttrycker han (ännu en gång) sin beundran för det svenska föreningsväsendet, inte minst studiecirkarna. Han häpnar över att de växer och lyckas samla 40% av de vuxna svenskarna år efter år. Lika förvånad är han över att hälften av studiecirkelnas kostnader täcks av anslag från stat och kommun, eftersom "teorin" lär ut att en stor offentlig sektor förgör civilsamhället. I det här ljuset förtjänar SCB:s nya statistik om nittiotalets svenska föreningsliv en ny kritisk debatt, inte bara inom föreningarna utan också inom kultur- och samhällsliv i övrigt.

Hittills har vi bara berört den ena demokratiska betydelsen som föreningsväsendet har för demokratin; som mötesplats och plantskola. Men det finns en annan demokratisk roll som föreningslivet kan spela för demokratin. *Föreningslivet tillför sambället en social infrastruktur av fria offentliga rum där alternativa politiska dagordningar kan upprättas*. Medlemmarna ökar

sina frihetsgrader. Genom den sociala organiseringen myndiggörs de och får nya möjligheter att göra sig hörda och antingen direkt eller indirekt kanske få politiskt inflytande.

Det handlar alltså om den *externa* politiska rollen som en förening har för demokratin genom att ställa sociala och politiska anspråk på staten. Den moderna demokratiforskningen har mestadels intresserat sig för den *interna* rollen. Föreningslivets externa demokratiaspekt har inte diskuterats lika mycket på senare tid, även om studier förekommit bland annat i korporativistiskt ljus.

Vilket teoretiskt perspektiv man väljer har betydelse för hur man ska värdera exempelvis nittioalets nästan entydigt negativa utveckling av medlemstal, aktivitet och förtroendeuppdrag. Att allt fler blir passiva behöver inte betyda så mycket för hur föreningen lyckas i sin roll som välfärdsproducent eller att spela en viktig politisk roll som kritiker eller som länk mellan staten och civilsamhället.

I det *externa* perspektivet är inte en lägre medlemsaktivitet i sig något större problem. Däremot är den skeva *sociala snedrekryteringen* som vi har redovisat här problematisk, liksom tendensen till förskjutning mot mer *aktivitetsorientering* och *mindre värdeorientering*, eftersom det innebär att banden mellan de lokala och nationella nivåerna blir tunnare och att föreningarnas självupptagenhet marginaliserar dem i samhälls- och kulturliv. Om det också, som andra nordiska studier visat, finns ett försvagat samband mellan lokal och nationell nivå, kan det få konsekvenser för föreningarnas betydelse för legitimiteten för den territoriella national-

staten. Föreningslivets förmåga att integrera medborgare tvärs över geografiska och sociala gränser minskar, vilket betyder att det svenska samhället förlorar en viktig mellanliggande struktur mellan medborgare och stat. Att de lokala utvecklingsgrupperna tillhör de undantag som växer under 1990-talet är särskilt intressant i detta perspektiv.

Ett nyanserat folkrörelseuppdrag

Det finns, som sagt, alltså en stark tilltro till svenskt föreningsliv och dess förmåga att lösa både våra välfärds- och demokratibehov. Men det finns ändå skäl att varna för en eftersläpande självförståelse som inte beaktar den utveckling vi här skisserat. Vi har anledning att fortsätta att följa upp både den traditionella förenings-typen och de nya föreningstyperna, så att våra förhoppningar och farhågor om välfärden och demokratin inte bygger på förutsättningar som inte längre gäller. Efter nittioalet är föreningslivet, som vi visat, i hög grad själv märkt av samma problem som välfärden och demokratin i övrigt, till exempel minskat deltagande, individualisering och stark social skiktning. Samhällets stöd till medborgarnas fria och frivilliga organisering bör utformas utifrån denna insikt.

Föreningslivet har inte bara kvantitativt förlorat en stor del av sin medlemsbas och misslyckats rekrytera nya människor till sin verksamhet. Föreningslivet har också kommit att präglas av djupgående kvalitativa förändringar som marknadsorientering, förborgerligande, kostnadsexplosion, bidragsminskning, minskad självstyrelse gentemot stat och marknad samt en

allmän intern passivisering.

Från både välfärds- och demokratisynpunkt kan man beklaga utvecklingen, även om den till viss del varit demokratiskt kontrollerad och rentav medlemsstyrd. Men stat och kommun borde kanske också göra en generell översyn över hur folkrörelsepolitiken har utvecklats och bör utvecklas om man betraktar föreningarna som en viktig del av den politiska infrastrukturen och ta konsekvenserna av det.

En nyckelfråga är vad som krävs för att både nya och gamla föreningar kan få utveckla sin självstyrelse och slippa bli en del av vare sig stat, kommun eller marknad. Att få initiativ av det slaget ännu tagits av föreningslivet självt kanske är ett exempel på den avpolitisering som det finns så tydliga tecken på.

Utän att för ett ögonblick förringa värdet av andra arenor för socialisation och samhällskritik som skola, medier och Internetaktiviteter, tror vi inte att samhället har råd att avstå möjligheten att ge medborgare förutsättningar för att skapa autonoma organisationer där de kan ordna en för dem viktig, kompletterande välfärdsproduktion,

odla sina intressen, artikulera sina krav eller bara ha kul kring sin hobby.

Samhällets föreningsstöd innebär alltid en risk, och bör också göra det. Den typ av välfärd och demokrati som kommer att utvecklas av nya medborgargrupperingar kommer kanske inte att "stämna med" vare sig den välfärdsproduktion eller den demokrati de gamla föreningarna representerade. Även den "stora" demokratin såväl som den "stora" välfärden kan komma att förändras. De förändringar vi iakttagit är alltså på intet sätt enkelriktade. Föreningarna har utsatts för omvärldsförändringar ifråga om ny teknik, nya värderingar och nya familjebildningsmönster, samt inte minst förändringar i folkrörelsepolitiken. Men föreningarna har också själva varit aktörer med möjlighet att påverka inte bara civilsamhället utan också välfärden och demokratin i den inriktning de önskat.

Vi hoppas att de som slappt och vanemässigt räknar med att föreningslivet ska lösa samtidens och framtidens problem inom demokrati och välfärd med den här studien fått skäl till nyansering och omprövning.

Abstract

There is a long tradition of high levels of memberships and participation in voluntary associations in the Scandinavian area, with origins reaching back in the 19th century, and still playing a key role in political as well as in private life. In comparative perspective, memberships and activity levels are extreme in Sweden.

Sweden has been named a popular-movement democracy, where associations serve a special function to bind together a homogenous culture and egalitarian welfare regime:

1. Associations contribute to general welfare production by facilitating valued activities, offering social contacts, identity, information and collective support;
2. Participation in associations develops social capital of inter-personal relationships and thrust; and;
3. Associations develops democratic skills relevant to representative democracy, such

as tolerance, experience and competence in collective decision-making;

4. Associations provide an alternative arena for political action.

In recent decades, in particular over the past decade of deep recession and welfare state roll-back in Sweden, engagement in associations has crumbled. A recent analysis of this change, based on two general social surveys of 1992 and 2000, tracks this change, focusing on the development of different types of associations, their memberships, activity levels and member characteristics. Findings are discussed with respect to the impact on general welfare, social capital, and political capital.

☆

Nyckelord: Associations, social capital, welfare state, membership, participation.

★ Noter

¹ Beräkningarna i diagram och tabeller för vissa föreningar gäller i vissa fall enbart en begränsad målgrupp (t.ex. kvinnor, pensionärer, invandrare, föräldrar, anställda)

² Beräkningarna för fackorganisationer gäller enbart anställda som har arbetat minst 16 timmar

³ Beräkningarna gäller enbart föräldrar till barn i åldern under 18 år

⁴ Dessa indikatorer ingår i komponenten politiska resurser (se SCB: Politiska resurser och aktiviteter 1978-1994: Rapport 90 i serien Levnadsförhållanden).

★ Referenser

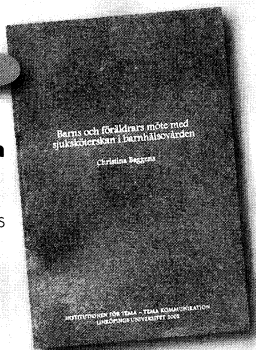
- Bennett, W. L. & Entman R M. (2001) *Mediated Politics : Communication in the Future of Democracy, Communication, Society and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dekkel, P. & Koopmans, R. & van den Brook, A. (1997) "Voluntary Associations, Movements and Individual Political Behaviour in Western Europe", i van Deth, J. (red) *Private Groups and Public Life*. London.
- Demokratiutredningen (2000) *En Uthållig Demokrati? Politik för Folkstyrelse på 2000-talet*. SOU 2000:1.
- Gidlund, G. & Möller, T. (1999) "Demokratis Trotjänare", *Demokratiutredningens forskarvolym X*. SOU 1999:130
- Johansson, S. (2001) *Självständiga Rörelser eller Kommunala Underleverantörer?* Göteborg: CEFOS, Göteborgs universitet.
- Klausen, K. K. & Selle, P. (1996) "The third Sector in Scandinavia", *Voluntas* 7 (2):99-122.
- Montin, S. (2002) *Moderna Kommuner*. Stockholm: Liber.
- Nyberg, A. (1995) "Barnomsorgen. Ett kvinnligt Nollsummespel eller?", i Amnå, E. (red) *Medmänsklighet att Hyra. Åtta Forskare om Ideell Verksamhet*. Örebro: Libris.
- Olson, H.-E. (1992) *Staten och Ungdomens Fritid*. Stockholm: Arkiv för arbetarrörelsens historia.
- Putnam, R. D. (1996) *Den Fungerande Demokratin: Medborgarandans Rötter i Italien*. Stockholm: SNS.
- Putnam, R. D. (2001) *Den Ensamma Bowlaren: Den Amerikanska Medborgarandans Upplösning och Förnyelse*. Stockholm: SNS förl.
- Putnam, R. D. (2002a) "Conclusion", i Putnam, R. D. (red) *Democracies in Flux*. New York: Oxford University Press.
- Regeringskansliet (2001) *Barnafödandet i Fokus*, DS 2001:57.
- Selle, P. & Øymyr, B. (1995) *Frivillig Organisering og Demokrati: Det Frivillige Organisasjonsamfunnet Endrar Seg 1940-1990*. Oslo: Norske samlaget.
- Selle, P. & Wollebaek, D (2002) *Det nye Organisasjonsamfunnet*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Stark A. & Hamrén, R. (2000) *Frivilligarbetets Kön: Kvinnor, Män och Frivilligt Arbete: En Översikt*. Stockholm: Svenska kommunförbundet.
- Sörbom, A. (2002) *Vart tar Politiken Vägen? Om Individualisering, Reflexivitet och Görbarhet i det Politiska Engagemanget*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Thörn, H. (2002) *Globaliseringens Dimensioner. Nationalstat, Världssamhälle, Demokrati och Sociala Rörelser*. Stockholm: Atlas.
- Vogel, J. & Häll, L. & Johansson, S.-E. & Skjöld, C. (1997) *Välfärd och Ojämlighet i 20-årsperspektiv. Levnadsförhållanden rapport 91*. SCB.
- Vogel, J. (1999) "The European Welfare Mix: Institutional Configuration and Distributive Outcome in Sweden and the European Union A Longitudinal and Comparative Perspective", *Social Indicators Research* 48.
- Vogel, J. (2002a) "European Welfare Regimes and the Transition to Adulthood: A Comparative and Longitudinal Perspective", *Social Indicators Research* 59:275-299.
- Vogel, J. (2002b) "Towards a Typology of European Welfare Production", i Glatzer, W. & Habich, R. & Mayer, K. U. (red) *Sozialer Wandel und Gesellschaftliche Dauerbeobachtung. Festschrift für Wolfgang Zapf*. Leverkusen: Leske + Budrich.
- Vogel, J. (2002c) "Uppskjutet Föräldraskap bland Europas Unga", *Välfärdsbulletinen* 3.
- Wikström, F. & Lundström, T (2002) *Den Ideella Sektorn*. Stockholm: Sober.

Christina Baggens:

Barns och föräldrars möte med sjuksköterskan i barnhälsovården.

Tema Kommunikation, Linköpings universitet, Linköping Studies in Arts and Sciences (2002)

ISBN 91-7373-428-4

Går det att ge råd, visa, undervisa och kanske till och med tillrättavisa och samtidigt förmedla kurage och "go"? Christina Baggens avhandling undersöker vad som sker på barnavårdscentralerna. Hur går det till när sjuksköterskorna där talar med föräldrar och barn? För det är ju oundvikligen så att sköterskan, å ena sidan skall lära ut, visa och vara experten. Å andra sidan förväntas sjuksköterskan till föräldrarna förmedla upplevelsen av att "vi kan det här". Sjuksköterskan skall ge *empowerment*, bemyndigande. En rad andra yrkesutövare — lärare, ungdomsledare, kuratorer — förväntas även de idag förmedla empowerment.

Sjuksköterskan på barnavårdscentralen måste enligt de anvisningar som gäller för hennes arbete sålunda vara beredd till båda. Hon skall vara experten, kontrollanten och samtidigt den stödjande, den som ger ryggen. Å ena sidan skall sjuksköterskorna arbeta enligt socialstyrelsens allmänna råd där det står att de skall följa ett hälsoövervakningsprogram, det s k basprogrammet. Programmet

fastställer vad som skall ske vid varje möte med föräldrarna. Här preciseras vaccinerings och kontroll av barnets utveckling. Å andra sidan har det från *State of the Art*-konferenser om framtidens barnavård tydligt satts på pränt och statuerats att barnhälsovården även skall stärka föräldrarnas självkänsla. Sjuksköterskan har som uppgift att få föräldrarna att känna sig delaktiga.

I första hand använder sig Baggens av det s k mottagningsmaterialet, dvs pratet på barnavårdscentralerna. I andra hand undersöker hon hur barn och föräldrar och sjuksköterskor pratar med varandra i hemmiljön. Avhandlingen baserar sig på fyra artiklar. I tre av dessa artiklar är det mycket tydligt att Christina Baggens är kritisk. Sköterskan kör sitt basprogram *oavsett* om hon är hemma och *oavsett* vad föräldrarna har på hjärtat. Detta är grundslutsatsen. Sköterskan styr kommunikationen med hjälp av Basprogrammet och kontrollerar barnets höjd, längd och bredd och drar oftast slutsatsen "det är helt inom det normala". Vad som

skall göras vid varje besök är fastställt på förhand liksom när besöken skall inträffa.

Sköterskan styr, men föräldrarna samarbetar om att bli styrda.

De frågar förväntansfullt: Vad ska vi göra nästa gång? När ska vi träffas? Christina Baggens menar att sköterskorna inte är observanta på föräldrarnas initiativ. Föräldrarna kan peka på konstiga prickar på barnet och då uppmärksammas. Uppmärksamheten är emellertid då kortvarig, "ja, titta!" Sedan fortsätter sköterskan att kommunicera enligt basprogrammet. Christina Baggens menar att denna styrning hindrar föräldrarnas frågor och initiativ.

Den andra artikeln handlar om rådgivningssekvenser. Dessa rådgivningssekvenser ser Christina Baggens som en möjlighet för sjuksköterskorna. Rådgivningen kunde ha använts för bemyndigande. Här kunde sköterskan byggt vidare på vad föräldrarna kan. Men, menar avhandlingsförfattaren, sjuksköterskorna använder inte denna möjlighet. Många gånger är det t o m så att sjuksköterskan i interaktionen förstärker sin egen expertroll. Detta kan då leda till motsatsen, dvs mindre självkänsla hos föräldrarna.

Samma slutsats drar Baggens om besöken i hemmen. Artikeln heter "*The institution enters the family home*". Visserligen finns det en hembesöksideologi, som innebär att just när det gäller besöken i hemmet bör det kunna uppstå en särskild nära relation mellan föräldrarna och de professionella yrkesutövarna, i detta fall

barnsjuksköterskorna. Även hembesöken innebär, enligt Baggens, en särskild bemyndigandemöjlighet. För föräldrarnas frågor och problem borde ju komma fram på ett naturligt sätt i hemmet.

De inspelade besöken och intervjuerna efteråt visar emellertid i stället på de stora likheterna. Hembesöken och besöken på barnvårdscentralen ser lika ut. Det råder inte större närhet och "vänneskap" vid hembesöken. Christina Baggens tar på ett skickligt sätt upp situationer som hotar att "gå över styr" och att utvecklas mot närhet. Sköterskan manövrerar sig vid dessa tillfällen tillbaka till basprogrammet. Ett exempel är att hon svarar mycket kort på frågor som faller utanför basprogrammet. Så markeras "det där hör inte hit". Sådant ingår inte i mötets egentliga program.

Även i den här artikeln betonar Christina Baggens samarbetet. Även föräldrarna vet vad som passar sig vid hembesöken. En mamma berättade t ex att hon hade pratat om sådant som man egentligen inte skall prata om vid dessa hembesök. Föräldrarna följer sålunda kommunikationens dirigent, barnsjuksköterskan.

Kommunikationen mellan föräldrar och sköterska är spännande på grund av sin speciella karaktär, sin blandning. Det är således ovanligt att sköterskan ställer slutna frågor som kräver ett kort svar, ja eller nej. Inte heller avbryter hon föräldrarna. Detta är en stor olikhet vid jämförelse med andra studier inom vården. Utmärkande för kommunikationen i fallet barnsjuk-

sköterskan är att styrningen sker mjukt. Det finns t ex en monolog del i samtalet. Monologen gäller framtiden: framtida vaccinationer o.l. Mjukheten i styrningen kommer fram i *ursäkten* efter monologen: "Oj, det var mycket. Har du något själv på hjärtat?"

Den sista artikeln i avhandlingen är av ett annorlunda slag. Här är barnen i högre grad i fokus. Artikeln heter "Joint work relations: children, parents, and child health care nurses at work". Frågan är om föräldrar och sköterskor blir ett arbetslag när barnen skall testas och undersökas på BVC. Och hur går detta i så fall till?

Materialet utgörs av inspelade samtal vid 44 familjers besök på barnvårdscentralen. Fem av besöken har också spelats in på video och denna artikel baseras på dessa videoinspelningar. Artikeln återger hur sköterskan kommunicerar genom att använda blicken och kroppen. I och med att det handlar om små barn måste sköterskan ofta använda sig av icke verbal kommunikation och detta gör observationer särskilt ovanliga. Sköterskan kommunicerar genom hur hon vänder sig, hur hon rör sig i rummet och genom sin blick. Få studier har ett så brett grepp på kommunikationen. Sjuksköterskan och föräldrarna skall få barnen att utföra prov och tester. Barnen skall observeras då de visar vad de kan. Man ler igenkännandet när Christina Baggens återger hur både sköterska och föräldrar målmedvetet arbetar för att nå fram till ett samarbete med barnet. Här skriver Christina

Baggens om "*the art and establishing task oriented work-relations*". Kanske en aspekt av det som kallas "*the art and nursing*?"

Nyanser? Leenden? Revolter?

Baggens empiriska material är spännande. Själva frågeställningen, att styra och tillrättvisa och att samtidigt förmedla säkerhet och självkänsla till föräldrarna, hur går detta ihop? Trots att frågeställningen är lockande känner jag ändå tvivel. Analysen blir genom fixeringen vid frågan om empowerment läst på förhand. Slutsatserna leder nämligen ofta till att

Baggens betonar sköterskornas styrning och är kritisk till denna. Den grundläggande frågan är givetvis: Finns det en motsättning mellan att ge råd och anvisningar — och att ge "råg i ryggen"?

Jag tror att en mer öppen analys hade urskiljt nyanser i styrandet. Kanske fanns det en viss typ av styrning som stärker självkänslan? Är det verkligen så att föräldrarna inte kommer fram med sina frågor för att sköterskorna styr för mycket? Det vet vi faktiskt inte.

Jag hade även önskat en djupare diskussion av detta begrepp som numera är så politiskt korrekt och inne.

Hur kan man mäta, operationalisera empowerment? Vet man egentligen pedagogiskt hur bemyndigandet sker? Finns det speciella pedagogiska metoder? Hur länge efter skall man i så fall mäta? När föräldrarna kom hem?

På lång sikt? I stunden? Och vad är det för känsla som bemyndigandet handlar om? Är det självkänsla i allmänhet? Är det att man känner sig trygg och säker just när man sköter sitt barn? Är det att man känner sig trygg och säker när man sköter sitt barn i vissa avseenden?

Christina Baggens beskriver hur sköterskan ger råd och hur hon följer basprogrammet. Även här efterlyser jag empiriska data om nyanser, leenden, blickar, tystnad. Här urskiljer jag två olösta frågeställningar, dels "Hur mer precist ger sköterskorna råd?" Ger man det som ett glatt alternativ? Men läsaren lämnas rådvill utan data. Dels undrar jag över den andra olösta frågeställningen, nämligen rådets verkningar både på kort och lång sikt. Många gånger kan precisa råd upplevas som pekpinnar — och leda till revolt! "Vad hon tjufsar, käringen!" Sådana möjliga följder diskuteras ej.

Ett problem i avhandlingen är även att jag anser att författaren övertolkar. Tolkningen går i riktningen så att slutsatsen blir att sköterskan styr interaktionen. Ibland ser jag helt enkelt inte denna styrning i materialet.

Tant Mitt-i-prick

Genom de skilda exempel (tyvärr inte är särskilt många!) som Baggens återger urskiljer jag i stället en balans, en väl fungerande blandning i kommunikationen. För det första är det sköterskans uppgift att observera och kontrollera att barnen har det bra i

familjen och utvecklas som de ska. För det andra skall detta göras utan att föräldrarna desavoueras. Detta kräver en konstutövning och där jag ser en funktionerande blandkommunikation är Christina Baggens kritisk.

Den relation som Christina Baggens ser som önskvärd är som den till en kunnig, duktig väninna, till en tant mitt-i-prick att fråga när man har problem. Men här måste tant mitt-i-prick *också* vara spion. Jag menar inte att denna kontroll är fel. För det är klart att det kan förekomma missförhållanden, incest, våld och att föräldrar tvingar barnen till uppgifter som inte passar deras utvecklingsnivå. Baggens analys av hembesöken baserar sig på elva familjer. Sex familjer hade vägrat.

Baggens-synsättet förutsätter en tämligen oproblematiserad verklighet. Det förutsätter präktiga föräldrar, föräldrar som har kraft och innerst inne kunskaper som de inte använder. Men så är inte alla föräldrar.

Samtidigt med kritiken som riktas mot sköterskorna visar avhandlingen en tendens till administrativt vårdperspektiv. Jag hade önskat en mer öppen och förutsättningslös analys av samtalen. De kategorier som Baggens urskiljer benämner hon i närmast administrativa kategorier — "development", "situational matters", "administration", "phenomena related to the body", "diet", "growth".

Det är sådant som kunde stått i ett schema inom vården, där personalen kunde kryssa för. Föräldrarna måste dock ha kommit med alla

möjliga frågor, frågor som Baggens kunde sorterat i andra kategorier än världens vanliga.

Nödvändig desavouering

Min slutsats är att Baggens tydligare borde studerat de mycket speciella strukturella förutsättningar för just denna kommunikation. Det handlar om samhällets små, ibland nyfödda. De är, utan tvekan, samhällets ansvar. Och de är föräldrarnas ansvar. Samhället har ansvar för att kontrollera att föräldrarna tar sitt ansvar. Jag anser att detta i sig är en komplicerad situation, i vilken det är lätt att föräldrar upplever sig osäkra.

Kanske är det inte beteendet hos sjuksköterskan utan situationen som sådan, som gör att föräldrarna underordnar sig sköterskans styrning? De har ansvar för en annan människas liv och de kontrolleras här i hur de utövar sitt ansvar. För egen del, som fembarnsmamma, upplevde jag starkt denna osäkerhet. Till och med när jag fick mitt femte barn stod jag när jag var på sjukhuset och köade och sträckte på halsen för att se hur man bytte på barn! Situationen är osäkerhetsskapande och det är viktigt att uttröna varför.

Trots min kritik kan jag inte förneka att jag kände stort engagemang inför avhandlingens område. Det är en ytterligt viktig problematik som Christina Baggens kommer in på. Vidare är Baggens strävan att gå in på det naturalistiska, att verkligen undersöka vad föräldrarna och sköterskan gör i dessa situationer en verklig

styrka i avhandlingen. Kanske beror läsningen vid det ideologiska inneordet empowerment på ett vanligt problem i avhandlingsskrivandet, nämligen att doktoranden behöver en röd tråd genom hela avhandlingen,

annars känns avhandlingsförfattandet oöverskådligt. Ibland introduceras emellertid en sådan röd tråd och ledstång på bekostnad av en empirisk öppenhet och känslighet för nyanser. Min slutsats blir trots mina kritiska

synpunkter att Christina Baggens arbete är mycket tankeväckande.

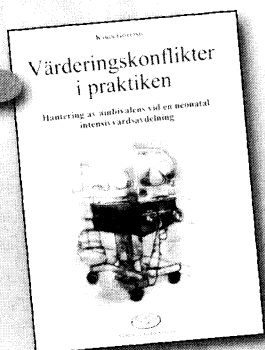
av Ann-Mari Sellerberg,
opponent vid disputationen

Karin Götlind:

Värderingskonflikter i praktiken. Hantering av ambivalens vid en neonatal intensivvårdsavdelning.

Förlags AB Gondolin (2002)

ISBN 88821 34 X

Karin Götlinds avhandling handlar om vårdens vardag. Mera konkret "hur gör vårdpersonal i praktiken när de fattar beslut om och vårdar nyfödda barn med avancerade vårdbehov?" Hur hanterar de balansgången mellan olika moraliska principer som dessa barns handikapp aktualiserar?

Karin Götlind har gjort sin studie på en neonatal intensivvårdsavdelning. Hon valde en forskningsavdelning där kunskapsutvecklingen antogs befinna sig i frontlinjen. Hennes studie krävde en arbetsplats där komplexiteten och variationen i beslut var stor. Hon valde därför en avdelning vid Akademiska sjukhuset i Uppsala som hon kände till eftersom hon arbetat där som barnsköterska 15 år tidigare. Att återgå

till samma avdelning är naturligtvis inte helt okomplicerat med tanke på att man lätt kan fastna i egna perspektiv. Hon värderade dock högre att hon genom sin tidigare erfarenhet kunde få personalens förtroende. Att kunna förstå osäkerheten i det kunskapsunderlag som stod till buds bedömdes som viktigt. Hon gjorde observationer och 14 intervjuer med olika personalkategorier under loppet av 4 månader.

Vårdpersonalen ställs inför livsviktiga frågor som kan ses i relief till den ständiga diskussion som förs på många samhälleliga nivåer. I dag erbjuds vi som en följd av teknikutveckling nya möjligheter att förhålla oss till liv och död. Expertvärdering, ny ex-

perkunskap och experters auktoritet blir en del av värderingsproblematiken. Den medicinska forskningen skapar ständigt nya värderingskonflikter i sitt sökande efter livräddande kunskap.

Samtidigt höjs krav på politisk prioritering mellan olika insatser och patientgrupper. Medborgarna avkrävs ställningstaganden i frågor om abort då fostret konstaterats ha svåra skador, till donation av egna organ mm. Olika grupper agerar med större eller mindre framgång som påtryckare i den offentliga debatten. Det går inte att bara lyssna på den medicinska vetenskapen utan dess praktik måste regleras. Rätten till liv är en demokratisk grundregel. En annan grundregel i ett välfärdssamhälle är att alla ska ha rätt till god vård. Men var går gränsen för att upprätthålla livet? När går principen att undvika onödigt lidande före?

Karin Götlind diskuterar begreppet dilemma, dvs. att alla alternativa handlingsmöjligheter har dåliga konsekvenser och ambivalens, kluvenhet, vacklan och motstridiga känslor. Hur kan man tala om förekomsten av motstridiga känslor och dilemman? Strävar vi efter en konsistent syn på verkligheten?

I exempelvis Festingers 1950-talsvärld var ambivalensen möjlig att lösa, ny kunskap som stör harmoni införlivas med tidigare kunskap eller förträngs. Michael Billigs några decennier senare utvecklade dilemmateori, som ligger till grund för Karin Götlinds analys, erbjuder en samhällelig förklaring till hur dilemman uppstår och hanteras. Livsviktiga frågor bygger i Billigs tankevärld på socialt gemensamma men inbördes motstridiga värderingar, vilket leder till för individen smärtsamma ställningstaganden. Billigs dilemmateori utesluter föreställningen att moraliska lösningar som alla kan enas om är möjliga. Sedvanlig vägning av moraliska principer, som autonomi, stävan efter goda konsekvenser alternativt att undvika dåliga konsekvenser, samt rättvisa anses därmed inte nödvändig.

I det post-moderna tänkandet betvivlas en gemensam moralkodex. Människor är i grunden ambivalenta. Moraliska fenomen är icke-rationella och icke regelstyrda. Få moraliska val är entydigt goda. Moral kan inte göras universell. Moral måste betraktas som irrationell. Bauman, en annan av Karin Götlinds inspiratörer, beskriver den moraliska kris som innebär begränsningar i vad vi kan begripa och förutsäga. Vi äger i dag kunskap som vi inte litat på. De moraliska verktygen är inte anpassade till vår moraliska praktik.

I analysen stod de grundläggande värderingarna i fokus. En viktig hjälp var Frohocks (1986) modell för beslutsfattande. I hans modell finns tre

zoner vilka utmärks av att den professionella ambivalensen är större eller mindre i förhållande till de beslut som ska fattas.

I zon 1 finns de allvarligt sjuka barnen, de som inte kan bli hjälpta av behandling. Där finns ingen ambivalens, ingen osäkerhet. Deras liv står inte att rädda.

I zon 2, gråzonen, fattas de svåra besluten utan allmän vägledning då riktlinjer grundade i forskning saknas.

I zon 3 finns barn som föds med skador som kan ges behandling om än massiv och livslång. Dessa bör få all tänkbar hjälp.

Säker kunskap är vad som behövs för att kunna fatta beslut. Att reducera brist på kunskap är ett sätt att hantera ambivalens. Vad händer när man ställs inför problem där kunskap inte ger vägledning för lösning? Hur hanterar man dessa situationer? Hur hanterar man fakta, åsikter, diagnoser, alla ingredienser i en medicinsk kunskapsproduktion?

Det är zon 2 i Frohocks modell som är föremål för Karin Götlinds analys. I dataredovisningen får vi möta fall som lett till att respiratorn stängts av efter en lång och seg process där ambivalensen successivt reducerats genom kunskapsmässiga klargöranden. Vi får möta den frustration som ambivalenshanteringen lett till i något fall, liksom den professionella kamp som kan uppstå mellan olika inblandade yrkesgrupperna: läkarna, sjuksköterskorna och barnsköterskorna i första hand. Delaktigheten i besluten sker på olika

grunder, sjuksköterskor och barnsköterskor finns i barnens närhet större delen av tiden, medan läkarna kommer och går. Detta faktum leder till att de också för fram olika bevekelsegrunder för att låta beslutet gå i den ena eller andra riktningen.

Att olika yrkesgrupper argumenterar från olika utgångspunkter är helt samstämmigt med andras fynd, vilket visas i dem genomgång av framföra allt internationella studier som görs i kapitel 7.

Av de yrkesgrupper som ingår i studien är det läkarna som fattar de formella besluten. För läkarna, som alla var män, fungerade det kollegiala stödet. I denna grupp finns en tradition att diskutera sig fram till konsensus.

I Karin Götlinds studie provocerades olika yrkesintressen fram i beslutsgången, där sjuksköterskor och barnsköterskor identifierade sig mer med barnen och föräldrarna än vad läkarna gjorde. Kraven på förändring kom ofta från sjuksköterskor och barnsköterskor. Föräldrarnas inflytande, som enligt lagen är omfattande, blev dock oklart på avdelningen. Personalen hade ett stort övertag. Föräldrar skulle både skyddas och uppmontras till autonoma beslut, vilket ledde till att de involverades sent i beslutsprocessen. Det framstod också tydligt att olika yrkesgrupper använde olika kunskapsunderlag för sina beslut även om man diskuterade sig fram till konsensus.

En av slutsatserna är att kunskap måste formuleras som säker, kun-

skap måste uttryckas på ett säkert sätt, kunskap måste vara förmögen att ena alla inblandade, kunskap måste stämma överens med alla uppgiftsriktningar. Här lägger Karin Götlinds studie till en dimension nämligen att också andra yrkesgrupper än läkarna måste vara delaktiga i besluten som fattas i konsensus.

En del av Karin Götlinds teoriars arsenal är professionsteorierna. Professioner anses sträva mot autonomi, ett synsätt som Freidson (1981) var främste förespråkare för. Det professionella systemet bygger på en hierarkisk struktur, vilket lett till att ett begrepp som paraprofessioner förts in i den teoretiska arsenalen. Det är ett begrepp som skapats för att synliggöra yrken som kontrolleras av den överordnade professionen.

Teoretiker är dock inte ense om detta. Om man vill kan man se det som att det finns en spänning mellan olika forskare om vilken källa för auktoritet som ska betraktas som den viktigaste: organisationen och dess ledning eller de som använder professionens tjänster. En speciell typ av auktoritet är den som klientens tilltro ger, något som Beckman (1989) tagit fasta på. Det är inte den enda motsättningen som finns mellan professionsteoretiker.

Att betrakta professioner som autonoma och statistiskt ordnade i förhållande till varandra har diskuterats i modernare professionsteori där man menar att professioner måste ses som delar i ett större system vars aktörer ständigt påverkar varandra och där autonomi är relativ. Abbott (1988)

är en av de främsta förespråkarna för detta synsätt och menar dessutom att den viktigaste arenan för professionsutveckling är arbetsplatsen, inte i offentligheten där kunskapsmonopol och yrkesmonopol varit de viktigaste målen att uppnå.

Professionsteorierna har tidigare varit så upptagna av dessa gränsbevakningar att de inte uppmärksammat arbetsinnehåll och samverkan kring klienter/patienter som viktiga vägar för utveckling.

Även Freidson har i senare produktion (1994) förhållit sig till de nya teoretiska utmaningarna. Denna diskussion hade kunnat bilda en utgångspunkt för Karin Götlind som i sina resultat finner stöd för precis det som var nytt i tänkandet. Hon studerar just arbetsplatsens dynamik, och hon observerar också yrkesgrupperna som ett system. Detta besvärande glapp mellan de teoretiska utgångspunkterna vad gäller professioner, att de professionsteorier hon valt för sin ingång i materialet egentligen inte förklarar så mycket, hade kunnat avhjälpas om hon hade vänt sig till exempelvis Freidsons senare produktion som inspirationskälla.

En anledning till att Karin Götlind inte intresserade sig för den senare utvecklingen var att hon ansåg att diskussionen om kunskap var tillräckligt utvecklad i de tidigare teorierna. Professionsteoretikerna, som hon visar i avhandlingen, var tidigt upptagna av problemen med kunskap i förhållande till moralfrågorna, dvs. hur medborgarna skulle skyddas mot hänsynslös

användning av forskningsresultaten.

Freidson (1988) menade att det är viktigt att skilja mellan professionens kunskap och dess praktik. Den medicinska professionens makt måste kontrolleras av en allmänhet för att den inte ska missbrukas. Läkarna ska ha begränsad beslutsrätt då det gäller att fatta moraliska beslut. I jämförelse med läkarna har sjuksköterskorna ett mindre ansvar, auktoritet och prestige, en kontroversiell ståndpunkt bland annat inom feminismen.

Filosofen Helga Kuhse, som Götlind hänvisar till, menar att medicinsk kunskap inte inbegriper moralisk kunskap. Som det är i dag är sjuksköterskorna underordnade läkarna, men detta är ingen naturlag. Sjuksköterskorna behöver inte ses som läkarnas hjälpredor, utan som patientens ombud. En sådan syn innebär en annan värdering av det som tidigare betraktades som en underordnad ställning. Rollen som patientens ombud kan innebära en maktförskjutning i förhållande till läkarna.

Karin Götlind ansluter sig i kapitel 2 till Kuhses ståndpunkt, men missar enligt min mening att utarbeta Kuhses argument i förhållande till sitt material. Hon gör intressanta iakttagelser angående en förskjutning till förmån för sjuksköterskornas informella makt. Sjuksköterskornas skapar utrymme för kritiska beslut som t.ex. innebär att inte sätta in livsuppehållande behandling. I avhandlingen ges intressanta inblickar i hur olika sätt att ta sig an och bearbeta kunskap leder tanke och argumentation. Organisationen

fungerar som en selektiv lins, och olika yrken använder olika sökare för att ställa in sina respektive objektiv. I kapitel 7 får vi stifta bekantskap med Anspachs (1993) iakttagelser om hur olika ledtrådar bildar underlag för beslut.

Vad Anspach har sett är att man kan närma sig de svåra besluten genom teknologiska ledtrådar, perceptuella ledtrådar och interaktiva ledtrådar. Teknologiska ledtrådar används för beslut om liv/död, och det är främst läkarna som låter sig ledas till beslut på detta sätt. De kan använda teknologin och tolka dess mätvärden. Också de perceptuella ledtrådarna, de som man får t.ex. genom att känna på kroppen, lyssna på hjärta och lungor, ligger i läkarnas sökprocedur.

Sjuksköterskorna, däremot, använder mest interaktiva ledtrådar. De låter sig ledas av den information de får genom personlig kontakt med patienten. Det ger anledning till reflektion utifrån existentialistiska utgångspunkter formulerade av Levinas och Sartre, något som också berörs i Karin Götlinds avhandling. Så snart man sett den andres lidande har man också skyldigheter mot denna person. Detta tänkande strider mot den professionella autonomin, som naturligtvis störs av att enskilda yrkesutövare alltför påträngande blir påmind om lidandet. Detta ger en annan ingång till att fundera över olika sätt att nå kunskap. Bearbetad erfarenhet, skapad utifrån andra utgångspunkter än objektiva mätvärden, kan i osäkra kunskapslägen

utmana den akademiskt formulerade kunskapen. Det är ett viktigt fynd i Karin Götlinds avhandling. Sådan kunskap kan också vara stöd för de yrken som ibland kallas paraprofessioner. Utifrån dessa fynd kan de fortsättningsvis tillskriva sig större makt i sjukvården än de officiellt ges. När sökarljuset riktas mot kunskapen, inte den formella makten, synliggörs andra dimensioner.

En avhandling som ger upphov till så mycket tankar och möjligheter till fortsatt forskning är naturligtvis respektgivande. Än mer imponerad blir man när man läser i de fallbeskrivningar som ligger till grund för resonemang och slutsatser. Själv måste jag medge att det varit svårt att känslomässigt sätta mig in i de olika fallen med alla dess konsekvenser.

Det är också så som Karin Götlind själv reagerat. Hon beskriver hur hon ibland måste "fly fältet" för att orka med. Det är också så att de intervjuer hon presenterar sammandrag av i avhandlingen ger uttryck för sådan ångest. Exempelvis beskrivs hur personal inte genast kan lämna sina upplevelser av exempelvis ett svårt beslut om att stänga av respiratorn utan tar med sig dem hem, drömmer mardrömmar, och sen? Att klara av att samla in och bearbeta ett så krävande material är en stor bedrift!

Samtidigt blir man väldigt nyfiken på vilken kunskap som är möjlig att fånga under de förutsättningar som gavs? Hade Karin Götlinds tidigare erfarenheter som barnsköterska någon betydelse för hennes tolkningar? I

Sabrina Thelanders avhandling (2001) från en hjärtintensivavdelning ägnas exempelvis ett helt kapitel åt hur man hanterar oskicklighet kolleger emellan i ett system där säkerheten är grundläggande. Fanns även här oskickligt beteende? Hade hennes möjligheter att komma och gå, en roll som delvis liknar läkarna som också kom och gick på avdelningen, någon betydelse?

Också som kunskapsproducenter, att skriva för en abstrakt publik, liknar de varandra. Utesluter hennes analys av enskilda fall en tolkning av parallella processer på avdelningen påverkat agerandet i det enskilda fallet? Hennes svar på dessa frågor är att hon arbetat i enlighet med Grounded Theory och haft tillgång till bedömargrupper för att korrigera eventuella snedvridningar i tolkningarna. I avhandlingen finns också alternativa tolkningar redovisade i fall där hon varit osäker.

Det är ett oerhört spännande fält Karin Götlind gett sig in i. Kunskapsfrågorna, samt hur ny kunskap kan passas in i rådande maktstrukturer skapade i tidigare yrkesstrukturer och beslutsystem, framstår som något av det viktigaste att forska om i dagens medicinska sociologi.

av Stina Johansson,
Institutionen för socialt arbete,
Umeå universitet

Referenser

Abbott A (1988) *The System of Professions*. Chicago: The University of Chicago Press.

Anspach R (1993) *Deciding Who Lives. Fateful Choices in the Intensive-Care Nursery*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Beckman S. (1989) "Professionerna och kampen om auktoritet", s 57-88 i Selander, S. (red.) *Kampen om yrkesutövning, status och kunskap. Professionaliseringens sociala grund*. Lund: Studentlitteratur.

Freidson, E. (1981) "Professional Dominance in the Ordering of Health Services: Some Consequences" s 184-197 i Conrad, P. & Kern, R. (eds.) *The Sociology of Health and Illness. Critical Perspectives*. New York: St. Martins Press.

Freidson, E. (1988) *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.

Freidson, E. (1994) *Professionalism Reborn*. Cambridge, Oxford, Polity Press.

Frohock, F. (1986) *Special Care. Medical Decisions at the Beginning of Life*. Chicago: University of Chicago Press.

Thelander; S. (2001) *Tillbaka till livet*. Akademisk avhandling. Linköpings universitet. Lund: Arkiv.

Marie Carlson:

**Svenska för invandrare
— brygga eller gräns?
Syn på kunskap och
lärande inom SFI-
undervisningen**

Göteborg studies in sociology;
nr 13 (2002)

ISBN 91-974106-9-1

Avhandlingen inleds med att läsaren möter tre unga vuxenstuderande kvinnor från Turkiet med delvis olika förhållningssätt till och erfarenheter av svenskundervisning för invandrare — sfi — som Marie Carlson intervjuede i Göteborg 1998.

För en av dem, Ayten, är sfi "en språngbräda till framtida studier". Gülay, däremot, säger sig föredra ett lönearbete. Skolarbetet saknar legitimitet, både i hennes släkt och familj och hos hennes själv.

"Lärarna", säger hon, "har väldigt

svårt att förstå situationen". Hon har att sköta "barn", "maken", "svärmor och svärfar", "matlagning" och "allt det där".

Necla, däremot, är mycket språkintresserad. För henne handlar sfi om grammatik och att lära sig att hantera det svenska språket bättre. I förlängningen erfar hon bättre självförtroende. Mötet med och utfallet av sfi är således olika för olika även om de som studerats alla är kvinnor, mödrar, turkar, invandrare och sfi-elever.

Carlsons avhandling är föredömlig

i termer av struktur och innehåll. Den är därtill välskriven. Det gör dess tre delar både lätta att läsa och kritisera. Man lär sig och vill diskutera.

I avhandlingens första del introduceras läsaren i fem nödvändigheter. *För det första*, en presentation av sfi: s framväxt och innehåll liksom av den debatt som följt i fenomenets spår. *För det andra*, en genomgång av den mycket begränsade forskning om sfi som finns. Med utgångspunkt i de problemfokuserade diskussioner och föreställningar som sedan länge omgärdar sfi formulerar Carlson, *för det tredje*, avhandlingens övergripande syfte: "att undersöka innebörden av mötet mellan olikartat konstruerade, ibland konkurrerande föreställningar om kunskap och lärande inom sfi" (...).

Detta syfte preciseras i två delsyften. Dels att analysera hur kunskap och lärande organiseras, hanteras och artikuleras inom sfi. Kunskapsintresset riktas här mot utbildares och deltagares syn på och tal om kunskap,

utbildning och lärande och olika samhällsinstitutioners (sfi, arbetsförmedling, socialkontor) makt att definiera kunskap, krav och problem i verksamheten. Dels att belysa hur kursdeltagare (tretton turkiska kvinnor) beskriver att de påverkas av sfi-undervisningen. Hur talar dessa kvinnor i sina livssammanhang om sina erfarenheter, kunskapsbehov och kunskapspraktiker?

Det första delsyftet hanteras i avhandlingens andra del, det andra får sina svar i dess tredje del.

Den fjärde nödvändigheten avser Carlsons socialkonstruktivistiska ansats. I dess mest generella form avser den en problematisering av för givet tagen kunskap, en övertygelse om världen som kulturellt och historiskt präglad, en uppfattning om kunskap som frambringad och upprätthållen genom sociala processer och en betoning av relationen mellan kunskap och handling. Carlsons användning av socialkonstruktivismen avgränsas till ett av dess många analytiska ramverk: diskursanalysen. Men inte heller ett sådant verk är något innehållsligt självklart och entydigt.

Avhandlingen tar sin utgångspunkt i en slags minsta gemensamma nämnaredefinition. Diskursanalys grundar sig på "en eller annan idé om att språket är strukturerat i olika mönster som våra utsagor följer när vi agerar inom olika sociala domäner". Det innebär konkret att diskursen på en och samma gång konstruerar bilder av verkligheten och konstituerar objekten för kunskap i det

sociala livet.

Diskurser producerar ett vetande som också rymmer definitioner av problem och praktiker. Ett sociologiskt intresse för diskurser brukar betona vikten av att studera såväl dess ursprung och tillkomst som dess innehåll och sanningsskapande effekter. Hos Norman Fairclough, till exempel, står produktionen av diskurser i ett dialektiskt förhållande till den sociala strukturen/levda världen — "diskurser formas samtidigt av aspekter av den verklighet den konstituerar".

Den som intresserar sig för diskursanalys bör således fokusera relationen mellan social struktur och en "aktiv symbolisk produktionsprocess" i vilken diskurser blir till, fångas upp, bestämmer kunskapsobjekt och blir till praktik. Avhandlingen avgränsas dock till diskursanalys i termer av en kritisk granskning av kunskaps- och meningsproduktion inom sfi. Den fokuserar grundläggande sätt att tala och skriva om verksamheten och företeelser med relevans för densamma.

Den femte nödvändigheten avser en redovisning av de utbildare och deltagare som studerats. I slutet av 1990-talet gjorde Carlson 35 intervjuer med tolv unga kvinnliga deltagare, nio sfi-lärare och tre skolledare på två vuxengymnasium i Göteborg. Därtill intervjuade hon sex nyckelpersoner bland kuratorer, skolskötorskor och handläggare. Kursdeltagarna är tolv turkiska kvinnor i åldern 22 till 30 år som varit i Sverige tre till tio år. Merparten kom till Sverige för att

gifta sig. De kommer från såväl städer som landsbygd och har gått fyra till åtta år i skolan i sitt hemland. Med svenska mått är de "lågutbildade". Samtliga är dock läs- och skrivkunniga sedan barndomen. Studien handlar således varken om analfabeter eller högutbildade.

Vad lär vi oss då som läsare av Marie Carlsons avhandling? I den andra delen uppfattar jag sju till varandra relaterade huvudbudskap, varav vissa hör till en mer svepande kritisk diskurs och andra är mer empiriskt grundade. För det första ett försök att destabilisera efterkrigstidens utbildningsoptimism: tron att man med pedagogiska medel radikalt kan förändra samhället genom att skapa nya medborgare för ett nytt samhälle genom att knyta kunskap och skola till medborgarfostran och demokratiska ideal.

I stället för att stryka denna diskurs medhårs läser avhandlingen den mycket kritiskt. Utbildning, som i sig själv något oproblemiskt gott, blir, heter det, till en doxa etablerad utan diskussion — en skolretorik vars imperativ är alla skall gå i skolan. En medborgare utan formell utbildning framstår som en anomali. Utbildning blir mer eller mindre ett tvång men kläds i ordval som "individens behov" och "eget ansvar".

Till denna kritiska destabilisering hör kritiska formuleringar och citat om hur staten inlemmar individen och försvagar civilsamhället. Den generella välfärdspolitiken beskrivs i termer av "socialdemokratisk ideo-

logi och praktik" och en tendens till "samhällelism".

Av detta följer, för det andra, att deltagarna drabbas av en fostrande ton och ambition på paradoxens grund. De är och skall vara självständiga och ansvarstagande men just detta måste de lära sig genom att utbildare för deltagare talar om vad som är rätt och fel. Och när deltagaren inte är sådan som det förväntas eller inte utvecklas i rätt riktning blir hon den annorlunda "invandraren", ett barn, som det tar lång tid att förändra. "Rom byggdes inte på en dag", som någon säger.

Detta temat landar, för det tredje, i en rad referenser till forskare som betonar välfärdssamhällets omhändertagandeperspektiv (Charles Westin) och att "invandraren" blir till "byråkratiskt objekt" (Owe Ronström). Den institutionella verksamheten som omsluter "invandraren" leder fram till ett "Invandrar-Sverige" och en "invandrisering". På så sätt sker en "institutionalisering av invandraren" (Bratt Paulston). Därtill uppstår en "kader eller servicesektor" för att "åtgärda invandrades angelägenheter". Slutsats: sfi-skolorna som traditionella och tidstypiska miljöer är förankrade i ett välfärdstänkande som skapar en byråkratisk organisation med ett egenintressen knutet till ett konstruerat fenomen: "invandraren".

För det fjärde omgärdas den konstruerade "invandraren" av en rad myndigheter som råkar i konflikt med varandra om vad som skall göras med och avkrävas denne. Det uppstår en rad intresse- och

gränsstrider. Sfi-utbildningens mål, pedagogik och krav ställs mot en arbetsförmedling som anser att godkänd sfi är förutsättningen för att stå till arbetsmarknadens förfogande och en socialbyrå som har att hantera den ekonomiska försörjningen och därmed ställer krav på närvaro och rutiner för närvarokontroll.

För det femte skapas genom dess stridigheter ett sorterings- och åtgärdstänkande som "till stor del utgår från ett grundläggande bristperspektiv" hos "invandraren". Följaktligen rymmer denna institutionella inramning en stor upptagenhet av kursdeltagaren/invandraren. Hur skall denne definieras och sorteras för att på bästa sätt definieras? Invandraren blir den svage, den med brist, och problemcenteras. Här synliggör avhandlingen ett omedvetet idésystem och värderingar som strukturerar verksamhetens praktiker.

För det sjätte kompliceras bilden ytterligare av att kursplanen för sfi, fastställd av regeringen, betonar vikten av att utgå från kursdeltagarnas egna utgångspunkter, aktivt kunskapsökande, problemorienterat arbetssätt och elevernas möjligheter att påverka. Kursplanen säger också att deltagarna genom sfi skall komma i kontakt med det omgivande samhället. Den betonar därtill vikten av att vara medveten om att språk tar tid att lära. Men kursdeltagarnas längtan efter en skola med grammatik, lärarauktoritet och språkliga tillrättavisingar bevisar att de är traditionsbundna och lever sina liv långt ifrån västerländska ideal

om en modern, kritiskt reflekterande, självständig och självstyrd individ. De vet egentligen inte varför de vill ha grammatik, sägs det från lärarhåll. Särskilt skolledarna är skeptiska och efterfrågar mer kommunikation och vardaglig användning av språket. Också bland utbildare i olika och samma funktioner finns skilda uppfattningar.

Diskursen om det egna ansvaret och idealet om att vara självstyrd samspelar, för det sjunde, också med specifika pedagogiska arbetsformer. En av dess former kallas "learner autonomy". Att ansvarsfullt arbeta självständigt är något man enligt lärarna ofta måste lära deltagarna. Det tar tid och går långsamt. Kursdeltagarna skall, heter det, först "knäcka koden". Autonomi har blivit en trend. "Learner autonomy" visar sig vara mycket hårt styrd, vilket också en del lärare instämmer i. Strukturen för denna metod är mycket fast.

I avhandlingens tredje del fokuseras i två kapitel deltagarna i sina livssammanhang. Hur bemöts de? Hur förstår och erfar de och andra begreppet invandrare? Hur definierar deltagarna sig själva? Är de sfi-studerande kvinnorna att betrakta som "traditionalister" eller "brobyggare"? Vad har sfi-studierna betytt för dem som individer och deras livssammanhang? Jag skall här kort beröra de två sista frågorna, då de anknyter till avhandlingens titel.

Vad berättar så kvinnorna om sina erfarenheter från sfi-utbildningen?

Vilka betydelse har den haft i deras liv och för deras användning av det svenska språket?

Utänför skolan står familjen och kvinnans roll som mor och uppfostrare i centrum. Deltagarnas berättelser verkar svara mot vad som ofta beskrivs som "turkiskt" identitetsmönster: landsbygdskultur, familjekollektiv, köns- och åldershierarkier, tradition, heder och islam. Kvinnorna reflekterar i sina berättelser kring denna tradition och förhåller sig till den på olika sätt: de reproducerar den, ifrågasätter den och överskrider den.

I detta sammanhang betonar de den ökade självständighet och det ökade självförtroende som sfi-studierna bidragit till att ge dem. Några har familjens stöd för sina språkstudier, andra inte. Vissa får hjälp hemma, andra måste sköta allt och därtill försöka hinna med språkstudierna. Skolans förväntningar är att alla skall ta eget ansvar.

Ur dessa erfarenheter föds en motbild: att "svenskarna" och "lärarna" tror att vi är som de. De tänker bara på sina egna förutsättningar, att vi har all möjlighet att syssla med det här själva. Det kan vi inte. Lärarna har väldigt svårt att förstå oss". Här finns frustrationer över att inte fullt ut accepteras varken hemma eller i skolan. Familjeansvar för de turkiska kvinnorna är inte detsamma som familjeansvar hos "svenskarna".

Den analytiska poängen är att medan deltagarna försöker förstå både "sin egen kultur" och "den svenska" förstår utbildarna endast kvinnorna

som "de andra". Det finns således, menar Carlson, en stor fara med den svenska jämställdhetsdiskursen: att "etniskt svenska kvinnor" framstår som ett föredöme för en "befriad kvinna" medan "invandrarkvinnan direkt förpassas till kategorier som underordnad, passiv, traditionell och okunnig".

Det finns otvetydigt en svårbedömd dubbelhet i de kvinnliga deltagarnas berättelse om sin utbildning. Å ena sidan "var inte min man emot att jag skulle utbilda mig" men han "var väldigt noga med barnen". "Mamman skall ta hand om dem". "Så när barnen blir äldre sa jag att 'nu räcker det'. Nu vill jag gå och lära mig svenska". Är en kvinna med denna berättelse en underordnad kvinna? Eller gör hon aktiva val? Avhandlingens svar på frågor som dessa är att den citerade kvinnan "aktivt skapar mening inom ramen för rådande villkor".

Avhandlingen vill undvika bilden av invandrarkvinnor som "passiva offer för sin kultur och sin omgivning". Reflexiva självförståelseformer är ständigt i bruk och förändringar sker. Tillvaron är ett sammansatt "både och". De studerade kvinnorna är, på en och samma gång, brobyggare och traditionsförmedlare, inte minst i relationen till sina barn. Och för denna uppgift behöver kvinnorna språket. Det är kvinnorna som sköter kontakterna med det svenska samhället: skola, daghem, värdinstitutioner, post, hyresvärd, bibliotek. Att klara saker själv och inte vara beroende av andra ger dem makt över den egna

vardagen. "Egentligen klarar jag av allting själv utan hjälp nu för tiden", berättar en av dem. Och sådant ger ökat självförtroende. "Förut var jag så underlägsen min man", säger en annan. Hon fortsätter: "Det var alltid han som bestämde. När jag började skolan så började jag också vilja bestämma — jag fick självförtroende". Men tidigare erfarenheter finns kvar och kan få full verkningskraft i specifika situationer och relationer. "Jag pratar inte alls när min man är med — för då är jag blyg".

Hursomhelst tycks mig de interjuade kvinnorna också ha mycket positivt att säga om sfi. De är på väg. De är bryggor längs mer eller mindre stängda och öppna gränser. Det är så jag vill uppfatta slutbudskapet. Det är med dessa konklusioner avhandlingen börjar och slutar.

Det är också här, efter läsningen av en bra avhandling, mina kritiska frågor väcks. Samtidigt som jag tycker om den väcker den frågor vars svar kräver en artikels omfång. Jag kan i dessa sammanhang endast antyda dem i termer av fyra ambivalenser.

För det första slås man av så mycket positivt den så kritiskt beskrivna utbildningsretoriken och sfi-utbildningen har åstadkommit i de studerade kvinnornas liv. Hade de turkiska kvinnorna kunnat berätta så mycket positivt om utbildning om de inte hade kunnat lämna hemmet och fått utbilda sig?

För det andra finns det en stark iver att visa på komplexiteten i de deltagande kvinnornas liv och möte med

välfärdsstatens ensidiga förfärligheter och intressestyrda kontrollmekanismer och utfall. Varför är inte välfärdsstaten i sitt sätt att verka lika komplext positiv som den av samma stat konstruerade "invandraren" och varför har inte den senare egenintressen? Är det för att även forskningen skapar sig en egen "invandrare", vilken retoriskt kan ställas mot en hemsk stat.

För det tredje får jag aldrig grepp om varifrån Carlsons kritik mot utbildning, sf och modernisering kommer. Från vilken plats i det sociala rummet kommer denna diskurs? Vad är kritikens grund och syfte? Jag saknar en argumentation som benär ut varför utbildning, välfärdsstat och olika aktörers praktiker (avsiktligt och oavsiktligt) kan vara "bra" och "dåliga".

Jag är övertygad om att Carlson inte är emot all utbildning och anser att amerikansk välfärdsstat och gettoliv är att föredra. Inte heller tror jag hon menar att alla aktörers tänkande och handlande i välfärdsstaten kan reduceras till egenintresse. Förvisso är hennes förhållningssätt till studiens enskilda lärare föredömlig. Ingen kan känna sig integritetshotad. Hon är inte ute efter att moralisera över individuella lärare. Hon synliggör diskurser. Men om alla i stat och kommun endast konstruerar felaktiga kategorier och drivs av egenintresse, så gäller det också Carlson själv. I vilket intresse är hennes avhandling skriven?

För det fjärde tycker jag att analysen saknar en klassisk sociologisk

relation, nämligen att det som beskrivs och analyseras relateras till samhällsstrukturella (socioekonomiska) förändringar i 1990-talets Sverige. Dessa förändringar var inte orsakade eller planerade av stats- och kommunanställda. Det var snarare så att välfärdsstatens professioner ställdes inför svåra uppgifter för vilka de knäpast själva kan anses ansvariga.

Hursomhelst synliggör Carlsons avhandling en rad problem som är förknippade med sf och det sätt på vilka en rad olika utbildningsuppgifter erfars och hanteras. Om dessa symptom har jag lärt mig mycket. Jag rekommenderar varmt en kurs i vilken man läser Carlsons avhandling ihop med den typ av klassisk sociologiska analys man finner i William Julius Wilsons studier och de politisk-filosofiska diskurser om multikulturalism och feminism som presenteras i Susan Moller Okins *Mångkulturalism — kvinnor i kläm?*

Till slut tycker jag att jag fick läsa och opponera på en utmärkt avhandling. Det är därför man går igång, så det är svårt att sluta tänka på vad man har läst. Till slut ringer en fras från Emile Durkheims utbildningssociologi i mitt huvud:

"Have we not expressly recognized that we owe to education the best in us? But this is because the best of us is of social origin".

Mats Trondman

Professor i sociologi med inriktning mot kultursociologi vid Växjö universitet och Malmö högskola

LITTERATUR

SOM
INKOMMIT TILL
REDAKTIONEN

Lave, Jean och Wenger, Etienne (2003, dansk utgåva) *Situerte Laering og Andra Tækster*. Köpenhamn: Hans Reitzel.

Carlsson, Ulla (red) (2003) *Mångfald i Medieforskningen. Symposium Malmö högskola 24-25 april 2002*. Göteborg: Nordicom.

Janson, Per (2003) *Den Huvudlösa Idén. Medborgarlön, Välfärdsstat och en Blockerad Debatt*. Lund: Arkiv.

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2003

Demokratins villkor tema för årsmötet 2003

Denna gång var det Samhällsvetenskapliga institutionen vid universitetet i Örebro som ansvarade för arrangemanget av Sociologförbundets årsmöte. Deltagarlistan uppgick till omkring 175 personer.

Efter en välkomsthälsning av förbundets ordförande Ulla Björnberg och universitetets rektor Jan Gidlund hölls en plenarföreläsning av Chantal Mouffe (University of Westminster, London).

Under temat "Politics and Passions: the Stakes of Democracy" diskuterade Mouffe inneboende konflikter i liberalismens idébygge och problematiserade det sätt på vilket liberalism praktiseras politiskt i många länder idag.

Dag 2 höll Randal Collins (University of Pennsylvania, Philadelphia, USA) en plenarföreläsning kring temat "Democracy as a Structure of Institutionalized Conflict" där även han diskuterade demokratins inneboende problem.

Randal Collins höll under lördagen ytterligare en föreläsning och ett seminarium kring mikro-sociologisk teori.

De olika bokseminarierna behandlade dels sociologi som vetenskap ur ett idéhistoriskt perspektiv,

med böcker av Ola Sigurdson, Anna Larsson och Per Wisselgren, samt tre färskas publikationer kring teman som berör relationen mellan forskning och politik idag, författade av Sverker Sörlin, Mats Benner och Ulf Sandström.

Arbetet i de olika seminariegrupperna verkar ha varit mycket givande och nöjda röster hördes runt kaffeborden i pauserna. I de följande notiserna redogör några av deltagarna för vad som diskuterades i deras arbetsgrupper.

Under själva årsmötet beslöts att förskjuta tidpunkten för kommande årsmöten till den senare halvan av februari, dels för att ge styrelsen möjlighet att ge förbundet en mer fullständig ekonomisk redovisning och dels för att undvika krocken mellan årsmöte och ansökningstider hos forskningsråd.

Årsmötet 2003 avslutades med mycket god festmiddag med dans på det anrika Örebro slott, en elege och tack till samhällsvetenskapliga institutionen i Örebro för en väl genomförd konferens!

Eva Sundström

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2003

Ny arbetsgrupp om globalisering och sociala rörelser

Globalisering har blivit ett av de centrala begreppen inom den internationella samhällsvetenskapliga analysen och inom den offentliga politiska debatten. Svensk sociologi är dock fortfarande relativt outvecklad vad gäller forskning om denna viktiga aspekt av vår tids samhälle.

Vår förhoppning är att i denna arbetsgrupp samla de personer runt om i Sverige som arbetar med globalisering utifrån sociologiska utgångspunkter. Vårt förslag till en sådan utgångspunkt är sociala rörelser som anti-globaliseringsrörelsen eller rörelsen för global rättvisa (hur man nu vill kalla den). Arbetsgruppen ställer sig dock öppen också för andra sätt att närma sig globalisering sociologiskt.

Det gjordes ett försök av andra personer att starta en sådan grupp redan vid förra årsmötet i Karlstad, dock utan resultat. Denna gång lyckades vi samla en liten grupp på sex personer med papper, samt ytterligare ett par deltagare utan papper.

Två av papperna tog direkt sin utgångspunkt i nya sociala rörelser (*Åsa Wettergren* "Kulturjammarna slår till. Om identitet, politik och det offentliga rummet ur ett kulturjammarperspektiv" och *Maria Törnqvist* "Att hålla masken. Om våld, hemligheter och politik", medan ett tredje (*Peter Bergelez* "Media Reflexivity: or epistemology of late capitalism") snarare behandlade medias bevakning av dessa rörelser.

Två andra papper (*Göran Ahrnes* "Globalisering och samhällsvetenskaperna" och Mikael Carlehedens "Det postnationella samhället. Om Habermas,

globalisering och demokrati") försökte fånga globaliseringen i ett samhällsteoretiskt sammanhang, medan det sista (*Adam Arvidsson* "Consumption as Work: A Marxist perspective on brands") snarare fokuserade på konsumismens funktionssätt och betydelse i den globaliserade världen. Det var alla spännande papper.

Med tanke på det stora intresse som globalisering för närvarande rörer utanför sociologförbundets årsmöte, måste man vara besviken över den dåliga uppslutningen till årsmötet. Vi lyckades bara samla ett litet fåtal av de sociologer som arbetar med globalisering. Detta är dock något som under lång tid har varit ett problem för det svenska sociologförbundets årsmöte. Tyvärr är inte detta årsmöte en plats där man i diskussion kan möta de flesta svenska representanterna för ett forskningsområde.

I Danmark arrangerades nyligen en nationell sociologkongress med över 400 deltagare och detta i ett land med troligtvis betydligt färre sociologer än i Sverige.

Är det inte hög tid för sociologförbundets styrelse att ta tag i detta problem?

Mikael Carleheden

Grupp P diskuterade risk och miljö

Miljöproblem har lett till en mängd nationalstatliga responser, inte minst i form av lagstiftning, institutionalisering och reglering. Regleringen sker

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2003

oftast genom att man fastställer standardiserade värden som inte får överskridas. Vetenskap — inklusive mätteknik — är viktiga i skapandet av denna reglering.

Samtidigt finns en ambition att miljöfrågan ska demokratiseras, att medborgare och lekmän ska ha möjlighet att utöva inflytande. Denna spänning var utgångspunkten för uppsatsen *Hearing as a way of dwelling. The active sense-making of environmental risk and nuisance* som Linda Soneryd (Örebro universitet) presenterade. Det exempel hon tog var från buller i samband med flygplatsutbyggnader, där modelleringar och dB-mätningar av buller många gånger inte överensstämmer hur de närboende upplever och bedömer buller..

En av de nutida internationella forskningsetiska debatterna handlar om den moderna bioteknologin, och hur den ska regleras. Stamcellsforskning och genmodifierad mat är två frågor inom detta område som har starkt debatteras i en mängd länder.

Under titeln "Vem kan man lita på? Attityder till genteknik" presenterade Anna Olofsson & Susanna Öhman (Mitthögskolan) presenterade rykande fårska siffror från Eurobarometerns undersökning av attityder till genteknik/modern bioteknologin. Materialet var inte färdig analyserat, men visade på intressanta skillnader dels mellan Sverige och de andra EU-länderna, dels mellan svenskens syn på genmodifierad mat och på stamcellsforskning.

En mängd politiska frågor är tydligt forskningsberoende, och därmed aktualiseras klassiska frågor om relationen mellan politik och vetenskap, vilken roll experter, medborgare och valda representanter ska ha i en beslutsprocess.

I uppsatsen "Vem är kompetent att fatta beslut i teknisk-politiska frågor? Expertis och politik i

förstudien i Tierp" diskuterar *Hanna Sofia Johansson* (Göteborgs universitet) denna relation. Som empiriskt material tjänade hur Tierps kommun diskuterade frågan om att låta kärnavfallsbolaget SKB studera dess lämplighet att vara plats för förvaret av det svenska högaktiva kärnavfallet..

Relationen expertis-politik var även temat för Rolf Lidskog (Örebro universitet) uppsats. Medan Johanssons uppsats behandlade hur lokala kommunpolitiker hanterar en komplicerad fråga, ägnade Lidskog i uppsatsen *From consensus to credibility. New challenges for policy-relevant science* uppmärksamhet om hur internationell politik. Mer specifikt rör hans diskussion om vetenskapens betydelse för internationella förhandlingsresultat, närmare bestämt i vad mån vetenskaplig konsensus är viktigt i förhandlingar. Genom att kontrastera vetenskapens roll i ett modernt respektive senmodernt samhälle, argumenterar Lidskog för att forskare bör låta trovärdighet ersätta konsensus som det eftersträvarvärda målet i sin kommunikation och interaktion med beslutsfattare.

Rolf Lidskog

Livliga och givande meningsbyten i arbetsgruppen organisations-sociologi

Inom arbetsgruppen för organisations-sociologi lades sju papers fram för seminariebehandling. Gruppens kärna kan sägas utgöras av dem som presen-

SVENSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2003

terade dessa papers. Som vanligt i dessa sammanhang vandrade många mellan arbetsgrupperna, vilket innebar i allmänhet bestod deltagarna vid varje seminarium av fler deltagare än ovannämnda paperpresentatörer. Diskussionerna var livliga. Själv tycker jag meningsutbytena var mycket givande och det tycktes också vara den allmänna uppfattningen bland deltagarna. Detta var i korthet vad som behandlades vid arbetsgruppens seminarier:

Göran Ahrne lade fram ett paper med titeln "Organizations and Meta-organizations", där organisationer som består av organisationer (t ex FN, EU, FIFA och IATA) togs upp till teoretisk behandling. *Roine Johansson* var kommentator.

I *Erna Danielssons* uppsats "Är nätverk lösningen på byråkratieländet eller är byråkrati lösningen på nätverkseländet?" diskuterades för- och nackdelar med de båda organisationsformerna byråkrati och nätverk. *Erik Malmstig* och *Ingrid Grosse* var kommentatorer.

Per *Dannefjords* paper "Målförändring: SAP 1889-1905" diskuterade hur den historiska och politiska kontexten påverkade och ledde till förändring av målen för socialdemokratisk politik. *Göran Ahrne* kommenterade.

Kerstin Jacobsson presenterade en uppsats med titeln "Integration by Deliberation? On the Role of Committees in the Open Method of Coordination". Här diskuterades för- och nackdelar med beslutsfattande i slutna kommittéer inom EU. Per *Dannefjord* var kommentator.

I *Roine Johanssons* paper "Translation of Theories" behandlades de idémässiga förändringar som ägde rum när en teoretisk skolbildning, nyinstitutionalismen inom organisationsteorin, spreds från USA

till Sverige. *Apostolis Papakostas* kommenterade.

Apostolis Papakostas uppsats "Civilsamhället: Mer organisation med färre människor och många organisationer med få frågor", ägnades åt en teoretisk diskussion om hur medlemsorganisationerna har ändrat karaktär under 1900-talet. *Susanne Urban* var kommentator.

Ingrid Grosse lade fram ett paper med titeln "Some theoretical considerations about associational welfare provision". Här fördes ett teoretiskt resonemang om olika sätt att tillhandahålla välfärd, med focus på frivilligorganisationer. *Erna Danielsson* och *Kerstin Jacobsson* kommenterade.

★

En halvtimme avsattes till behandlingen av varje paper, vilket i flera fall upplevdes som en lite väl snålt tilltagen tidsram. Alternativet hade varit att låta arbetsgruppens seminarier inkräkta på den tid som avsatts för plenarföreläsningar, bokseminarier och andra gemensamma aktiviteter, och detta tror jag inte hade varit någon bra lösning.

Möjligen hade årsmötet, som annars var fördömligt organiserat, vunnit på att ha något färre gemensamma aktiviteter, för att inte tvinga deltagarna i arbetsgrupperna till så hårda prioriteringar.

Roine Johansson

DANSKA SOCIOLOGFÖRBUNDETS ÅRSMÖTE 2003

Den beslagtagna tiden och den splittrade identiteten var temat för det danska sociologförbundets årsmöte

Lång arbetstid ger falskt medvetande

— Dagens människor lever i ett tidsmässigt falskt medvetande, där vi intalar oss att långa arbetstider och kraven på ständig effektivisering inte är något problem.

Det sa Arlie Hochschild, professor i sociologi vid University of California i Berkeley, när hon talade vid Dansk sociologkongress i Ålborg i februari.

”Den beslagtagna tiden och den splittrade identiteten” var temat för konferensen och Hochschild, som i sin forskning beskrivit hur arbetet koloniserar människors känsloliv, var en given huvudtalare. Hon gav en träffande bild av de psykologiska strategier amerikanska arbetstagare använder för att bemästra en situation med extremt långa arbetsveckor. Som att göra effektiviteten till kult och införa tidsstudier också i nära relationer. Eller att delegera familjeengagemang till USA:s växande ”mummy industry”.

— Den utveckling vi ser kallas individualisering, men vi blir allt mindre av individer. Istället får vi ett tayloriserat familjeliv där vi undertrycker våra känslor genom ”emotion management”, sa Arlie Hochschild.

Konferensen hade samlat 345 deltagare och

präglades av en slags pionjärande, som kom sig av att dansk sociologiutbildning — som 1988 lades ner av den dåvarande liberale utbildningsministern — nu åter är i full gång. I denna anda hölls engagerade debatter om allt ifrån sociologins möjlighet att påverka politisk policy till metodologiska vägval.

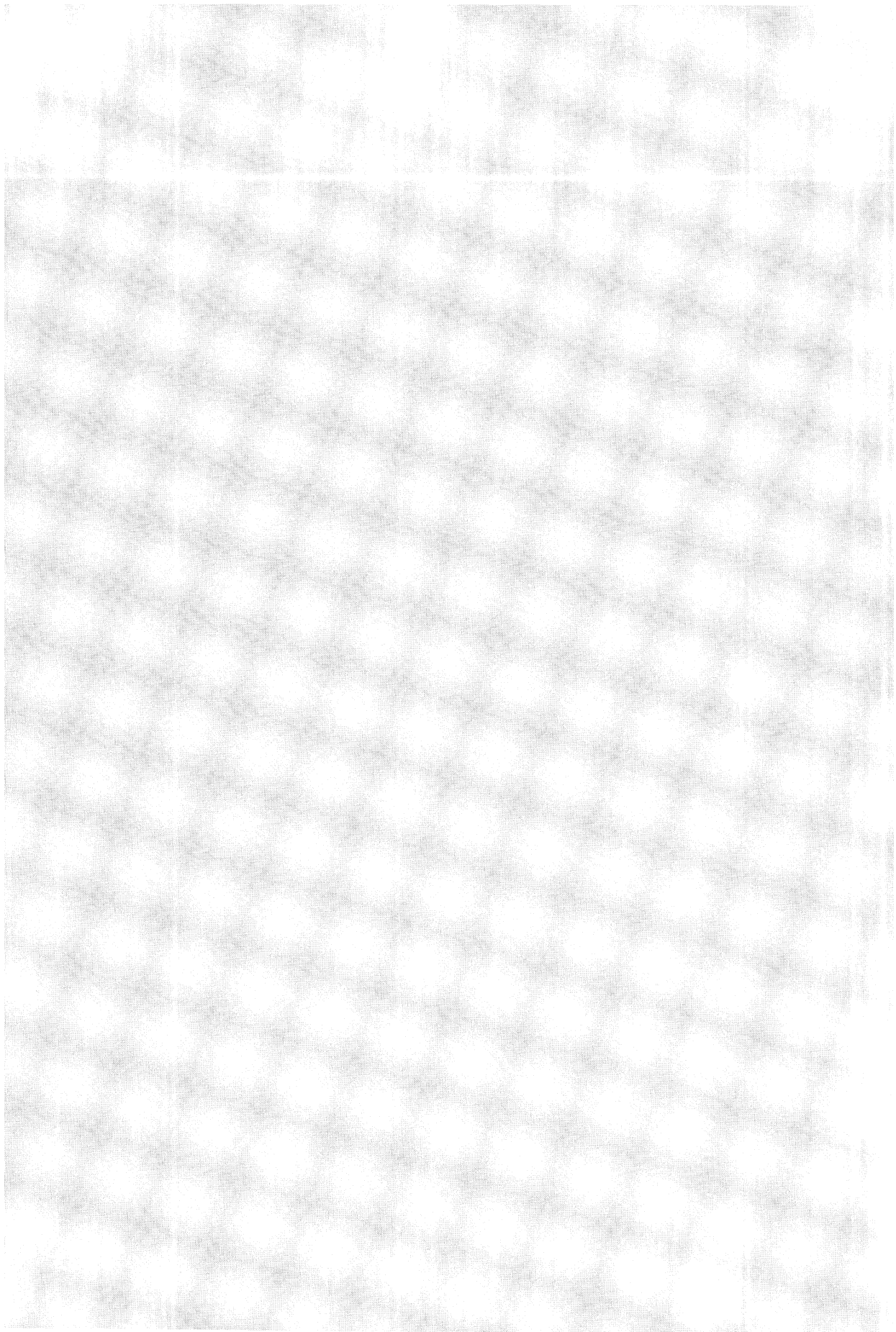
Också arbetsgrupperna spände över ett brett spektrum: från barndomssociologi och identitetskonstruktion till EU och arbetslivets flexibilisering.

I centrum stod ändå arbetstiden. Jens Bonke från Socialforskningsinstitutet konstaterade att danskarnas arbetsvolym ökat från 694 miljoner timmar 1987 till 732 miljoner år 2001 och att 1970-talets vision om ett ”fritidssamhälle” därmed slagit över i sin motsats.

Jens Tonboe från Ålborgs universitet framhöll vikten av att ifrågasätta det ekonomiska perspektivet som — i Danmark, liksom i Sverige — dominerar debatten.

— Det talas om att få fler i arbete och att öka arbetstiden och antalet år i arbetslivet. Som sociologer bör vi istället peka på att alltför många arbetar alltför mycket, vilket orsakar stress och sämre livskvalitet och är ett hot mot civilsamhällets moraliska kitt.

Anne Grönlund

Sociologisk forskning i förändring

SOCIOLOGISK FORSKNING är idag en tidskrift som trots sin solida vetenskapliga kvalitet brottas med vissa problem. Trots det berömvärda förnyelsearbete som gjorts av redaktionen i Växjö är tidskriften exempelvis fortfarande förhållandevis lågt citerad. Detta beror sannolikt dels på att den ensidigt riktar sig till forskare inom det sociologiska ämnesområdet och dels på att bara en minoritet av de årligen publicerade artiklarna antagligen intresserar den enskilde sociologen. Tidskriftens något diffusa roll är emellertid inte på något vis att uppfatta som en indikator på att den svenska sociologin som sådan är i kris. Tvärt om frambringas ständigt en stor mängd sociologisk forskning som är relevant för såväl andra vetenskapliga discipliner som för samhällsdebatten. Detta vittnar om två av ämnets styrkor; tvärvetenskapligheten och samhällsanknytningen. Om man vill slå vakt om dessa är det otillfredsställande att dess främsta svenska organ i nuläget inte riktigt tycks bidra till att ge sociologin den allmänna uppmärksamhet som den förtjänar, eller till att stimulera till möten över ämnesgränserna. Den nya redaktionen kommer därför att

ta Växjöredaktionens förnyelsearbete ytterligare ett steg.

Utgivningen sker fortfarande på svenska och med fyra nummer per år. Den stora förändringen utgörs av införandet av avdelningen Sociologisk debatt vars syfte är att skapa ett forum för svensk sociologi. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar ska presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten: Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat — med fokus på dessas implikationer i relation till vår samtida akademiska och samhälleliga kontext. Sådana texter tilltalar förhoppningsvis också en utomvetenskaplig läsekrets. Djupgående presentationer av både teoretiska perspektiv och forskningsresultat, i form av refereebedömda artiklar, ges dock utrymme även fortsättningsvis. I linje med tidskriftens ändrade inriktning kommer dock kraven på dessa att i praktiken höjas något. Tanken är att bara den allra bästa svenska sociologiska forskningen ska väljas ut för publicering. Önskvärda konsekvenser av detta skulle vara att tidskriftens vetenskapliga status ökar parallellt med att allmänintresset för den tilltar. Under den nya rubriken Forskningsnotiser avsätts plats för korta informationer och kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering. Målet med denna avdelning är att möjliggöra och underlätta informationsutbytet och den kontinuerliga dialogen sociologer emellan. Slutligen är avsikten att bibehålla recensioner av avhandlingar och böcker i nuvarande format.

Till denna nya inriktning knyter den tillträdande redaktionen två huvudsakliga förhoppningar. För det första hoppas vi att den nya

Sociologisk forskning kan främja en livligare dialog och en mer omfattande idéspredning inom det svenska sociologiska fältet. För det andra förväntar vi oss en större avsättning *ut-
anför* den sociologiska arenan, och därigenom kanske ett ökat tillträde för sociologer till den offentliga debatten. Detta betyder att vi också höjer ambitionsnivån och stärker våra insatser när det gäller marknadsföring, i form av aktiva kontakter med media, av såväl tidskriften som helhet som varje enskilt nummer.

Umeåredaktionen

Mikael Hjerm (red)

Eva Sundström (sekreterare)

Rickard Danell

Simon Lindgren

Karina Nilsson

Charlott Nyman

ANVISNINGAR

TILL

FÖRFATTARE

En förutsättning för publicering i Sociologisk Forskning är att uppsatsen inte redan är publicerad, eller under bedömning för publicering av annan tidskrift eller annat förlag. Undantag kan göras för samtidig publicering på flera språk. Artikelförfattare erhåller tre exemplar av det nummer av Sociologisk Forskning där artikeln publiceras.

Uppsatser

1. Sänd tre exemplar av ditt manuskript till tidskriftens redaktör. Manuset ska vara skrivet med dubbelt radavstånd, försett med goda marginaler samt i sin helhet inte överstiga 10 000 ord. Om inte annat avtalats med redaktionen ska uppsatsen vara författad på svenska.
2. Slutgiltigt manus sparas i Word och skickas till redaktionen i digitalt, via mail eller på diskett.
3. Redaktionen sänder normalt varje uppsats till två anonyma granskare för bedömning. Av det skälet anges endast titel på uppsatsens första sida och författaridentitet ska ej heller framgå i texten. På separat blad anges uppsatsens titel och antalet ord, författarnamn, akademisk titel, institution samt adress.
4. Manuskriptet ska innehålla ett abstract på engelska om 150-200 ord. Ange gärna några nyckelord. Författaren ansvarar för språkgranskning.
5. En presentation av författaren ska bifogas (400 tecken inkl. blanksteg).
6. Tabeller och figurer skickas till redaktionen med vanlig post utskrivna separata blad. I texten anges var dessa ska placeras. Grunddata, t ex excelfiler till tabeller och diagram, skickas digitalt tillsammans med det övriga textmaterialet.
7. Litteraturhänvisningar i texten görs enligt följande: (Sontag 1977:35) eller Sontag (1977:35).

Referensmall

BOK:

Pilgrim, D. & Rogers, A. (1993)
A Sociology of Mental Health and Illness.
 Buckingham: Open University Press.

ARTIKEL:

Haavio-Mannila, E., Roos, J.P., Kontula, O. (1996) "Repression, Revolution and Ambivalence: The Sexual Life of Three Generations", *Acta Sociologica* 39 (4): 409-430.

KAPITEL I BOK:

Dryler, H. (1994) "Etablering av nya högskolor — ett medel för minskad snedrekrytering?", s 285-308 i Erikson, R. & Jonsson, J.O. (red) *Sorteringen i skolan.*
 Stockholm: Carlssons.

Recensioner (2000 ord)

Sociologisk Forskning publicerar recensioner av nyutkommen litteratur av sociologisk relevans. Litteraturhänvisningar i recensionen ska förtecknas i en referenslista.

Sociologisk debatt (3000 ord)

1. Sociologiskt präglade forskningsresultat och tankegångar presenteras på ett sätt som gör den aktuell och samhällsanknuten. Kärnfulla och engagerande presentationer av texter, perspektiv och resultat, med fokus på implikationer till vår samtida akademiska och samhällsliga kontext.

Exempel på bidrag kan vara: en sammanfattning av huvudpoängerna i en nyligen publicerad bok:

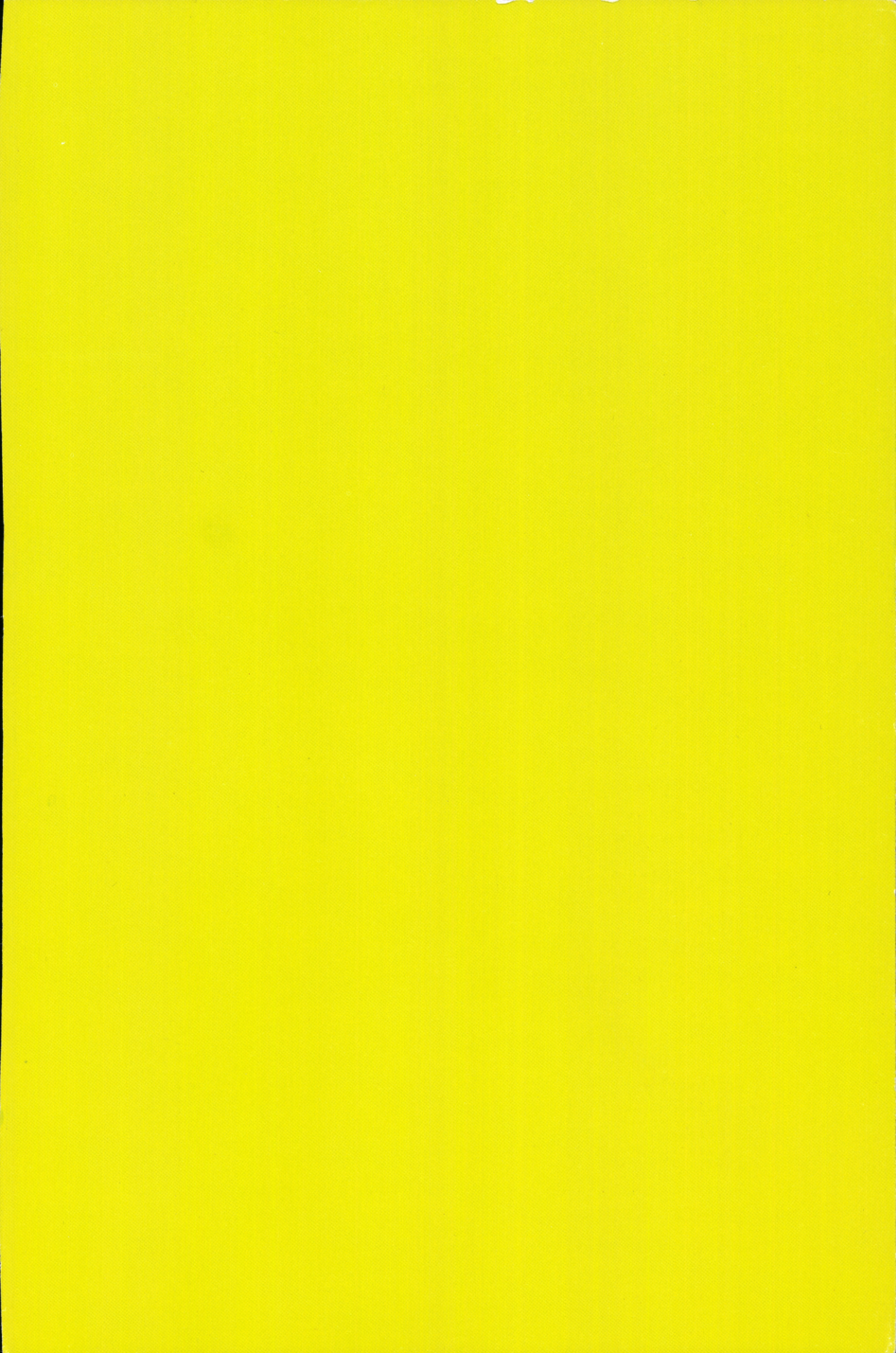
- ▶▶ Vad säger den senaste forskningen om ett givet ämne och vilka implikationer kan vi dra av detta?
 - ▶▶ Introduktion av internationella forskare eller forskningsresultat.
2. Bidrag bedöms av redaktionen.
 3. Antalet referenser bör hållas till ett minimum.
 4. Noter bör inte förekomma alls.

Repliker (800 ord)

I syfte att skapa ett debattforum finns möjlighet att replikera publicerade debattartiklar. Repliker skall skickas till redaktionen senast 30 dagar efter det att debatten publicerats. Författaren till den debattartikel som replikeras kommer — under förutsättning att repliken publiceras — lämnas utrymme att svara på repliken.

Forskningsnotiser (max 800 ord)

Komprimerade redogörelser för exempelvis intressanta forskningsresultat och empiriska iakttagelser som inte är tillräckligt omfattande för att bilda underlag för en hel artikel. Det kan röra sig om korta kommentarer vilkas aktualitet kräver relativt snabb publicering, presentationer av nystartade projekt och nätverk, eller information om kommande konferenser och publikationer.

POSTTIDNING B

Avs:
Sociologisk forskning
c/o Sociologiska institutionen
Umeå universitet
901 87 UMEÅ

NILS LUNGGREN
SVERIGES TELEVISION

906 03 UMEÅ

90600
LOKAL

NYA SOCIALA RÖRELSE, GLOBALISERING OCH DEN SOCIOLOGISKA EUROCENTRISMEN

av Håkan Thörn

HEM ÄR RÄDD FÖR STÄDERSKAN? GLOBALISERING OCH KVINNORS AUTONOMA MIGRATION

av Anna Rotkirch

MIGRATION I EN TID AV GLOBALISERING

av Stephen Castles

TRYGGHET I UTVECKLING

av Mats Benner

KARRIÄRMETAFORENS TILLÄMPNING OCH FUNKTION INOM MISSBRUKSFÄLTET

av Mats Hilde

Kan karriärmetaforen hjälpa oss att förstå den sociala dynamik och utveckling som präglar missbruket av alkohol och narkotika?

FÖRENINGSLIVET I SVERIGE:

VÄLFÄRD, SOCIALT KAPITAL OCH DEMOKRATISKOLA

av Joachim Vogel m.fl.

Föreningslivet organiserar en mångfald av politiska, ekonomiska och sociala intressen. På senare tid har det skett en allmän medlemsminskning inom det svenska föreningslivet. Varför?

RECENSIONER

NOTISER & ANMÄLNINGAR

ISSN 0038-0342

9 770038 034001 >